Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

School of Law Master Degree Thesis

2016

þÿ • ½ µ À ¯ ³ Á ± Æ ± Ä ± Æ ¹ º ¬ ¼ ½ · ¼ µ ¯ ±

þÿ ¡ É ¼ ± Ê º ® Â À µ Á ¹ Ì ´ ¿ Å Ã Ä · ½ š Í À

þÿ µ À ¹ ³ Á ± Æ ¹ º - Â , º ¿ ¹ ½ É ½ ¹ ¿ » ¿ ³ ¹ º -

þÿ Ä µ Ç ½ ¿ Ä Á ¿ À ¹ º - Â À Á ¿ Ã µ ³ ³ ¯ Ã µ ¹

þÿ š É ½ Ã Ä ± ½ Ä ¹ ½ ¯ ´ · Â , ‘ ½ Ä Î ½ ¹ ¿ Â

þÿ Á Ì ³ Á ± ¼ ¼ ± Ã Ä ¿ ½ • » » · ½ ¹ º Ì ¿ » ¹ Ä ¹ Ã ¼ Ì , £ Ç ¿ » ® • ¿ ¼ ¹ º Î ½ º ± ¹ š ¿ ¹ ½ É ½ ¹ º Î ½ • À ¹
þÿ ± ½ µ À ¹ Ã Ä ® ¼ ¹ ¿ • µ ¬ À ¿ » ¹ Â ¬ Æ ¿ Å

http://hdl.handle.net/11728/8863

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΑ ΤΑΦΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ: Επιγραφικές, κοινωνιολογικές και τεχνοτροπικές προσεγγίσεις

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

ΠΑΦΟΣ 2016

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΝΕΑΠΟΛΙΣ

ΠΑΦΟΥ

ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΑ ΤΑΦΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ: Επιγραφικές, κοινωνιολογικές και τεχνοτροπικές προσεγγίσεις

του

Αντώνιου Α. Κωνσταντινίδη

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

Πάφος, Κύπρος

2016

Υποβληθείσα

σε μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων

για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού τίτλου

Master of Arts στον Ελληνικό Πολιτισμό

Αντώνιος Α. Κωνσταντινίδης

ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΑ ΤΑΦΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ: Επιγραφικές, κοινωνιολογικές και τεχνοτροπικές προσεγγίσεις

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων Καθηγητής

Δρ. Ανδρέας Αγαθοκλέους

Εξεταστική Επιτροπή

Δρ. Ανδρέας Αγαθοκλέους

Καθ. Δημήτρης Παπαδής

Δρ. Διοτίμα Παπαδή

Σχολή Νομικών και Κοινωνικών Επιστημών

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

Σύνθεση Εξεταστικής Επιτροπής

Δρ. Ανδρέας Αγαθοκλέους

Καθ. Δημήτρης Παπαδής

Δρ. Διοτίμα Παπαδή

Τίτλος

ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΑ ΤΑΦΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ: Επιγραφικές, κοινωνιολογικές και τεχνοτροπικές προσεγγίσεις

Περίληψη

Βασικός στόχος της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη των τεχνοτροπικών τάσεων των ενεπίγραφων μνημείων της ρωμαϊκής Κύπρου (58 π.Χ. – 330 μ.Χ.) και των επιγραφών που τα συνοδεύουν. Αυτό δεν θα καθίστατο δυνατό, αν η μελέτη των επιτύμβιων επιγραφών γινόταν με την αποξένωση των μνημείων από τα επιγραφικά τους συμφραζόμενα, πρακτική που ακολουθήθηκε μέχρι σήμερα από προηγούμενους ερευνητές. Επιχειρείται ακόμη μια ολιστική προσέγγιση των επί μέρους παραμέτρων που προκύπτουν από την ανάλυση των επιγραφών σε συνάρτηση πάντοτε με τα επιτύμβια μνημεία. Οι ταφικές πρακτικές της Ρωμαϊκής Κύπρου που αφορούν τη σήμανση των εν λόγω μνημείων, ακολουθούν κατά κύριο λόγο, προϋπάρχοντα δεδομένα και λιγότερο νεωτεριστικές τάσεις. Οι βασικές πτυχές του θέματος παρατίθενται ακροθιγώς στην εισαγωγή, ενώ στη συνέχεια η εργασία εδράζεται σε δύο άξονες. Στον μεν πρώτο λαμβάνει χώρα μια ενδελεχής παρουσίαση και πρώτη τομή των υπό εξέταση μνημείων – εντοίχιας ταφικής επιγραφικής, ενεπίγραφων βάσεων αγαλμάτων, βωμών, κιονίσκων, πλακών και στηλών, σαρκοφάγων και ταφικών αρών, ενώ στην ερμηνευτική ανάλυση που ακολουθεί επιχειρείται μια πιο ενδελεχής εξέταση θεμάτων, όπως αυτών της γλώσσας, επιγραμμάτων, ταφικών αποχαιρετισμών και αφιερωματικών επικλήσεων, δημογραφίας, κοινωνικής διαστρωμάτωσης, επαγγελμάτων και λειτουργημάτων, αώρων – αλόχων – βιαιοθάνατων, νόθων παιδιών, επιγραφικής και σημειολογίας της λατρείας. Η μελέτη ολοκληρώνεται με παράρτημα εικόνων και πινάκων.

Abstract

The current thesis aims on covering a gap in the research through the simultaneous scientific examination of the epigraphic data and the stylistic trends of funerary monuments of Roman Cyprus (58 B.C. – 330 A.D.). This objective would not have been rendered possible by merely studying a corpus of monuments as distinct from their epigraphic context, a practice that has been hitherto followed by a number of researchers with expertise in this area. It is by no means coincidental that the author attempts to approach in a holistic manner all the parameters resulting from the study of funerary inscriptions in Cyprus. The mortuary practices and the epitaphs rely on existing patterns, rather than adopting new ones, though the latter is not unusual. The major aspects of this research are outlined in the introduction whereas the study of tomb inscriptions, inscribed pedestals, funerary altars, *cippi*, slabs, stelae and sarcophagi as well that of curses on stelae is cited and more thoroughly examined in the main part of this paper. Finally, the conclusion results in the discussion of various issues relevant to the subject such as the use of language in epitaphs, epigrams, expressions of endearment, demography, social stratification, professions, premature and violent deaths, illegitimate children, cults and semiotics of religion. The paper is supported with indexed tables and pictures.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΣΕΛ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 6

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ / ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ 7

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ–ΕΝΤΟΙΧΙΑ ΤΑΦΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΙ 12

1.1 ΕΝΤΟΙΧΙΑ ΤΑΦΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ 12

1.2. ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΙ 14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΒΑΣΕΙΣ ΕΠΙΤΥΜΒΙΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ, ΤΑΦΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΚΑΙ ΒΩΜΟΙ 17

2.1 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΕΠΙΤΥΜΒΙΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ 17

2.2 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟ ΤΑΦΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ 18

2.3 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ ΒΩΜΟΙ 18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΚΙΟΝΙΣΚΟΙ 20

3.1 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ ΚΙΟΝΙΣΚΟΙ 20

3.1.1 ΑΝΑΓΛΥΦΟΙ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΚΙΟΝΙΣΚΟΙ 22

3.1.2 ΑΚΟΣΜΗΤΟΙ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΚΙΟΝΙΣΚΟΙ 25

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΛΑΚΕΣ – ΣΤΗΛΕΣ 51

4.1 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΕΠΙΤΥΜΒΙΕΣ ΠΛΑΚΕΣ 51

4.2 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΕΠΙΤΥΜΒΙΕΣ ΣΤΗΛΕΣ 59

4.2.1 ΑΝΑΓΛΥΦΕΣ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΣΤΗΛΕΣ 60

4.2.2 ΑΚΟΣΜΗΤΕΣ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΣΤΗΛΕΣ 64

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΤΑΦΙΚΕΣ ΑΡΕΣ 70

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ – ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ 73

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ - ΕΙΚΟΝΕΣ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ - ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ - ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το θέμα των ταφικών πρακτικών και εθίμων στη διαχρονικότητά του, τόσο στην Κύπρο όσο και στην ανατολική Μεσόγειο, υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα, αφού πιστεύω πως μέσα από τους αντικατοπτρισμούς των αντιλήψεων των ανθρώπινων κοινωνιών στα θέματα θανάτου και της *επέκεινα* ζωής θέματα, μπορεί ο κάθε άνθρωπος να οδηγηθεί στην εκπλήρωση της αυτογνωσίας. Επιπλέον, μέσα από τη μελέτη της συγκεκριμένης πτυχής της ζωής και του θανάτου, μπορεί ο άνθρωπος να αφουγκραστεί τις πνευματικές ανησυχίες των ανθρώπων και να συνειδητοποιήσει τη μηδαμινότητα του γήϊνου βίου, ειδικά σε μια φάση έντονου θρησκευτικού *συγκρητισμού*. Τα ταφικά σήματα αποτελούσαν το συνδετικό κρίκο μεταξύ ζώντων και τεθνεώτων, ανακαλώντας στη μνήμη των διερχομένων από τα ταφικά μνημεία την εικόνα των μεταστάντων, ενώ λειτουργούσαν συν τω χρόνω ως χώροι διεξαγωγής επιμνημόσυνων τελετών.

Η διαδικασία εξεύρεσης και αποδελτίωσης της βιβλιογραφίας, της αυτοψίας αρκετών από τα ευρήματα, όσο και η συγγραφή της διατριβής υπήρξε ανηφορική και δύσκολη, λόγω των οικονομικών και επαγγελματικών υποχρεώσεων, αλλά και λόγω των χρόνιων προβλημάτων υγείας μου. Με την αρωγή όμως και τη συνεισφορά καλοπροαίρετων ατόμων αντιμετωπίστηκαν τα πάντα γι' αυτό εκφράζω προς όλους τις θερμές μου ευχαριστίες. Ευχαριστώ τον καθηγητή Δημήτριο Παπαδή, το Δρα Νίκο Ορφανίδη και τη Δρα Διοτίμα Παπαδή, που με τη διδασκαλία τους με βοήθησαν να αποκτήσω μια πιο ενδελεχή θεώρηση των πραγμάτων. Ευχαριστώ τον κ. Γιάννη Βιολάρη, Διευθυντή του Επαρχιακού Αρχαιολογικού Μουσείου Λεμεσού για την όλη βοήθειά του. Ευχαριστώ και τον ερευνητή, κ. Δημήτριο Ιωσηφίδη για τις χρήσιμες επισημάνσεις του σε συγκεκριμένους τομείς της διατριβής. Ευχαριστώ ακόμη τους κυρίους Κύρο Γεωργιάδη και Χαράλαμπο Ζαχαροπλάστη, για την τεχνική υποστήριξη της εργασίας μου. Τέλος εκφράζω τις βαθύτατές μου ευχαριστίες προς τον επιβλέποντα Καθηγητή Δρα Ανδρέα Αγαθοκλέους, που με τις εισηγήσεις και την επιστημονική καθοδήγηση του η εργασία πήρε την τελική της μορφή. Θερμά τον ευχαριστώ.

4. ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ / ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

AJA	American Journal of Archaeology, Princeton, 1897 -
ANRW	Aufstieg und Niedergang der Romischen Welt, ed. W. Haase και H. Temporini, Berlin-New York, 1972 -
BCH	Bulletin de correspondence Hellenique, Paris, 1877 -
CIG	Corpus Inscriptionum Graecarum, ed. A. Boeckh et alii, Berlin, 1825 - 1877
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum, ed. Th. Mommsen et alii, Berlin, 1862 –
JHS	Journal of Hellenic Studies, The Society for the Promotion of Hellenic Studies, Cambridge U.K., 1880 -
OA	Opuscula Archaeologica, The Swedish Institute at Rome, Lund, 1945 –
RA	Revue archaeologique, Ser. II, Paris, 1860 – 1882
RDAC	Report of the Department of Antiquities, Nicosia, Cyprus, 1914 -
SCE	Swedish Cyprus Expedition, I – IV, Stockholm, 1927 – 1962
SEG	Supplementum Epigraphicum Greacum, Leyden, 1923 – 1971

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι ταφικές πρακτικές, οι οποίες βρισκόντουσαν σε ισχύ από την Ελληνιστική περίοδο στην Κύπρο φαίνεται πως σε μεγάλο βαθμό παραμένουν οι ίδιες τα χρόνια της Ρωμαϊκής κυριαρχίας. Ο ενταφιασμός των νεκρών υπερτερεί σαφώς και συντριπτικά έναντι των καύσεων[1]. Σε αντίθεση με τα μεγαλόπρεπα επίγεια και υπέργεια ταφικά μνημεία της ρωμαϊκής Παμφυλίας και της Κιλικίας, η Κύπρος δεν έχει να επιδείξει παρά μια μονότονη ομοιομορφία[2]. Οι δύο επικρατέστεροι τύποι ταφικών μνημείων στο νησί ήταν ο απλός λακκοειδής τάφος, όπου ένας απλός λάκκος στο έδαφος καλυπτόταν μετά τον ενταφιασμό με χώμα, και ο θαλαμοειδής, λαξευτός ή κτιστός με ένα ή περισσότερους θαλάμους. Οι νεκροί τοποθετούνταν σε ταφικές θήκες[3] στους τοίχους θαλαμοειδών τάφων ή σε αρκοσόλια (τάφους με αψιδωτές κόγχες). Η εκσκαφή των πιο πάνω τάφων γινόταν με σχετική ευκολία στα μαλακά και αργιλώδη εδάφη των νότιων παραλίων και σε αυτά της κεντρικής πεδιάδας της Μεσαορίας στην Κύπρο. Ένας κατηφορικός *δρόμος* οδηγούσε στο *στόμιο* του τάφου, το οποίο φρασσόταν με ένα μεγάλο μονόλιθο. Μετά την τοποθέτηση της σωρού εντός του μνημείου, ο *δρόμος* καλυπτόταν με χώμα μέχρι και την επιφάνεια του εδάφους, ούτως ώστε να μην καθίσταται ορατό το μνημείο. Ως ταφικά σήματα[4] σε αυτή τη φάση διακρίνονται: οι *ενεπίγραφοι επιτύμβιοι κιονίσκοι ή ταφικοί κίονες*[5] και οι *επιτύμβιες στήλες* (ανάγλυφες και μη) που κατασκευάζονται από την Αρχαϊκή περίοδο. Περιστασιακά, *επιτύμβιες πλάκες* χρησιμοποιούνται ως σήματα δίπλα από ταφικές κόγχες[6]. Πέραν των προαναφερθέντων, είναι γνωστή και η σήμανση των μνημείων με *επιτύμβιους βωμούς* και *επιτύμβια γλυπτά*. Ενδιαφέρουσα είναι η επισήμανση του Terence Bruce Mitford πως οι επιτύμβιοι κιονίσκοι εκλείπουν από τη

---

[1]Η άποψη του Terence Mitford για παντελή απουσία του φαινομένου των καύσεων στην Κύπρο θα πρέπει να καταρριφθεί εφόσον, πριν αλλά και μετά τη συγγραφή δύο πραγματειών του τελευταίου περί λατρείας των νεκρών, οι οποίες είχαν εκδοθεί το 1980 και το 1990, αντίστοιχα, τα δεδομένα έτυχαν διαφοροποίησης μετά από την αποκάλυψη τεφροδόχων σε διάφορες θέσεις στην Κύπρο. Καίτοι μεμονωμένες οι καύσεις, εντούτοις, δεν απουσιάζουν παντελώς από τη νησί.

[2]Mitford 1990, σ. 1373.

[3]*Loculus / i* (Mitford 1980, σ. 2203 και 1990, σσ. 1373-4).

[4]Στην παρούσα μελέτη δεν έχουν συμπεριληφθεί μνημεία, για τα οποία είναι αβέβαιο κατά πόσο είναι επιτύμβια ή αναθηματικά, αλλά ούτε και άλλα των οποίων η αποσπασματικότητα της επιγραφής τους δεν επιτρέπει την ακριβή αποκατάστασή της. Η χρήση επιτύμβιων κοινίσκων καταγράφεται για πρώτη φορά από τα ελληνιστικά χρόνια.

[5]*Cippus / i* (Mitford 1980, σ. 2203 και 1990, σσ. 1373-4).

[6]Mitford 1990, σ. 1374.

βόρεια ακτή της Κύπρου με μοναδική εξαίρεση τρεις από Καρπασία και Λάπηθο, αντίστοιχα[7]. Στους Χύτρους[8] απαντούνται μονάχα δύο, ένας στα Καρπάσια[9], τρεις στην Αγία Ειρήνη[10] και ένας στο Διόριος[11] ενώ απουσιάζουν παντελώς από τη Νέα Πάφο, το Μάριον – Αρσινόη και τη δυτική περιφέρεια των Σόλων, γεγονός που σύμφωνα με τον Mitford δεν μπορεί, ακόμη μέχρι και της παρούσας χρονικής στιγμής να τύχει ερμηνείας[12]. Αντιθέτως, αυτοί βρίσκονται σε αφθονία στη χώρα της Αμαθούντας και του Κιτίου, ενώ απαντούν και στο Κούριον, αλλά και στο Ιδάλιον και στην Ταμασσό, στη νότια πλευρά της πεδιάδας της Μεσαορίας. Πάνω στους κιονίσκους ο χαράκτης αποτύπωνε τον ταφικό αποχαιρετισμό «*χρηστέ* ή *χρηστή χαίρε*» συνοδευόμενο από το όνομα ή/και το πατρωνυμικό του νεκρού ή της νεκρής, ενώ ήταν γνωστή και η χρήση επικλήσεων, όπως «*ευψύχι ουδείς αθάνατος, μη λυπού, μνήμης χάριν, μνησθείοις, μνήσθοις, χαίροις, ανέθηκε, ελαφρά σοι γη*» ή και των προσωνυμίων «*αείμνηστος, γνήσειος, ευδαίμων, λιγυρός, ποικίλος, σώφρων, χρήστατε, ελπίς δόμων, γυνή ηρωίς*»[13]. Περιστασιακά δεν εκλείπει και η ανάγλυφη διακόσμηση σε κάποιους από αυτούς. Σύμφωνα και πάλι με τον Mitford, η κατασκευή των εν λόγω ταφικών σημάτων ξεκινά τουλάχιστον από τα μέσα του 1ου αι. π.Χ. και συνεχίζεται μέχρι και τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. Γύρω από τους κιονίσκους λάμβαναν χώρα τελετές προς τιμή των τεθνεώτων, όπως λ.χ. τα *Parentalia*[14], όπου, με την παρουσία μελών της οικογένειας του τεθνεώτος, ακολουθούσε η εναπόθεση ανθέων ή χοών επί του μνημείου. Στην ίδια πηγή, αναφέρεται και η τοποθέτηση λίθινων κωνοφόρων πάνω στις οπές υποδοχής στην κορυφή των κιονίσκων[15]. Ο ίδιος συγγραφέας παρατηρεί πως η Ρωμαϊκή πολιτεία (Roman *civitas*) εμφανίζεται εξαιρετικά σπάνια σε επιγραφές κιονίσκων, παρά το γεγονός πως αρκετοί από αυτούς ίσως προορίζονταν για άτομα της άρχουσας τάξης στην

---

[7]Mitford 1980, σσ. 2203-4 και 1990, σ. 1375, υποσ. 471.
[8]Σημερινή κατεχόμενη κωμόπολη της Κυθραίας, που βρίσκεται βόρεια της Λευκωσίας.
[9]Κατεχόμενη κώμη της επαρχίας Κερύνειας, που βρίσκεται στη νότια πλευρά της οροσειράς του Πενταδακτύλου.
[10]Κατεχόμενη κώμη της επαρχίας Κερύνειας στον κόλπο της Μόρφου.
[11]Κατεχόμενη κωμόπολη της επαρχίας Κερύνειας στις δυτικές παρυφές της οροσειράς του Πενταδακτύλου.
[12]Mitford 1980, σ. 1375.
[13]Mitford 1990, σ. 1374, υποσ. 469.
[14]*Parentalium / a* = τα θανατούσια, τα νεκύσια, εναγισμός (μνημόσυνο των τεθνεώτων γονέων) (Τσακαλώτος 1921, σ. 486)
[15]Mitford 1980, σσ. 2203-4.

Κύπρο[16]. Επιπλέον, η αντικατάσταση του γράμματος *χει* από την επίκληση *χρηστέ* ή *χρηστή χαίρε* με τη σήμανση του σταυρού (+) ή του χρίσματος, ως *+ρηστέ* ή *+ρηστή χαίρε*, μεταξύ του 2^{ου} – 4^{ου} αι. μ.Χ. αιώνα, φανερώνει την κρυπτοχριστιανική ιδιότητα μερικών από τεθνεώτων[17]. Επισημαίνεται τέλος πως τα ταφικά μνημεία της Κύπρου, στα ρωμαϊκά χρόνια, δεν απαιτούσαν την παρουσία ιδιαίτερα προσοντούχων οικοδόμων και γλυπτών, κάτι το οποίο δεν συνέβαινε στην αντικρινή ακτή της νότιας Μικράς Ασίας. Άλλωστε, στο νησί δεν υπάρχουν ούτε οργανωμένα σωματεία κωπιατών, ούτε και αρμόδιοι αξιωματούχοι, με αρμοδιότητα την προστασία των ταφικών μνημείων[18], όπως σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας. Τρεις εντοίχιες ταφικές επιγραφές από την πόλη της Νέας Πάφου όπως και τέσσερεις εγχαραγμένες επιγραφές σε σαρκοφάγους από τη χώρα της Αμαθούντας, των Σόλων, της Λήδρας και της Ταμασσού διαμορφώνουν τη συνολική εικόνα των μνημείων.

Ως επιτύμβια αναθήματα λειτούργησε μια αινιγματική ομάδα κιονίσκων, ένεκεν του Θεού Υψίστου, η λατρεία του οποίου δεν έχει ακόμη διασαφηνιστεί πλήρως από το ερευνητικό γίγνεσθαι. Σύμφωνα με τον Mitford, ένας κιονίσκος ανατίθετο από τον τεθνεώτα προς εκπλήρωση ενός τάματος, ελέω της θεραπείας που είχε αξιωθεί να λάβει από τη συγκεκριμένη θεότητα. Επί των κιονίσκων αναγραφόταν συνήθως η επιγραφή *Θεώ Υψίστω ο δείνα ευχήν (ευξάμενος)*. Το σώμα των επιγραφών αυτών χρονολογείται από τον 1^{ο} μέχρι και τον 4^{ο} αι. μ.Χ. και περιορίζεται στη χώρα Παλαιπάφου, Κουρίου, Αμαθούντας και Κιτίου[19]. Η τελευταία ομάδα εξεταζόμενων μνημείων , αυτή των ταφικών αρών, περιλαμβάνει μια ασβεστολιθική στήλη, η οποία είχε βρεθεί σε τάφο στον παρακείμενο χώρο του Αγίου Σεργίου στη Σαλαμίνα, όπου μεταξύ άλλων αναγράφονται οι αφορισμοί *αλλ' ανόδυρτος, άκλαυστος, ρηπιζόμε|νος προς κύνα δεινόν | και (sic) εχιδνής φυσήματος έστω*[20], καθώς επίσης και μια βάση αγάλματος από την περιοχή του Κιτίου.

Ένα φαινόμενο που συχνά παρατηρείται στα ταφικά μνημεία της ρωμαϊκής Κύπρου είναι αυτό της ανορθογραφίας, γεγονός που αποδίδεται στο ότι οι επιτύμβιες επιγραφές που είχαν παραχθεί στο νησί, όπως και σε άλλα περιφερειακά εργαστήρια, είχαν χαρακτεί

---

[16]«*That cippi were the tombstones not merely of the middle but of the ruling class*» Mitford 1990, σ. 1375.
[17]Mitford 1990, σ. 1374.
[18]ό.π. σ. 1375.
[19]Mitford 1980, σ. 2206.
[20]ό.π σ. 1323.

από τεχνίτες, που δεν διέθεταν το μορφωτικό και γνωσιολογικό επίπεδο όπως οι ομότεχνοί τους, που αναλάμβαναν την κατασκευή δημόσιων αναθηματικών επιγραφών[21]. Στο κύριο μέρος της εργασίας ακολουθείται μια συγκεκριμένη μεθοδολογία. Ως γεωγραφική αφετηρία σε κάθε εξεταζόμενη ομάδα λαμβάνεται η χώρα της Νέας Πάφου και τα υπόλοιπα ενάλια αστικά κέντρα του νησιού με κατεύθυνση προς ανατολάς και στη συνέχεια ακολουθεί η ενδοσκόπηση αυτών που βρίσκονται στα ενδότερα. Αναφορικά με την παράθεση των μνημείων που ανήκουν στην ίδια τυπολογικά ομάδα επιλέγονται τα αρχαιότερα χρονολογικά, ξεκινώντας από τον 1ο αι. π.Χ. και ακολουθούν τα μεταγενέστερα με χρονικό ορίζοντα τον 3ο (μέχρι και αρχές 4ου) αι. μ.Χ. Όπου είναι δυνατό, προηγείται μια εισαγωγική παράγραφος στην οποία δίνεται το στίγμα και παρέχονται οι προϋπάρχουσες πληροφορίες για τα υπό εξέταση μνημεία, ενώ στη συνέχεια ακολουθεί η ανάλυση ενός έκαστου των μνημείων με τη μνημόνευση συγκεκριμένων πληροφοριών γι' αυτό, όπως το υλικό κατασκευής, προέλευση, περιγραφή της επιγραφής και της διακόσμησης που αυτό φέρει (η παράμετρος αυτή ισχύει στην περίπτωση επιτύμβιων αναγλύφων) καθώς επίσης και πιθανή χρονολόγησή του. Στις κατηγορίες των ενεπίγραφων επιτύμβιων κιονίσκων και στηλών αναλύονται πρώτα τα ανάγλυφα και στη συνέχεια τα ακόσμητα μνημεία, ενώ δύο πίνακες στο παράρτημα λειτουργούν υποστηρικτικά στην ποσοτική ανάλυση των προαναφερθέντων μνημείων. Αναφορικά με την παράθεση μνημείων που υπάγονται στις ομάδες των ακόσμητων κιονίσκων, πλακών και στηλών, προτεραιότητα δίνεται σε εκείνα που συνοδεύονται από επιγράμματα, ενώ έπονται όσα φέρουν απλές ταφικές επιγραφές με αποχαιρετισμούς και επικλήσεις.

[21]McLean, 2002 σ. 260.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ - ΕΝΤΟΙΧΙΑ ΤΑΦΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΙ

1.1 ΕΝΤΟΙΧΙΑ ΤΑΦΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ

Τα δείγματα σωζόμενης ταφικής μνημειακής διακόσμησης στην Κύπρο είναι ελάχιστα, κάτι που αποδίδεται κατά κύριο λόγο στη μεταγενέστερη χρήση των μνημείων, οδηγώντας μοιραία στον *εκφυλισμό* του εσωτερικού τους χώρου και κατά συνέπεια της διακόσμησής τους. Εξίσου καταστροφικός ήταν και ο ρόλος των μηχανικών μέσων, και δη των εκσκαφέων, που είχαν χρησιμοποιηθεί κατά τη διάρκεια χωματουργικών και οικοδομικών εργασιών, οι οποίες είχαν διενεργηθεί επί των ίδιων των μνημείων σε χρόνους αλόγιστης οικοδομικής ανάπτυξης στην Κύπρο.

Τρεις μόλις περιπτώσεις εντοίχιων επιγραφικών μαρτυριών αφορούν τάφους της Ρωμαϊκής περιόδου στην Κύπρο. Όλες μαρτυρούνται σε ταφικά μνημεία της Νέας Πάφου, πρωτεύουσας της Κύπρου κατά τα ρωμαϊκά χρόνια. Η πρώτη αφορούσε τον τάφο στην οδό Τρικάλων στη Νέα Πάφο, η δεύτερη συνόδευε την ταφή του μνημείου PM 2892 στην ανατολική Νεκρόπολη της Νέας Πάφου, και η τρίτη τον τάφο PM 3510 στη Λεωφόρο των Τάφων των Βασιλέων.

Η αρχαιότερη χρονολογικά επιγραφική μαρτυρία προέρχεται από τάφο στην οδό Τρικάλων στην περιοχή της Νέας Πάφου. Συγκεκριμένα, σε *παραστάτη* της θύρας εισόδου ενός από τους θαλάμους του θαλαμοειδούς αυτού τάφου σωζόταν η επιγραφή *[Τ]ιμόχαρι χαίρε,* η οποία παρέμενε κατά χώραν μέχρι το 1986. Η επιγραφή χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ.[22].

Η δεύτερη εντοίχια επιγραφή βρέθηκε επί *αρκοσολίου* τάφου, ο οποίος είχε ανασκαφεί (από το Δρα Δημήτριο Μιχαηλίδη) το 1986. Το συγκεκριμένο ταφικό μνημείο διέθετε μακρύ, βαθμιδωτό *δρόμο* και μεγάλο λαξευτό *θάλαμο*. Στη δεξιά πλευρά του δρόμου διακρινόταν το *αρκοσόλιο* με την κτιστή του σαρκοφάγο. Οι ζωγραφισμένοι τοίχοι του δρόμου μιμούνταν *ορθομαρμάρωση* στο σχήμα μεγάλων τετραγώνων κίτρινου χρώματος και μελανού περιγράμματος. Διακρίνονταν ακόμη μικρότερες διακοσμητικές ενότητες μελανού και ερυθρού χρώματος επί λευκού φόντου. Σπαράγματα πολύχρωμου διάκοσμου διακρίνονται ακόμα στο εμπρόσθιο μέρος της σαρκοφάγου, ενώ στο

[22]Karageorghis 1986, σ. 874, Nicolaou 1986, σ. 193, αρ. 4 (φωτ. πιν. 40,4) και SEG 36, 1257.

κατώτερο μέρος της *κόγχης* ο επισκέπτης αντίκρυζε φυτικό διάκοσμο ανακαλώντας στη μνήμη του μεγάλα σε ύψος καλάμια. Σε μια *tabula ansata* στον εξωτερικό τοίχο του αρκοσολίου, το οποίο ήταν διακοσμημένο με φυτικό διάκοσμο εν μέσω περιγράμματος κίτρινου χρώματος μπορούσε να διακρίνει κάποιος την επιγραφή. Τα γράμματα ήταν βαμμένα σε λευκό χρώμα, ενώ ήταν ακόμη ορατά πρόσθετα ίχνη εγχάραξης. Η επιγραφή που αποτελεί ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα δείγματα εντοίχιας επιγραφικής των τελών του 2ου – αρχών του 3ου αι. μ.Χ., αποτελείται από τρεις γραμμές, ως ακολούθως: *[Μαρ(?)]κία|Νεωτέρα|σώφρων χαίρε*[23].

Στην περιοχή της *Λεωφόρου των Τάφων των Βασιλέων*, είχε βρεθεί τάφος, ο οποίος έφερε εντοίχια παράσταση και επιγραφή. Η τοιχογραφία αποτοιχίστηκε και τώρα φυλάσσεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Πάφου. Το λαξευμένο αυτό υπόγειο ταφικό μνημείο, περιλάμβανε μεγάλο *οστεοφυλάκιο*, η πρόσοψη του οποίου οριοθετείτο από τρεις ορθογώνιους λίθους, κάθετα τοποθετημένους και επενδυμένους εξωτερικά με τοιχογραφία. Στο μεσαίο από τους τρεις σώζεται παράσταση μιας μικροκαμωμένης γυναικείας μορφής όρθιας και κατ' ενώπιον. Αυτή ήταν ενδεδυμένη με πλούσιο ιματισμό ερυθρού και κυανού χρώματος, ενώ η διακόσμηση της περιλάμβανε περιδέραιο, ενώτια, ψέλια και μεγάλο περίκαλλο διάδημα. Η μορφή έκλινε ελαφρά προς τα δεξιά, δείχνοντας να κρατάει κάποιο αντικείμενο, το οποίο δεν σώζεται πια. Στεκόταν κάτω από μια *κόγχη*[24], διακοσμημένη με μεγάλους κυανούς δίσκους, από τους οποίους επικρέμονταν γιρλάντες ανθέων, οι οποίες ξεπερνούσαν τα όρια της μεσαίας πλάκας, εκτεινόμενες προς τους δύο πλαγιόλιθους. Επιπλέον, ο επισκέπτης ήταν σε θέση να δει δίπλα από τη μορφή σπαράγματα, στα οποία διακρίνονταν φυτικός διάκοσμος και μεγάλο τσαμπί σταφύλι, καθώς επίσης και εν μέσω των σπαραγμάτων τον επιτάφιο χαιρετισμό *ω (;) σ--------α(;) μα(;) ----[ά]ωρε χρηστ[ή],|χαίρε* (εικ.1). Η χρονολόγηση του τάφου δεν μπορεί να καθοριστεί επακριβώς, μιας και αυτός ήταν εν χρήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα. Τα κτερίσματα που είχαν ανευρεθεί εντός του τάφου χρονολογούνταν στον 1ο αι. μ.Χ., πλην όμως, τα επιγραφικά δεδομένα παραπέμπουν σε μεταγενέστερη φάση, ίσως το 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[25].

---

[23]Karageorghis 1987, σ. 725, Michaelides 2004, σ. 93, Nicolaou, 1987, σ. 180, αρ. 15 (φωτ. πιν. 56,15) και SEG 37, 1390.

[24]*Aedicule* = κόγχη με επίπεδη οροφή.

[25]Michaelides 2004, σσ. 94-5, Nicolaou 2004, σσ. 268-9, αρ.2 (φωτ. πιν. 3, σ. 269) και SEG 55, 1558

Η εντοίχια επιγραφική δεν αποτελεί αποκλειστικότητα της κυπριακής ταφικής παράδοσης τα ρωμαϊκά χρόνια, αλλά εμφανίζεται και στις γειτνιάζουσες προς την Κύπρο περιοχές, όπως λ.χ. στην περίπτωση του Τάφου Q1 από την Abila της Δεκάπολης, στην Ιορδανία, ή γνωστού και ως Τάφου του *Λουκιανού*, που ήλθε στο φως κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής περιόδου του 1982. Η επιγραφή που χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. βρίσκεται μέσα σε *tabula ansata*, ως ακολούθως: *Θάρσει Λουκιανέ, ουδείς|αθάνατος. Ετών Δ΄*.(εικ.2)[26].

1.2 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΙ

Οι ενεπίγραφοι σαρκοφάγοι της ρωμαϊκής Κύπρου δεν χαρακτηρίζονται από οποιαδήποτε λιθανάγλυφη διακόσμηση, όπως άλλες που έχουν ως χώρο προέλευσης την ανατολική Ελλάδα ή τη Μικρά Ασία. Θα πρέπει να σημειωθεί πως η χρήση σαρκοφάγων στο νησί έλκει τις καταβολές της ήδη από τους πρωτοϊστορικούς χρόνους, με τα μνημεία αυτά να λειτουργούν ως η δαπανηρή εναλλακτική μορφή των κιβωτιόσχημων τάφων που ήταν επενδυμένοι με πλάκες[27]. Τέσσερα μνημεία εντάσσονται σε αυτή την ομάδα, το καθένα με διαφορετική προέλευση (χώρα Ταμασσού, Λήδρας, Σόλων, Αμαθούντας). Σε όλες τις περιπτώσεις, εκτός μίας, είναι γνωστό το υλικό κατασκευής, το οποίο διαφέρει σε κάθε μνημείο (ένα από ψαμμόλιθο και δύο από μάρμαρο). Τις μαρμάρινες σαρκοφάγους συνοδεύουν επιγράμματα ιδιαίτερης συγκινησιακής φόρτισης.

Σε σαρκοφάγο από ψαμμόλιθο, η οποία βρίσκεται στη Μονή Αγίου Ηρακλειδίου, στο Πολιτικό της επαρχίας Λευκωσίας (χώρα αρχαίας Ταμασσού), βρέθηκε εγχαραγμένη η επιγραφή *Ανδρόνικος|Ζωίλω υιώ|μνήμης χάριν*. Χρονολογείται στον 1ο – 2ο αι. μ.Χ.[28]. Άξιον λόγου το γεγονός πως ο ηλικιωμένος ιερέας του μοναστηριού είχε ενταφιαστεί μέσα στη σαρκοφάγο αυτή, η οποία βρισκόταν έξω από την είσοδο του παρεκκλησίου

[26]http://users.stlcc.edu/mfuller/abila/AbilaTombQ1.html
[27]Boardman και Kurtz, 1994, σ. 253.
[28]Jeffery, 1983, σ. 217, Nicolaou, 1981, σ. 189 (f).

(πιθανόν, του *Μαρτυρίου* του Αγίου Ηρακλειδίου), σύμφωνα με τον περιηγητή των αρχών του 20ου αιώνα και αρχιτέκτονα του Κυπριακού Μουσείου, George Jeffery[29].

Σε μαρμάρινη σαρκοφάγο, η οποία είχε βρεθεί στη Λευκωσία (χώρα αρχαίας Λήδρας) και που σήμερα θεωρείται χαμένη υπήρχε εγχαραγμένο επίγραμμα, αποτελούμενο από οκτώ στίχους στη βόρεια της πλευρά. Οι δύο πρώτοι στίχοι ήταν χαραγμένοι με μεγαλύτερα γράμματα από τους επόμενους έξι και χωρίζονταν στο ενδιάμεσο με μια πλατιά ταινία. Οι δύο πρώτοι στίχοι του επιγράμματος είναι γραμμένοι σε δακτυλικό εξάμετρο, ενώ στις επόμενους έξι διακρίνονται τρία ελεγειακά δίστιχα, ως ακολούθως: *Κάν τροχάδην βαίνης, φίλε/ώ παροδείτα, βαιόν επίσχες.|Ήρπασεν αθανάτων με χορός, το δε σώμα καλύπτει|γαία λαβούσα γέρας τούθ' ό δέδωκε πάλαι.|η γάρ μοί ψυχή μέν ες αιθέρα και Διός αυλάς,|οστέα δ' εις Αίδην άτροπος είλε νόμος.|τούτ'α έλαχον μέγα δώρον υπ' αυτών Ουρανιώνων|Ευλάλιος, γαμικός μούνος ενί φθιμένοις.* Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[30]. Στο εν λόγω επίγραμμα, όπου μιλά ο ίδιος ο νεκρός, γίνεται εκτεταμένη αναφορά τόσο στη μοίρα του σώματος και της ψυχής του νεκρού, όσο και στον τρόπο αντιμετώπισης του θανάτου.

Μια μαρμάρινη σαρκοφάγος που βρισκόταν εντοιχισμένη κάτω από το δάπεδο του βορείου τοίχου του ναού του Αγίου Μάμαντος, της κωμόπολης της Μόρφου (χώρα των αρχαίων Σόλων) ήλθε στο φως μετά από αναστηλωτικές εργασίες το 1910-11. Η σαρκοφάγος «ενταφιάστηκε» και πάλι, αλλά προτού γίνει αυτό, είχε λάβει χώρα μια πρώτη απόπειρα αποτύπωσης της επιγραφής της από τον Κ. Θωμασίδη, διευθυντή του Δημοτικού Σχολείου της κωμόπολης της Μόρφου την περίοδο αυτή. Με τη διενέργεια νέων δοκιμαστικών ανασκαφών το 1958 η οκτάστιχη επιγραφή αποτυπώθηκε εκ νέου από τον καθηγητή στο Ελληνικό Γυμνάσιο Μόρφου, Ιωάννη Τσικνόπουλο. Η σημερινή θέση της σαρκοφάγου δεν είναι γνωστή (εικ.23). Η επιγραφή της σαρκοφάγου αποτυπώθηκε ως ακολούθως:*[----------]νεκύων κατατεθνιουσών|[----------]αρίστου συμβίου κεδνής|[----------]νου έπους μοι|[----------]τύξα χαράξας|[----------]γαμετής ποτ' ακοίτης.|οστέα κατθέμε[νος δ' ενί]χώ[ν]η λαϊνοτεύκτω|Αρτεμίδωρος εγώ[ν] ώ[δε] αμφοτέρας εκόμισσα,|Ελπόμενος κλυτός είς*

[29] "*The aged priest of this monastery dying recently, has been buried in a sarcophagus of an ancient type just outside the door of the chapel. On the side of the sarcophagus is a half effaced inscription beginning with the name "Andronikos"*(Jeffery, 1983, σ. 217).

[30] Βοσκός, 1997, σσ. 112-3 (Ε40) και 362-5, Peek, 1955, σ. 395, αρ. 1325, Περιστιάνη, 1910, σσ. 707-10 και Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 110.

εύνιδα τήνδε τεθήναι. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ.[31]. Στο πιο πάνω επίγραμμα, το οποίο είναι γραμμένο σε δακτυλικό εξάμετρο, ο *Αρτεμίδωρος*, αφού κήδευσε τη σύζυγό του και μια ακόμη γυναίκα, ίσως μητέρα, αδελφή ή θυγατέρα, ανέθεσε τη χάραξη της εν λόγω επιγραφής, επιθυμώντας να εναποτεθεί κλυτός στην ίδια ταφική θήκη.

Σε σαρκοφάγο που είχε βρεθεί στη «φρακτή Παπανικολά», απέναντι από την εκκλησία της Αγίας Μαρίνας, στο χωριό Φασούλλα της Λεμεσού (χώρα αρχαίας Αμαθούντας) βρισκόταν εγχαραγμένη η επιγραφή *Ονησίς Ζοείλου*. Σύμφωνα με τον Μενάρδο, εκδότη της επιγραφής, «*η σαρκοφάγος ούτος κείται εν τη αυλή του Αχμέτ Απτουλλά*», αλλά η σημερινή της θέση δεν είναι γνωστή. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο[32].

[31] Βοσκός, 1997, σσ. 116-9 (Ε44) και 378-81 (φωτ. σ. 117) και Mitford, 1950, σσ. 42-3, αρ. 21 (φωτ. 23, σ. 43).
[32]Μενάρδου, 1910, σ. 141, αρ. 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΒΑΣΕΙΣ ΕΠΙΤΥΜΒΙΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ, ΤΑΦΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΚΑΙ ΒΩΜΟΙ

2.1 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΕΠΙΤΥΜΒΙΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ

Σε δύο περιπτώσεις είχαν βρεθεί μαρμάρινες βάσεις αγαλμάτων, οι οποίες έφεραν εγχαραγμένες επιγραφές, προς τιμή τεθνεώτων. Οι δύο επιγραφές έχουν ως χώρο προέλευσης το Κίτιο και τη Σαλαμίνα, αντίστοιχα.

Η μια εκ των δύο επιγραφών είναι εγχαραγμένη στη Λατινική γλώσσα, αποτελώντας μια από τις ελάχιστες τέτοιες που εμφανίζονται στο νησί, πιστοποιώντας συνάμα και την ύπαρξη ρωμαίων πολιτών στην Κύπρο. Στην πρώτη από τις δύο, η ρωμαϊκή πολιτεία φαίνεται να είχε απονεμηθεί σε αυτόχθονα Κύπριο, ενώ στη δεύτερη φαίνεται πως πρόκειται για ρωμαίο στρατιωτικό, ο οποίος είχε αποθάνει στο νησί.

Η πρώτη περίπτωση αφορά μαρμάρινη βάση αγάλματος, η οποία είχε βρεθεί στον κήπο οικίας, στο χωριό Λειβάδια της Λάρνακας (χώρα Κιτίου) και τώρα θεωρείται χαμένη. Επί της βάσης βρισκόταν εγχαραγμένη η επιγραφή *Τιβέριον Κλαύδιον Τιβερίου Κλαυδίου|Ισιδώρου υιόν Κυρείνα Ισίδωρον άρξαντ[α]|της πόλεως και πρεσβεύσαντα προς|τους Σεβαστούς πολλάκις προίκα και|γυμνασιαρχήσαντα εκ των ι[δίων]προίκα Γεγανία Λουκιφέρα τον εαυ[τής]άνδρα ευνοίας χάριν.* Η επιγραφή χρονολογείται στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. Φαίνεται πως η ρωμαϊκή *civitas* θα πρέπει να είχε απονεμηθεί στον Κιτιέα *Τιβέριο Κλαύδιο Ισίδωρο*, είτε από τον αυτοκράτορα Νέρωνα ή ένα από τους Φλαβιανούς αυτοκρατόρες, εφόσον το γένος *Quirina* ταυτίζεται με αυτούς. Το άγαλμα αποτελεί αφιέρωση εκ μέρους της *Γεγανίας Λουκιφέρας* προς το νεκρό σύζυγο της *Τιβέριο Κλαύδιο*, ο οποίος είχε διατελέσει άρχοντας της πόλης του Κιτίου, όσο και *γυμνασίαρχός* της. Από τα συμφραζόμενα της επιγραφής εκμαιεύεται ότι η καταβολή των πόρων για τη μετάβαση του εν λόγω αξιωματούχου προς τους Σεβαστούς αυτοκράτορες, όσο και για την άσκηση των καθηκόντων της *γυμνασιαρχίας*, προήλθε από ίδιους πόρους[33].

Εξάλλου, σε μια ακόμη μαρμάρινη βάση, τετράγωνης διατομής, η οποία βρισκόταν εντοιχισμένη σε εκκλησία του χωριού Βιτσάδα της Αμμοχώστου (χώρα Σαλαμίνας), υπήρχε εγχαραγμένη επιγραφή σε λατινική γραφή, ως ακολούθως: *Genio|praesidi[i]|et|montium|coh(ors) VIIBreuc[or(um)]|c(ivium) R(omanorum)*

[33]Yon κ.α. 2004, σσ. 263-4, αρ. 2043 (φωτ. πιν. 28, σ. 324).

eq(uitate) cuipraeest|M. Og[u]ln[i]usTir[o] (;) Pr|aef(ectus) c(uram) [a(gente) P(ublio)] Aemili[O], παραπέμποντας στην παρουσία ρωμαίου στρατιωτικού στην Κύπρο. Σύμφωνα με τους εκδότες της επιγραφής, αυτή χρονολογείται μετά τη βασιλεία του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου (τρίτο τέταρτο 2ου αι. μ.Χ.)[34].

2.2 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟ ΤΑΦΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ

Σε επιτύμβιο μνημείο το οποίο θα πρέπει να στηριζόταν σε κίονα, έχοντας κυκλική διατομή σε σχήμα καλάθου, βρισκόταν εγχαραγμένη επιγραφή προς τιμή της νεκρής *Διονυσίας*, ως ακολούθως: *Καλάθου μείμημα τρόπαιον|ανέστησα Τρύφων αλόχου Διονυσίας|ευνοίας και σωφροσύνης ένεκεν*. Το μνημείο που ήταν κατασκευασμένο από ασβεστόλιθο, είχε βρεθεί στην τοποθεσία «Αρκάλου» στο χωριό Κούκλια (χώρα Παλαιπάφου) και τώρα φυλάσσεται στο Τοπικό Μουσείο των Κουκλιών. Η διακόσμηση του μνημείου χωρίζεται σε τρεις ζώνες. Στην κατώτερη βρισκόταν εγχαραγμένη η επιγραφή, στη μεσαία δύο τεμνόμενες ταινίες καννάβου και στην ανώτερη μίμηση πλεκτής καλάθου. Το μνημείο χρονολογείται στο 2ο- 3ο αι. μ.Χ.[35]. Ένεκεν της σωφροσύνης που χαρακτήριζε τη *Διονυσία*, όσο και της ευνοίας του προς αυτήν, ο *Τρύφων* είχε ανεγείρει το μνημείο αυτό, με το ιδιότυπο σχήμα καλάθου, τιμώντας τη νεκρή του σύζυγο. Ένα ακόμη πρόσθετο στοιχείο το οποίο εκμαιεύεται από την επιγραφή είναι ο χαρακτηρισμός της *αλόχου*, που υποδηλεί πως η κοπέλα θα είχε πεθάνει δίχως να φέρει στον κόσμο παιδί.

2.3 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ ΒΩΜΟΙ

Στην ομάδα αυτή συμπεριλαμβάνονται ελάχιστα μνημεία, η προέλευση των οποίων οριοθετείται αποκλειστικά στην αρχαία Αμαθούντα, καθώς επίσης και στο χωριό Παρεκκλησιά της Λεμεσού (χώρα Αμαθούντας). Δυστυχώς δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με το υλικό κατασκευής τους, τις σωζόμενες διαστάσεις τους

[34] Mitford 1950, σσ. 55-6.
[35]Nicolaou, 1986, σ. 194, αρ. 5 (φωτ. πιν. 41,5) και SEG 36, 1260.

και το σημερινό χώρο φύλαξής τους. Οι εκδότες τους τα χρονολογούν στη ρωμαϊκή περίοδο.

Οι βωμοί που είχαν βρεθεί στην Αμαθούντα έφεραν τις εγχαραγμένες επιγραφές *Δημήτριε|Φιλοδόρου|χρηστέ χαίρε*[36] , *Καλίνε|{τε}χρεσ|τέ χέρε*[37] και *Πίνδαρε Πινδάρου|χρηστέ χαίρε*[38], αντίστοιχα. Ο κυλινδρικός επιτύμβιος βωμός, με προέλευση την Παρεκκλησιά, έσωζε την επιγραφή *Ανένκλητος|Αφροδισίου|χρηστέ|χαίρε*[39].

[36]CIG II, 2648.
[37]CIG II, 2649.
[38]CIG II, 2652.
[39]SEG 39, 1522.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΚΙΟΝΙΣΚΟΙ

3.1. ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΚΙΟΝΙΣΚΟΙ

Ο τύπος των επιτύμβιων ενεπίγραφων κιονίσκων ή *cippi* εμφανίζεται στα ταφικά σύνολα της Κύπρου από την αρχή της ελληνιστικής περιόδου. Η πλειονότητα των μνημείων αυτών, που ανέρχονται σε αρκετές εκατοντάδες περιορίζεται σε συγκεκριμένες περιοχές στο νησί. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία είχαν ως υλικό κατασκευής ντόπιο κυπριακό ασβεστόλιθο ή ψαμμόλιθο, εκτός από μία περίπτωση όπου ο κιονίσκος είναι μαρμάρινος. Διατηρούν ένα ομοιόμορφο κυλινδρικό σχήμα, γεγονός που αποδίδεται μάλλον στη συστηματοποίηση της παραγωγής τους μέσω τόρνευσης, ενώ κάποιοι από αυτούς φέρουν έξεργες ανάγλυφες παραστάσεις. Η βάση των κιονίσκων ήταν πιο διευρυμένη σε σχέση με την κορυφή τους και σε κάποιες περιπτώσεις αφηνόταν χονδροειδώς επεξεργασμένη, λόγω της επακόλουθης μόνιμης τοποθέτησής της επί του εδάφους. Οι κιονίσκοι κοσμούνταν με ένα ή δύο ανάγλυφα καθάμματα ταινίας ή στεφάνου[40] στο πάνω μέρος του κορμού των μνημείων, ενώ ακόμη ο κορμός τους χωριζόταν σε αρκετές περιπτώσεις με εγχάρακτους δακτύλιους. Εντούτοις, πρέπει να τονιστεί πως σε κάποιες περιπτώσεις, κιονίσκοι παρεκκλίνουν από το γνωστό κανόνα του ενός ή συχνότερα των δύο καθαμμάτων ταινίας στο πάνω μέρος του κορμού τους. Αυτό παρατηρείται λ.χ. στην περίπτωση του κιονίσκου της *Πασικράτειας* από το Μένοικο (χώρα Λήδρας ή Ταμασσού)(εικ.7) και του *Κειλικά* από την Κλήρου (χώρα Ταμασσού)(εικ.5), όπου η μεν βάση και των δύο είναι σαφώς ψηλότερη σε σχέση με άλλους κιονίσκους, ενώ τα δύο καθάμματα στην κορυφή τους χωρίζονται το μεν ψηλότερο σε δύο μικρότερα και το πιο χαμηλό σε τρία, αντίστοιχα. Πιο εμφανής είναι η απόκλιση στον κιονίσκο του Αρισταγόρα από το Κίτιον με έξι καθάμματα στο πάνω μέρος και τρία στη βάση του (εικ.8). Στην κορυφή των κιονίσκων υπήρχε υποδοχή στον τύπο κοιλώματος, ούτως ώστε να υποδέχεται λίθινο κωνοφόρο ή ανεστραμμένο κώνο[41] ή

---

[40]*Torus/i* = κάθαμμα/τα ταινίας ή στεφάνου (Κουμανούδης, 1921, σ. 717).

[41]Ο Σ. Μενάρδος προβαίνει με πολλή παραστατικότητα στην περιγραφή των κιονίσκων, αναφέροντας τα ακόλουθα: «Οι λίθοι, οι φέροντες εν Κύπρω επιτυμβίους επιγραφάς, έχουσιν ως και εν Αττική, συνηθέστατα το σχήμα cippes, κιονίσκων (τον όρον καθιέρωσεν ο Κουμανούδης εν Αττικής επιγρ. επιτυμβ., σελ. ιδ΄**), ύψους περίπου 0,75, δηλ. ποικίλλουσιν από 0,50 – 1,20. Άνωθεν σχηματίζουσι συνήθως δύο ή τρεις ευρυνόμενους στεφάνας και κάτωθεν ευρύνονται εις βάσιν, ης η διάμετρος είναι

και αβαθές αυλάκωμα. Συνοδεύονταν ακόμη από εγχαραγμένη επιγραφή, συναποτελούμενη από το όνομα του τεθνεώτος σε ονομαστική ή κλητική πτώση[42] και τον επιτάφιο αποχαιρετισμό *χαίρε*. Οι επιγραφές που συνοδεύουν το κείμενο είναι γραμμένες σε ελληνική αλφαβητική γραφή με εξαίρεση αυτής ενός κιονίσκου που φέρει επιγραφή στη λατινική. Πέραν αυτού, καταγράφονται αρκετές παραλλαγές την επιγραφική τους, οι οποίες αποτελούν αντικείμενο μελέτης της παρούσας διατριβής. Η ανεύρεση όλων σχεδόν των μνημείων που υπάγονται στην ομάδα αυτή αποτελεί απότοκο δράσεων και πρακτικών ευκαιριακής αρχαιολογίας ή σωστικών ανασκαφών που είχαν προκύψει μετά από χωματουργικές εργασίες ή ακόμα παράνομης δραστηριότητας τυμβωρύχων.

Φαίνεται ότι πηγή επηρεασμού για την κατασκευή των ταφικών αυτών μνημείων υπήρξε η περιοχή της Αττικής[43], όπου στα πλαίσια της αναθεώρησης του νομικού κώδικα της πόλης των Αθηνών, το 307 ή 317 π.Χ., ένας εκ των τριάκοντα τυράννων, ο Δημήτριος ο Φαληρεύς, είχε στραφεί στην ανέγερση λιγότερο δαπανηρών ταφικών μνημείων, όπως

περίπου 0,40, δηλ. ποικίλλει από 0,25 – 0,50 ουχί πάντοτε κατ' αναλογίαν προς το ύψος. Επί της άνω επιφανείας έχουσι πλειστάκις κοίλωμα, όπου προσηρμόζετο, ως χωριστή κεφαλή του κιονίσκου, λίθινος κώνος πεύκης ή αντεστραμμένος κώνος, ύψους 0,25 … ή και σφαίρα … Ανηρτώντο δ' επ' αυτών στέφανοι ανθέων ή εδένοντο ταινίαι, συνήθως ερυθραί, αν κρίνωμεν εκ στηλών αποκειμένων εν τω Μουσείω, αίτινες φέρουσιν ερυθράν βαφήν εις σχήμα ταινιών… τύπος δ' επιγραφής παρέμεινε πάντοτέ ο αυτός κατά κλητική, π.χ. *Δημήτριε Δάμωνος χρηστέ, χαίρε* – τύπος παντελώς άχρηστος παρά τοις Αθηναίοις …» (1910, σ. 119-20).

[42]Εντούτοις, είναι γνωστή και η χρήση άλλων πτώσεων.

[43]Αναφορικά με τους κιονίσκους που έχουν ως προέλευση την περιοχή της Αττικής, φαίνεται πως είναι πολύ πιο απλοποιημένοι από τα αντίστοιχα μνημεία της Κύπρου, παρά το γεγονός πως το υλικό κατασκευής τους είναι κατ' αποκλειστικότητα το μάρμαρο, γεγονός που δεν πρέπει να προξενεί ερωτηματικά, αφού αφθονούν οι πηγές μαρμάρου στην περιοχή αυτή. Σύμφωνα με την εικόνα αρ. 25 του παραρτήματος, όπου διακρίνονται κιονίσκοι κυλινδρικής διατομής από το γνωστό νεκροταφείο του Κεραμεικού στην αρχαία Αθήνα, διαπιστώνεται πως αυτοί στερούνται οποιασδήποτε ανάγλυφης παράστασης, εκτός από ένα λεπτό κάθαμμα ταινίας ή *torus*, το οποίο βρίσκεται στο πάνω μέρος του κιονίσκου, ακριβώς κάτω από την κορυφή του. Η επιγραφή είναι εγχαραγμένη ακριβώς εκατέρωθεν. Ο κιονίσκος τοποθετείται σε μια βάση με οπή υποδοχής. Αντιθέτως, κιονίσκοι που έχουν ως προέλευση την περιοχή της νότιας Μικράς Ασίας παρουσιάζουν περίπου την ίδια τυπολογία, όπως τους αντίστοιχους κυπριακούς. Εντελώς διαφορετικά δεδομένα ισχύουν για κιονίσκους που προέρχονται από την περιοχή της Κοίλης Συρίας, κάτι που είναι ιδιαίτερα εμφανές στην περίπτωση κιονίσκων που προέρχονται από τη Σιδώνα και εκτίθενται στο Μουσείο του Λούβρου, με την τριμερή διάκριση τους σε μια βάση, κυκλικής ή τετράγωνης διατομής, ένα κοντό κυλινδρικό κορμό και μια επίστεψή με ανάγλυφες παραστάσεις. Η επιγραφή είναι εγχαραγμένη είτε στη βάση ή στον κορμό των μνημείων, ή σπανιότερα και στα δύο, ενώ αυτοί είναι κατασκευασμένοι από ασβεστόλιθο ή ψαμμόλιθο και πολύ πιο σπάνια από μάρμαρο.

λ.χ. *κιονίσκων (columella)* των οποίων το ύψος δεν θα ξεπερνούσε τις τρεις πήχες, ή ακόμα και *τραπεζών* ή *περιρραντηρίων*[44].

3.1.1 ΑΝΑΓΛΥΦΟΙ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΚΙΟΝΙΣΚΟΙ

Τα μνημεία του τύπου αυτού διακρίνονται τυπολογικά σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά κιονίσκους, στους οποίους εικονίζεται σε ανάγλυφη μορφή το πορτραίτο του νεκρού εντός μιας κόγχης οβάλ σχήματος, σε συνδυασμό με μια εγχαραγμένη επιγραφή.

Το πρώτο από τα μνημεία του τύπου αυτού είναι ένας κιονίσκος από λευκόφαιο ψαμμόλιθο, αβέβαιης προέλευσης, ο οποίος φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο. Στο μέσον του κιονίσκου υπήρχε ανάγλυφη μορφή γενειοφόρου ανδρός. Φέρει την εγχαραγμένη επιγραφή *Ευτύχη|χρηστέ,|χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[45].

Το δεύτερο είναι ένας κιονίσκος από ασβεστόλιθο, επίσης αβέβαιης προέλευσης, ο οποίος εκτίθεται στο Κυπριακό Μουσείο. Εντός μιας μικρής κόγχης εικονίζεται το πορτραίτο του νεκρού, ενός άνδρα με πλατύ σχήμα προσώπου, πλούσια σγουρή επιμελημένη κοντή κόμη, και εξόχως χαρακτηριστικούς σγουρούς βόστρυχους στον πώγωνά του, γεγονός που παραπέμπει σε παρόμοιες προσωπογραφίες μαρμάρινων γλυπτών της περιόδου του Μάρκου Αυρήλιου. Η επιγραφή *Μάρκε χρηστέ, χαίρε* συνοδεύει τον κιονίσκο. Χρονολογείται στα τέλη του 2ου αι. μ.Χ.[46].

Ο τρίτος και ο τέταρτος από την ομάδα των επιτύμβιων κιονίσκων με ανάγλυφες παραστάσεις φιλοξενούνται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης. Η προέλευση του τρίτου κιονίσκου, ο οποίος είναι κατασκευασμένος από ασβεστόλιθο είναι το χωριό Αλάμπρα της Λευκωσίας[47] (χώρα αρχαίου Ιδαλίου). Αυτός φέρει έξεργο ανάγλυφο γυναικείας μορφής, της *Κρατήας*, η οποία είναι ενδεδυμένη με χιτώνα. Το πρόσωπό της έχει σχήμα οβάλ, το δε μέτωπο της είναι κοντό, τα μάτια της μάλλον αμυγδαλωτά και τα χείλη της σμιχτά. Η κώμη της είναι κοντή και επιμελημένη και χωρίζεται στη μέση. Η δίγραμμη επιγραφή *Κράτηα χρησ|τή,χαίρε* βρίσκεται

---

[44]Boardman και Kurtz, 1994, σ. 155.
[45]SEG 47, 1873.
[46]Pogiatzi, 2003, σ. 28, σσ.184-5 και SEG 47, 1872.
[47]Η Αλάμπρα ανήκει διοικητικά στην επαρχία Λευκωσίας αντί της Λάρνακας που αναφέρεται στην πηγή.

εγχαραγμένη ακριβώς κάτω από την κόγχη που φιλοξενεί το πορτραίτο της νεκρής (εικ.3). Χρονολογείται στα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. – αρχές του 3ου αι. μ.Χ.[48].

Ο τέταρτος κιονίσκος έχει ως χώρο προέλευσης το αρχαίο Ιδάλιον και είναι κατασκευασμένος από ασβεστόλιθο. Η κόγχη που φιλοξενεί το ταφικό πορτραίτο είναι ιδιαίτερα μεγάλη καταλαμβάνοντας ένα μεγάλο μέρος του κορμού του κιονίσκου. Το πρόσωπο του νεκρού είναι στρογγυλό, η δε κόμμωση του χαρακτηριστική, αφού η κώμη του αφήνεται να πέσει στο μέτωπο και στα αυτιά του καλύπτοντάς τα εξ' ολοκλήρου. Η επιγραφή *Αρτεμίδωρε χρηστέ, χαίρε* βρίσκεται ακριβώς κάτω από την κόγχη που φιλοξενεί το πορτραίτο του νεκρού (εικ.4). Ο κιονίσκος χρονολογείται στα τέλη του 2ου αι. μ.Χ.[49].

Το τελευταίο από τα εξεταζόμενα μνημεία της κατηγορίας αυτής, είναι ένας ακόμη κιονίσκος από ασβεστόλιθο, με χώρο προέλευσης όμως την Ανατολική Νεκρόπολη της Αμαθούντας. Μέσα στην κόγχη του φιλοξενείται το ταφικό πορτραίτο μιας ανδρικής μορφής, ιδιαίτερα φθαρμένης. Συνοδεύεται από την επιγραφή *Ζωσία|χρηστέ,|χαίρε*. Χρονολογείται με επιφύλαξη στο 2ο ή 3ο αι. μ.Χ.[50].

Στη δεύτερη κατηγορία των μνημείων της ομάδας αυτής ανήκουν κιονίσκοι, οι οποίοι φέρουν ανάγλυφη διακόσμηση στην κορυφή ή στον κυλινδρικό κορμό τους, γεγονός με ιδιαίτερη συμβολική χροιά και φόρτιση.

Κιονίσκος αβέβαιης προέλευσης, ο οποίος μάλλον προέρχεται από το αρχαίο Κίτιον και τώρα φυλάσσεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, φέρει την εγχαραγμένη επιγραφή *Ολυμπιανέ|χρηστέ, χέρε* κάτω από ένα ανάγλυφο στεφάνι στον κορμό του. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ.[51].

Ένας κιονίσκος από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στο χωριό Τρεμετουσιά της Λάρνακας (χώρα αρχαίας Τριμυθούντας) και τώρα εκτίθεται στην αίθουσα 9 του Κυπριακού Μουσείου, ήταν διακοσμημένος με φύλλα και καρπούς πάνω από την εγχαραγμένη επιγραφή *Ηγησιανέ|χρηστέ,|χαίρε*. Ο κιονίσκος χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[52].

---

[48]Cesnola, 1991, σ. 433, αρ. 52, Colonna-Ceccaldi, 1874, σ. 80, αρ. 2, , Pogiatzi, 2003, σ. 29 και 185 και Yon κ.α., 2004, σσ. 301-2, αρ. 2172, (φωτ. πιν. 38, σ. 334).
[49]Pogiatzi, 2003, σ. 29 και 186.
[50]Nicolaou, 2002, σ. 374 και SEG 60, 1486.
[51]SEG 60, 1502.
[52]Beaudoin –Pottier, 1879, σ. 174, αρ. 39.

Εξόχως ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση του κιονίσκου του *Κειλικά* με την επιγραφή *Κειλικά|χαίρε χρεσταί (sic)|μνήμης|Μάρθα,* από τη θέση «Μέγα Περβόλια» ή «Διπλοαρκάκα» του χωριού Κλήρου, της Λευκωσίας (χώρα αρχαίας Ταμασσού), όπου κάτω από την επιγραφή αποδίδονται σε ανάγλυφη μορφή δύο παλάμες (εικ. 5). Σύμφωνα με την άποψη των Boardman και Kurtz, η απόδοση δύο ανυψωμένων χεριών, με τις παλάμες ανοικτές ή παράλληλες ή ακόμα και σε ελαφρά γωνία σε κιονίσκους των ύστερων Ελληνιστικών και Ρωμαϊκών χρόνων φανέρωνε πως επρόκειτο για ταφικό σήμα βιαιοθάνατου, του οποίου το νήμα της ζωής είχε κοπεί απότομα και πρόωρα. Η ανάγλυφη αυτή παράσταση σε συνδυασμό ή μη με επιγραφές λειτουργούσε ως αρά κατά του δολοφόνου του νεκρού, του οποίου ο τάφος σημαίνεται με αυτόν τον τρόπο. Ακόμη, η συγκεκριμένη αποτύπωση μπορεί να εξυπακούει και την ικεσία του νεκρού προς τους θεούς για επανόρθωση μιας αδικίας που είχε υποστεί εν ζωή[53]. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[54].

Εξίσου ιδιότυπος ως προς τα τυπολογικά δεδομένα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ένας κιονίσκος από τη θέση «Μάντρα της Καφκάλλας», στη Λακατάμεια της Λευκωσίας (χώρα αρχαίας Λήδρας), όπου η κορυφή του απολήγει σε μια απλή γιρλάντα και δύο κωνοφόρα (εικ.6). Ο κιονίσκος συνοδεύεται από την επιγραφή *Ευοδία|χρηστή,|χαίρε*[55]. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.

Ένας κιονίσκος από ψαμμόλιθο, ο οποίος έχει ως χώρο προέλευσης το χωριό Μένοικο της Λευκωσίας (χώρα αρχαίας Λήδρας ή Ταμασσού) έφερε την επίστεψη κωνοφόρου. Συνοδευόταν από την επιγραφή *Πασικράτια|χρηστή|χέρε* (εικ.7). Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[56].

Μια ζώνη από ζεύγη κώνων κυπάρισσου, η οποία καταλήγει σε ρόδακα στο εμπρόσθιο μέρος του κορμού του διακρίνεται σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος φέρει την επιγραφή *Αρτεμίδωρε|κυν<η>γέ χρηστέ|χαίρε* στην οποία ο τεθνεώς αναφέρεται με την ιδιότητα του κυνηγού. Ο κιονίσκος είχε βρεθεί στο αρχαίο Ιδάλιον και χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[57].

---

[53]Boardman και Kurtz, 1971, σ. 157.
[54]Nicolaou, 1966, σσ. 58-9, αρ. 5 (φωτ. πιν. 13,5) και SEG 25, 1127.
[55]Nicolaou, 1985, σ. 192.
[56]Nicolaou, 1971b, εικ. 31/2.
[57]Cesnola, 1991, σ. 436, αρ. 100 και Σακελλαρίου, 1991, σ. 46, αρ. 81.

Σε κιονίσκο ο οποίος βρισκόταν έξω από την εκκλησία της Αγίας Αναστασίας, στη Λάπηθο βρισκόταν η επιγραφή *Σελευκίων Σελεύκου|χρηστέ, χαίρε*. Τον κορμό του κιονίσκου περιέτρεχαν κλαδιά κισσού και αμπέλου με φύλλα και τσαμπιά. Από την άκρη των κλαδιών του κισσού κρεμόταν ταινία που σχημάτιζε Π, καταλήγοντας σε δύο αντωπά φίδια[58].

Τέλος, σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί σε οικία στο χωριό Ποταμός του Κάμπου, της Λευκωσίας (χώρα αρχαίων Σόλων) και τώρα φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο, υπήρχε ανάγλυφο κισσόφυλλο συνοδευόμενο από την εγχαραγμένη επιγραφή *Ονασίων|χαίραι|χρηστ(ά)*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[59].

3.1.2 ΑΚΟΣΜΗΤΟΙ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΚΙΟΝΙΣΚΟΙ[60]

Η μοναδική περίπτωση όπου το υλικό κατασκευής μνημείου της ομάδας αυτής είναι το μάρμαρο αφορά κιονίσκο, ο οποίος είχε βρεθεί στο αρχαίο Κίτιον και τώρα φυλάσσεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης. Ίσως είναι και ο μοναδικός στον οποίο σώζεται κάποιο επίγραμμα. Αυτό ήταν εγχαραγμένο σε τέσσερεις στίχους στον τύπο του ελεγειακού δίστιχου, ως ακολούθως: *Σεμνόν αεί ζήσας βίοτον,|μάκαρ Αρτεμίδωρε,|Σωφροσύνην διά σην|χαίρε και εν φθιμένοις*. Ο κιονίσκος χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[61]. Στην περίπτωση του νεκρού Αρτεμίδωρου εκθειάζεται η σεμνότητα που τον διέκρινε κατά τη διάρκεια του γήινου βίου του, αφού άλλωστε το επίθετο *σεμνός* υπονοεί τον ηθικό και έντιμο τρόπο ζωής που αυτός διήγε. Χαρακτηρίζεται ως

---

[58]«*Η ακόλουθος ανέκδοτος επιγραφή ανακαλυφθείσα προ πολλού, πιθανώς εν τη κωμοπόλει Λαπήθου, ευρίσκεται νύν εν τη Εκκλησία της Αγίας Αναστασίας, μίας εκ των ενοριών της κωμοπόλεως ταύτης. Αύτη ευρίσκεται επί κομψής κυλινδρικής επιτυμβίου στήλης* (κιονίσκου αντί στήλης) *μετά καλλιτεχνικών κοσμημάτων, ανάγεται δε εις τους Πτολεμαϊκούς χρόνους* (λανθασμένη εκτίμηση του εκδότη)….. *Στέφανος πλουσίως διακεκοσμημένος διά κλάδων κισσού και αμπέλου μετά φύλλων και σταφύλων διαζώννυσι την στήλην. Από των άκρων των κλάδων του κισσού κρέμαται ταινία σχηματίζουσα Π εις τα κάτω άκρα του οποίου υπάρχουσι δύο οφιοειδή σχήματα, ωσεί όφεις ιστάμενοι αντιμέτωποι*» Περιστιάνη, 1995, σ. 483-4.

[59]SEG 23, 662.

[60]Η πλειοψηφία των κιονίσκων με προέλευση την Αμαθούντα ή τον Άγιο Τύχωνα ή άλλες θέσεις στην χώρα της αρχαίας Αμαθούντας εκτίθεται ή φυλάσσεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού, και λόγω του μεγάλου αριθμού τους θεωρήθηκε περιττό από τον γράφοντα να αναφέρει κάθε φορά το σημερινό χώρο φύλαξης τους, εκτός και αν αυτοί θεωρούνται χαμένοι.

[61]Βοσκός, 1997, σ.112-3 (Ε37) και 360-2, Cesnola, 1991, σ. 430, αρ. 39, Colonna-Ceccaldi, 1875, σ. 97-8, αρ. 3, Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 115, Peek, 1995, σ. 418, αρ. 1405 (λανθασμένα αναφέρεται από τον εκδότη ως στήλη) και Yon κ.α., 2004, σ. 279, αρ. 2085 (φωτ. πιν. 32, σ. 328).

ευτυχισμένος (*μάκαρ*) ενώ ακόμη η σωφροσύνη, ως ίδιον του σεμνού του βίου, του χαρίζει τη χαρά και στον Κάτω Κόσμο.

Σε μια μόλις περίπτωση καταγράφεται η ύπαρξη λατινικής γραφής σε μνημείο της συγκεκριμένης ομάδας, ένα κιονίσκο που είχε βρεθεί στον κήπο του Παναγή Χατζηττοφή στην Έγκωμη. Στην επιγραφή που ανέθεσε ο γιος προς τιμή του νεκρού πατέρα του αναφέρεται η φυλή *Palatina,* ως ακολούθως: *D(is) M(anibus)|P(ublio) Aelio P(ublii) f(ilio) Basi|lide Palatina|Nicomedia|evoc(ato) Fl(auius) Valens|college fec(it) fra|tri pientissimo*. Ο κιονίσκος χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[62].

Αναπόδραστα, τα προκύπτοντα στοιχεία από τη μελέτη των επιτύμβιων κιονίσκων σε σχέση με την οικογενειακή κατάσταση των νεκρών που είχαν ενταφιαστεί εντός των μνημείων που αυτοί λειτουργούσαν ως ταφικά *σήματα*, όσο και με το ζήτημα επαναχρησιμοποίησης του τάφου είναι ιδιαιτέρως κατατοπιστικά και σημαντικά για τα κοινωνιολογικά συμφραζόμενα της περιόδου. Ενδιαφέρουσα είναι η τοποθέτηση του B.H. McLean που υποστηρίζει πως ένα ταφικό μνημείο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον ενταφιασμό μελών του ευρύτερου οικογενειακού κύκλου, όπως λ.χ. εγγονούς, νύμφες, ανεψιούς, αδελφίθεους, πάππους, μάμμες μέχρι και πενθερούς, ακόμα και *θρεπτούς* (=θετά παιδιά)[63].

Σε ικανό αριθμό επιτύμβιων επιγραφών γίνεται αναφορά τόσο στο όνομα του νεκρού, όσο και στο πατρωνυμικό του. Σε κάποιες περιπτώσεις αναφέρεται και το προσωνύμιο που δηλώνει την εθνική του καταγωγή, ενώ σε περιπτώσεις ανύπανδρων γυναικών δηλώνεται το πατρωνυμικό τους. Αντιθέτως, σε ύπανδρες γυναίκες γίνεται χρήση του ονόματος του συζύγου αντί του πατρωνυμικού τους[64]. Εντούτοις, στα ταφικά επιγραφικά συμφραζόμενα της ρωμαϊκής Κύπρου καταγράφεται αριθμός αποκλίσεων από τα πιο πάνω δεδομένα, τα οποία ίσχυαν στον ευρύτερο κορμό της αυτοκρατορίας και τα οποία και τυγχάνουν ανάλυσης στη συνέχεια.

Σε κιονίσκο από ψαμμόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στο χωριό Τραχώνι (χώρα αρχαίου Κουρίου), η νεκρή αναφέρεται στην επιγραφή με δύο ονόματα, ως ακολούθως: *Ζωίς Ευτύχ[ου (;)]|ή και Αρτεμιδώ[ρα]|χρηστή, χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[65].

---

[62]Mitford, 1950, σ. 54**,** Nicolaou, 1969, σ.76, και Pouilloux κ.α., 1987, σ. 73, αρ. 189.
[63]McLean, 2002, σ. 267.
[64]ό.π σ. 264.
[65]Nicolaou, 1994, σ. 188, αρ. 30 (φωτ. πιν. 43,30) και SEG 44, 1263.

Μια παραλλαγή ως προς τη χρήση του πατρωνυμικού καταγράφεται σε τρεις κιονίσκους, όπου παρεμβάλλεται η λέξη *υιέ* μεταξύ του πατρωνυμικού και του ταφικού αποχαιρετισμού *χαίρε*. Η πρώτη περίπτωση αφορά κιονίσκο από ψαμμόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας και στη μία εκ των δύο επιγραφών που αυτός σώζει αναφέρεται το όνομα του Επαφροδείτου (*Επαφρόδειτε|Αρτεμιδώρου|υιέ χρηστέ,|χαίρε*). Χρονολογείται στον 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[66]. Εξάλλου, σε κιονίσκο αβέβαιης προέλευσης, ο οποίος φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο, τονίζεται το πατρωνυμικό του νεκρού με την παρεμβολή της λέξης *υιέ*, ως ακολούθως: *Γλαυκία|υιέ Τίμωνος,|χρηστέ, χαίρε* (χρονολογείται με επιφύλαξη στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.)[67], ενώ σε κιονίσκο από την Αμαθούντα (ρωμαϊκής περιόδου) σώζεται η εγχαραγμένη επιγραφή *Σωσίων Σωσίων[ος] υιέ χρ[ηστέ] χαίρε*[68].

Σε κιονίσκο ο οποίος είχε βρεθεί στη Λάρνακα, το πατρωνυμικό του νεκρού φαίνεται να αντικαθίσταται από το προσωνύμιο *νεώτερος*, ως ακολούθως: *Αριστόκυπρος|νεώτερος|χρηστέ, χ[αί]ρε*, θέλοντας μάλλον να υποδηλώσει πως ο νεκρός έφερε το ίδιο όνομα όπως και ο γονήτοράς του. Ο κιονίσκος χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[69].

Παρόμοιου τύπου επιγραφική παραλλαγή καταγράφεται σε κιονίσκους από τον Άγιο Τύχωνα (χώρα αρχαίας Αμαθούντας), όπου στην εγχαραγμένη επιγραφή η λέξη *θυγάτηρ* προηγείται του πατρωνυμικού της νεκρής. Στην πρώτη περίπτωση ο κιονίσκος, σύμφωνα με τον εκδότη, βρισκόταν « Εν Αγίω Τύχωνι παρά Χριστοφ. Χ΄Μαρίας» και έφερε την επιγραφή *Κρατία θυγάτηρ|Δημοστράτου|χρηστή, χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[70]. Ο δεύτερος βρισκόταν στην οικία των Παπαχρίστου – Παπακυριακού, ενώ στη συνέχεια παραδόθηκε από τη Μαρούλλα Λάμπρου από τον Άγιο Τύχωνα στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού, όπου και φυλάσσεται. Αυτός φέρει την εγχαραγμένη επιγραφή *[Ε]ύνι[α] θ|ύγατερ Απ[ο]|λλων[ίου του]|Καλατύ[χου]|χρηστή, [χαίρε]*[71]. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[72]. Σε μία εκ των δύο επιγραφών κιονίσκου

---

[66]Στη δεύτερη επιγραφή αναφέρεταί το όνομα του Ονησάτος (*Ονησά|Σκλαβλά|χρη<σ>τέ, χαίρε*)Nicolaou, 1994, σσ. 186-7, αρ. 23 (φωτ. πιν. 42, 23a-b) και SEG 44, 1256.
[67]Nicolaou, 1981, σ. 197 και SEG 31, 1377.
[68]Σακελλαρίου, 1991, σ. 59, αρ. 5.
[69]Σακελλαρίου, 1991, σ. 61, αρ. 1 και Yon κ.α., 2004, σ. 312, αρ. 2225.
[70]Μενάρδου, 1910, σ. 133, αρ. 11.
[71] Στον κιονίσκο αυτό γίνεται χρήση του παππωνυμικού της νεκρής σε συνδυασμό με το πατρώνυμο της.
[72]Aupert, 1980, σσ.241-2, αρ. 40 (φωτ. πιν. 47-8, σ. 242), Nicolaou, 1995, σ. 225, αρ. 17, SEG 45, 1858.

από ασβεστόλιθο, με προέλευση τη νοτιοδυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας, αναφέρεται το πατρωνυμικό της νεκρής *Φίλας* (*Φίλα Αιθέρος θυγατήρ|χρηστή, χαίρε*), θέλοντας έτσι να τονιστεί πως ίσως να πρόκειται για ανύπανδρη κόρη. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[73].

Σε αρκετές από τις επιγραφές κιονίσκων, κυρίως από τη χώρα της Αμαθούντας, αναφέρεται τόσο το παππωνυμικό του νεκρού όσο και το πατρώνυμό του. Επιτύμβιος κιονίσκος, ο οποίος είχε βρεθεί αρχικά στην περιοχή της βόρειας νεκρόπολης της Αμαθούντας και στη συνέχεια κατέληξε στην ιδιωτική συλλογή Κατσουνωτού, έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή *Ηλιόδωρε|Ηλιοδώρου|του Ερά[τ]ωνος|χρηστέ χαίρε*. Χρονολογείται μεταξύ 1ου και 2ου αι. μ.Χ.[74]. Σε κιονίσκο από ψαμμόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί σε χώρο που γειτνίαζε με το ξενοδοχείο Amathus Beach σώζεται η επιγραφή *Θεο[δό]σιε|Θε[οδ]οσίου του Αρσίνου|χρηστέ χαίρε*. Χρονολογείται μεταξύ 1ου και 2ου αι. μ.Χ.[75]. Σε ένα ακόμη κιονίσκο με προέλευση την ανατολική νεκρόπολη της Αμαθούντας, γίνεται αναφορά τόσο στο πατρώνυμο όσο και το παππωνυμικό του νεκρού, στην επιγραφή του *Ζωίλου* (*Ζωίλε Αρίστωνος|[τ]ου Πόδωνος χρησ|τέ χαίρε*). Αυτός ήταν κατασκευασμένος από ψαμμόλιθο και χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[76]. Ακόμη, στη περίπτωση κιονίσκου, ο οποίος είχε βρεθεί στην οικία του Τύχωνος Αγησιλάου, στην περιοχή της βόρειας νεκρόπολης της Αμαθούντας, και του οποίου η σημερινή θέση δεν είναι γνωστή, αναγράφεται και το παππωνυμικό της νεκρής, ως ακολούθως: *Απολλ[ω]νία|Απολλωνίου|του [Ε]πάνθους|χρηστή, χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο- 3ο αι. μ.Χ. [77].

Σε ζεύγος κιονίσκων οι οποίοι είχαν βρεθεί ανατολικά της κοίτης του ποταμού Γαρύλλη και βορειοδυτικά της «μηχανής του νερού», στην πόλη της Λεμεσού (χώρα αρχαίας Αμαθούντας) και τώρα θεωρούνται χαμένοι, αναφέρεται το παππωνυμικό του νεκρού σε συνδυασμό με το πατρώνυμό του. Με την εύρεση των δύο αυτών κιονίσκων αποκαθίσταται το οικογενειακό *στέμμα*, αφού πρόκειται για δύο αδέλφια, γιους του *Δημητρίου* και εγγονούς του *Δάμωνος*. Αμφότεροι οι κιονίσκοι χρονολογούνται στο 2ο-

[73]Στην πρώτη επιγραφή αναφέρεται το όνομα του *Θοιωδότου* (*Θοιωδότη|Αριστοκράτου|χρηστέ, χαίρε*) Nicolaou, 1985, σ. 329, αρ. 10 (φωτ. πιν. 60, 10a-b) και SEG 35, 1460.
[74]Aupert – Masson,1979, σσ. 386-7, αρ.32 (φωτ. πιν. 35-6, σ. 387), Pedrizet, 1896, σ. 353, αρ. 6, και SEG 29, 1540.
[75]Aupert, 1980, σ. 245, αρ.45, Nicolaou, 1979, σ. 346, αρ. 4 (φωτ. πιν. 51,4), και SEG 29, 1558.
[76]Nicolaou, 1995, σ. 224, αρ. 13 (φωτ. πιν. 25,13) και SEG 45, 1854.
[77]Aupert – Masson, 1979, σ. 384, αρ. 28 (φωτ. πιν. 31-2, σ. 379) και SEG 29, 1536.

3ο αι. μ.Χ. Ο πρώτος έφερε την επιγραφή *Αρτεμίδωρε|Δημη|τρίου τ[ο]υ|Δάμωνος [χρη]|[σ]τέ,χαίρ[ε]*[78] και ο δεύτερος *Απολλώνιε\Δημη/τρίου|του Δάμωνος|χρηστέ,χαίρε*[79].

Σε μία μόλις περίπτωση, εκτός των ορίων της χώρας της Αμαθούντας, στη χώρα Λαπήθου, καταγράφεται η ύπαρξη κιονίσκου, ο οποίος έφερε επιγραφή στην οποία αναφέρεται τόσο το πατρώνυμο όσο και το παππωνυμικό του νεκρού, ως ακολούθως: *Απολλώνι[ο]ς Λέοντος Στρατονίκου χρηστέ, χαίρε.* Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο[80].

Τέλος, σε κιονίσκο ο οποίος είχε βρεθεί σε οικία στο χωριό Σκαρίνου, της Λάρνακας (μεταίχμιο Αμαθούντας και Κιτίου), ευρισκόμενος στην κατοχή του τότε Αποικιακού Διευθυντή Ταχυδρομείων, M. Hore, υπήρχαν εγχαραγμένες δύο συνεχόμενες επιγραφές, όπου στη μεν πρώτη (*Μαρκία θυγάτηρ Ζ|ωίλου του Ζωίλου|Σωτέρου χρηστή,|χαίρε*) η νεκρή αναφέρεται όχι μόνο με το πατρώνυμο και παππωνυμικό αλλά και το όνομα του προπάππου της, ενώ στη δεύτερη (*Επαφρόδι-|τος Επαφροδίτο[υ]|[-------]Ζωί-|λου χρηστέ, χαίρε*) αναφέρεται τόσο το πατρώνυμο όσο και το παππωνυμικό του νεκρού. Ο κιονίσκος χρονολογείται στο 2ο- 3ο αι. μ.Χ. [81].

Στην εγχαραγμένη επιγραφή δύο ακόμη κιονίσκων αναφέρεται όχι μόνο το πατρώνυμο και παππωνυμικό αλλά και το όνομα του προπάππου του νεκρού. Η πρώτη αφορά κιονίσκο, που το 1895 βρισκόταν στο κατάστημα του *Νικηφορή*, στον Άγιο Τύχωνα (χώρα αρχαίας Αμαθούντας) και τώρα θεωρείται χαμένος. Αυτός χρονολογείτο στον 1ο αι. μ.Χ. και έφερε την επιγραφή *Απολλώνιε|δις Απολλωνίου|του Αριστοκράτους|χρηστέ,|χαίρε*[82]. Ακόμη, σε επιγραφή κιονίσκου από ψαμμόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας αναφέρεται το όνομα *Φίλων*, αφού αυτό έφερε ο πατέρας, παππούς και πρόπαππος του νεκρού *Διονύσιου* (*Διονύσιε|τρις Φίλωνος|χρηστέ, χαίρε*). Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[83].

---

[78]Μενάρδου, 1910, σ. 133, αρ. 3.

[79]ό.π σ. 133, αρ. 4. Το οικογενειακό στέμμα αποκαθίσταται πλήρως με κιονίσκο της μητέρας των δύο αδελφών ο οποίος περιγράφεταί πιο κάτω.

[80]Σακελλαρίου, 1991, σ. 144, αρ. 3.

[81]Ο γράφων διατηρεί κάποιες αμφιβολίες κατά πόσο πρόκειταί για κιονίσκο ή ενεπίγραφο ταφικό πλακίδιο, αφού ο πρώτος εκδότης χρησιμοποιεί τη λέξη *cartouche*, αναφερόμενός στο αντικείμενο. Perdrizet, 1896, σ. 345 και Yon κ.α., 2004, σ. 282, αρ. 2089.

[82]Pedrizet, 1896, σ.355, αρ.13.

[83]Nicolaou, 1994, σ.185, αρ. 17 (φωτ. πιν. 41,17) και SEG 44, 1250.

Σε αριθμό κιονίσκων, το πατρώνυμο αντικαθίσταται από το όνομα του συζύγου της νεκρής, όπως και στη συνέχεια. Κιονίσκος από ψαμμόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στην ανατολική νεκρόπολη της Αμαθούντας σώζει την επιγραφή *Διδύμηι γυνήι|Δημητρίου|χ[ρ]ηστή χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[84]. Ένας δεύτερος από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε ως προέλευση τη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας σώζει την εγχαραγμένη επιγραφή *Μάρθα|Απολλ[ωνίου (;)]|γυνή χρ[ηστή],|χαίρ[ε]*[85]. Τρίτος κιονίσκος από ψαμμόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί, επίσης, στη δυτική νεκρόπολή της Αμαθούντας σώζει την εγχαραγμένη επιγραφή *[Θ ή Φ]υλλίς Καλα|[τύχ]ου γυνή|[χρησ]τή,χαίρε* [86]. Σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στον τάφο 116 της νοτιοδυτικής νεκρόπολής της Αμαθούντας[87], αναφέρεται το όνομα του συζύγου της νεκρής αντί του πατρωνύμου της, ως ακολούθως: *Δημητρού|γυνή Τρυφέρου|χρηστή, χαίρε*. Με εξαίρεση τον πρώτο κιονίσκο, οι άλλοι τρεις χρονολογούνται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[88]. Σε μια ακόμη περίπτωση κιονίσκου, από τον τάφο Α 148 της Αμαθούντας, του οποίου δεν είναι γνωστή η σημερινή θέση, αναγράφεται το όνομα του συζύγου αντί του πατρωνυμικού της νεκρής, ενώ παραλείπεται εντελώς οποιοσδήποτε ταφικός αποχαιρετισμός, ως ακολούθως: *Ολυμπιάς, γυνή Ζοϊλου*. Χρονολογείται στο 2ο- 3ο αι. μ.Χ. [89]. Ένας επιπλέον κιονίσκος από την Αμαθούντα, ο οποίος χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ., αναφέρει στη σωζόμενη επιγραφή του το όνομα του συζύγου αντί του πατρωνυμικού της νεκρής *Φίλας* ως ακολούθως: *Φίλα Δημητρίου γυνή,|χαίρε*[90]. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση κιονίσκου από ασβεστόλιθο, που είχε βρεθεί στη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας, όπου στην πρώτη επιγραφή αναφέρεται το όνομα του συζύγου της νεκρής *Ηναρίου* (*Ηνάριον γυνή|Αριστοκλέους χρηστή,|χαίρε*). Χρονολογείται στο 2ο- 3ο αι. μ.Χ.[91].

---

[84]Nicolaou, 1994, σ. 181-2, αρ. 2 (φωτ. πιν. 39,2) και SEG 44, 1235.
[85]Nicolaou, 1994, σ. 184, αρ. 12 (φωτ. πιν. 40,12) και SEG 44, 1245.
[86]Nicolaou, 1994, σ. 186, αρ. 21 (φωτ. πιν. 42,21) και SEG 44, 1254.
[87]Εξάλλου, στην ίδια θέση βρέθηκε έτερος κιονίσκος από ασβεστόλιθο, ο οποίος αναφέρεται στον τεθνεώτα υιό του *Τρυφέρου* και της *Δημητρούς*, τον *Κάλλιπο*, ο οποίος θα πρέπει να είχε ενταφιαστεί στον ίδιο χώρο (*Κάλλιπε/Τρυφέρου/χρηστέ./χαίρε*), ως εκ τούτου αποκαθίσταται το *στέμμα* της οικογένειας αυτής. Χρονολογείται στην ίδια περίοδο (Nicolaou, 1972, σ. 259-60, αρ. 19 (φωτ. πιν. 47,19) και SEG 41, 1435.
[88]Nicolaou, 1972, σ. 259, αρ. 18 (φωτ. πιν. 47,18) και SEG 41, 1434.
[89]Aupert, 1982, σ.257, αρ. 101 και SEG 32, 1347.
[90]Nicolaou 2012, σσ. 566-7, αρ. 6 και SEG 60, 1618.
[91]Nicolaou, 2002, σσ. 371-2, αρ.10 (φωτ. πιν. 3,10) και SEG 52, 1476.

Σε επιγραφή κιονίσκου ο οποίος είχε βρεθεί ανατολικά της κοίτης του ποταμού Γαρύλλη και βορειοδυτικά της «μηχανής του νερού», στη Λεμεσό (χώρα αρχαίας Αμαθούντας) και τώρα θεωρείται χαμένος, αναφέρεται η νεκρή Αρτεμισία, μητέρα των αδελφών *Αρτεμιδώρου* και *Απολλωνίου* (ο.π.), υποδεικνύοντας έτσι τον κοινό χώρο ταφής της συζύγου και των γιων του *Δημητρίου*, γιου του *Δάμωνος*, ως ακολούθως: *[Α]ρτεμεισία γυνή Δημη|τρίου του Δάμωνος|χρηστή,χαίρε.* Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[92].

Τέλος, σε κιονίσκο ο οποίος είχε βρεθεί σε οικία στο χωριό Μαρώνι της Λάρνακας (μεταίχμιο Αμαθούντας και Κιτίου) και ο οποίος σήμερα αγνοείται υπήρχε η επιγραφή *Ολυμπιάς|Αφροδάτος γυνή, χρη|στή, χαίραι.* Χρονολογείται στον 1ο- 2ο αι. μ.Χ.[93].

Σε τρεις κιονίσκους με προέλευση την αρχαία Αμαθούντα μνημονεύεται τόσο το πατρώνυμο όσο και το όνομα του συζύγου της νεκρής. Η πρώτη περίπτωση αφορά κιονίσκο από ψαμμόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στην περιοχή της ανατολικής νεκρόπολης της Αμαθούντας και σώζει την επιγραφή *Απολλωνία Δη|μητρίου, γυν|ή Αρτεμιδώ|ρου χρηστή, χαίρε.* Χρονολογείται στο 2ο- 3ο αι. μ.Χ.[94]. Ένας δεύτερος κιονίσκος από ασβεστόλιθο, επίσης του 2ου- 3ου αι. μ.Χ., ο οποίος είχε βρεθεί στη νοτιοδυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας, σώζει την εγχαραγμένη επιγραφή *Απολλωνία Σωκράτους|γυνή δε Απολλω[νίου]|χρηστή χαίρε.* Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[95].

Σε κιονίσκο ο οποίος είχε ως χώρο προέλευσης την Αμαθούντα και χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο, αναφέρεται τόσο το πατρώνυμο όσο και το όνομα του συζύγου της νεκρής *Ερμογενείας*, ενώ παραλείπεται ο ταφικός αποχαιρετισμός, ως ακολούθως: *Ερμογένεια Ερμογένους, γύναι Σεραπίωνος*[96] .

Ιδιότυπη είναι η περίπτωση των επιγραφών όπου ο νεκρός αναφέρεται με το μητρωνυμικό αντί του πατρωνυμικού του, όπως στην περίπτωση κιονίσκου ο οποίος είχε βρεθεί στην τοποθεσία «Όασις», στην πόλη της Λεμεσού και χρονολογείται στα τέλη 1ου ή στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ. Ο κιονίσκος σώζει την επιγραφή *Δημήτρι|Φαυ<σ>τούς|χρηστέ,|χαίρε*[97]. Στην ίδια χρονολογική φάση και ο κιονίσκος από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας και φέρει την

[92]Μενάρδου, 1910, σ. 133, αρ. 2.
[93]Hogarth, 1889, σ. 107, αρ. 23.
[94]Nicolaou, 1995, σ. 223, αρ .10 (φωτ. πιν. 25,10) και SEG 45, 1851.
[95]Nicolaou, 1983, σ. 263, αρ .11 (φωτ. πιν. 43,11) και SEG 33, 1207.
[96]Murray κ.α., 1969, σ. 96.
[97]Nicolaou, 1981, σ. 195 και SEG 31, 1353.

επιγραφή *Ερώτειον|Τήρους|χρηστή,|χαίρε*[98]. Σε μία εκ των δύο επιγραφών κιονίσκου από ασβεστόλιθο με προέλευση την ανατολική νεκρόπολη της Αμαθούντας, η οποία χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ., γίνεται και πάλι χρήση του μητρωνυμικού, ως ακολούθως: *Τείμη Αρσι|νόης χρηστή,|χαίρε*[99]. Με το μητρωνυμικό αντί του πατρωνύμου στην εγχαραγμένη επιγραφή *Βακχίς|Παύλας|χρηστή, χαίρε* και ο κιονίσκος από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη νοτιοδυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας.[100]. Επίσης από τη νοτιοδυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας κιονίσκος από ασβεστόλιθο ο οποίος τώρα εκτίθεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού και σώζει την επιγραφή *Λούκις|Πειθούσης|χρηστέ,|χαίρε*[101]. Από την ίδια θέση κιονίσκος από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στον τάφο 141, με την επιγραφή *Ζώσιμε|Ωρέας υιέ|χρηστέ, χαίρε*[102]. Από την ίδια θέση και κιονίσκος από ασβεστόλιθος, ο οποίος είχε βρεθεί στον τάφο 256, με την επιγραφή *Δημήτριε|Ευπραξίας|χρηστ[έ],|χ[αίρε]*[103]. Ο κιονίσκος από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στον τάφο 116, επίσης στη νοτιοδυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας σώζει την επιγραφή *Αφροδισία|Δαμονίκης|χρηστή,|χαίρε*. Τέλος, στη δεύτερη εκ των δύο επιγραφών κιονίσκου από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη νοτιοδυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας, ο νεκρός αναφέρεται με το μητρωνυμικό αντί του πατρωνύμου, ως ακολούθως: *Ζώσιμε|Επικτήσεως|χρηστέ,|χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[104]. Οι έξι πιο πάνω κιονίσκοι χρονολογούνται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[105]. Εξάλλου, σε επιγραφή κιονίσκου από ασβεστόλιθο, με προέλευση τη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας, η νεκρή *Ευτυχίς* αναφέρεται με το μητρωνυμικό αντί του πατρωνύμου της, ως ακολούθως: *Ευτυχίς|Τερτία(ς) θυγάτηρ|χρηστή, χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[106]. Το τελευταίο μνημείο αυτής της ομάδας του επιγραφικού σώματος με προέλευση την Αμαθούντα, και χρονολόγηση το 2ο- 3ο αι. μ.Χ. έφερε την επιγραφή *Ονησιφόρε|Αγαθητύχης(;)|χρηστέ,|χαίρε*[107], ακολουθώντας πιστά τα

---

[98]Nicolaou, 1981, σ. 198, αρ .14 (φωτ. πιν. 35,14).
[99]Nicolaou, 1981, σ. 195, αρ. 8 (φωτ. πιν. 34,8a-b).
[100]Nicolaou, 1982, σ. 187-8, αρ. 1 (φωτ. πιν. 42,1) και SEG 32, 1334.
[101]Nicolaou, 1982, σ. 188, αρ. 2 (φωτ. πιν. 42,2) και SEG 32, 1335.
[102]Nicolaou, 1972, σ. 261, αρ. 22 (φωτ. πιν. 46,22) και SEG 41, 1439.
[103]Nicolaou, 1991b, σ. 203, αρ.29 (φωτ. πιν. 15,29) και SEG 41, 1448.
[104]Στην πρώτη επιγραφή αναφέρεται το όνομα της *Ευημερίας* (*Ευημερία|Αγαθόπο|δος χρηστή,|χαίρε*) Nicolaou, 1982, σ. 190, αρ. 7 (φωτ. πιν. 43,7) και SEG 32, 1337.
[105]Nicolaou, 1972, σ. 260, αρ. 20 και Nicolaou, 1991b, σ. 197, αρ. 9.
[106]Nicolaou, 2002, σ. 371, αρ. 9 (φωτ. πιν. 3,9) και SEG 52, 1475.
[107]SEG 32, 1348.

πιο πάνω επιγραφικά κελεύσματα. Η χρήση του μητρωνυμικού δηλώνει νόθα τέκνα σύμφωνα με τους κανόνες του ρωμαϊκού δικαίου[108], αντιβαίνοντας στον κατά κανόνα τρόπο σχηματισμού του ελληνικού ανθρωπωνυμίου, όπου τίθεται το πατρώνυμο αντί του μητρωνυμικού.

Τέλος, κιονίσκος από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί δυτικά της Αμαθούντας αναφέρει στη δεύτερη από τις δύο επιγραφές του τη χρήση του μητρωνυμικού του νεκρού Δημήτριου (*Δημ[ήτ]ριε|[Δ]οροθέας|χρη[στ]έ,|[χαίρε]*), ενώ στην πρώτη αναφέρεται το όνομα της *Απολλωνίας* (*Απολλωνία χρηστή, χαίρε*). Χρονολογείται στον 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[109].

Σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη θέση «Κάψαλος» της πόλης της Λεμεσού (χώρα αρχαίας Αμαθούντας) σώζονταν δύο εγχαραγμένες επιγραφές, με τη μεν πρώτη να είναι επιτύμβια, όπου ο νεκρός *Ζώ<σ>ιμος* αναφέρεται με το μητρωνυμικό αντί του πατρωνύμου (*Ζώ<σ>ιμε Απολλούς|Σουφρονιεύ*), ενώ η δεύτερη είναι αναθηματική, ως ακολούθως *Φιλώδημος (sic)|ευχήν απέδου (;)*. Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ. Το *Σουφρονιεύς* ίσως να είναι εθνικό όνομα, σύμφωνα με τη Νικολάου[110].

Εξάλλου, σε επιγραφή κιονίσκου αβέβαιης προέλευσης που φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο, αναφέρεται το μητρωνυμικό αντί του πατρωνύμου του νεκρού, ως ακολούθως: *Κάλατε|Φίμης|χρηστέ,|χαίρε*. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο[111]. Σε κιονίσκο αβέβαιης προέλευσης, ο οποίος φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο, υπάρχει εγχαραγμένη επιγραφή, όπου ο νεκρός αναφέρεται με το μητρωνυμικό αντί του πατρωνύμου του, ως ακολούθως: *Επαφρόδειτε|Φιλουμένης|χρηστέ, χαίρε*. Χρονολογείται με επιφύλαξη στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[112].

Σε δύο περιπτώσεις εγχαραγμένων επιγραφών κιονίσκων τονίζεται η ιδιότητα της μητέρας σε συνδυασμό με τον ταφικό αποχαιρετισμό *χαίρε*. Στην πρώτη, κιονίσκος από ασβεστόλιθο, με προέλευση το χωριό Μουτταγιάκα (χώρα αρχαίας Αμαθούντας) σώζει την επιγραφή *Δημονείκη|μήτηρ Δημ[οσ]|τράτου|χρ[η]σ[τή, χαίρε]*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[113]. Εξάλλου, σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη θέση

---

[108]Χριστοφιλοπούλου, 1973, σσ.60-67.
[109]Nicolaou, 1985, σ. 331, αρ. 14 (φωτ. πιν. 61, 14a-b) και SEG 35, 1464.
[110]Nicolaou, 1983, σσ. 261-2, αρ. 9a (φωτ. πιν. 43,9a) και SEG 33, 1212a .
[111]Nicolaou, 1981, σ. 197.
[112]Nicolaou, 1981, σ. 195, και SEG 31, 1373.
[113]Nicolaou, 1983, σ. 261, αρ. 8 (φωτ. πιν. 43,8) και SEG 33, 1204.

«Ασπελιώτισσα», μεταξύ των χωριών Επισκοπής και Σωτήρας (χώρα αρχαίου Κουρίου) σώζεται η εγχαραγμένη επιγραφή *[Αφρο]|δεισία|μήτηρ χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[114].

Σε αριθμό κιονίσκων υπάρχουν πέραν της μίας εγχαραγμένες επιγραφές – από δύο μέχρι και τέσσερεις – ενδεικτικό του γεγονότος πως τα εν λόγω μνημεία είχαν χρησιμοποιηθεί για τη φιλοξενία διαχρονικά δύο ή περισσότερων ενταφιασμών. Αυτοί παρατίθενται στον πιν. 1 του παραρτήματος.

Η πιο πολυπληθής είναι η ομάδα εκείνη των μνημείων, τα οποία φέρουν δύο εγχαραγμένες επιγραφές και η οποία περιορίζεται γεωγραφικά στις περιοχές της Αμαθούντας, κατά πρώτο λόγο, ενώ η πρακτική αυτή καταγράφεται και σε κάποιες περιπτώσεις σε θέσεις από το Κούριον, το Κίτιον και τη Σαλαμίνα. Αναντίλεκτα, ο ανεξέλεγκτος οικοδομικός οργασμός υπήρξε ο βασικός λόγος διενέργειας σωστικών ανασκαφών στη δυτική και νοτιοδυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας, τη δεκαετία του 1980, ως εκ τούτου και η ανεύρεση μιας μεγάλης ομάδας ενεπίγραφων επιτυμβίων κιονίσκων, οι οποίοι τυγχάνουν αναφοράς σε αυτό το σημείο της διατριβής, λόγω του γεγονότος ότι έφεραν δύο εγχαραγμένες επιγραφές ο καθένας.

Μόλις τρεις κιονίσκοι φέρουν τρεις εγχαραγμένες επιγραφές και όλοι έχουν ως προέλευση την επικράτεια της Αμαθούντας – τη δυτική της νεκρόπολη, το χωριό Σπιτάλι και τη θέση «Άγιος Ρηγίνος» Φασούλλας. Όλοι χρονολογούνται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.

Μοναδική είναι η περίπτωση κιονίσκου από ψαμμόλιθο, ο οποίος φέρει τέσσερεις εγχαραγμένες επιγραφές. Αυτός είχε βρεθεί στη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας και χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.

Σε μία περίπτωση γίνεται ταυτόχρονα προσφώνηση ή επίκληση προς δύο τεθνεώτες, κάτι που ενδεχόμενα παραπέμπει σε ταυτόχρονο ενταφιασμό δύο ατόμων. Αυτό είναι εμφανές στην περίπτωση κιονίσκου, ο οποίος είχε βρεθεί στη Λάρνακα και πιθανός χώρος προέλευσής του ήταν το αρχαίο Κίτιον ενώ τώρα θεωρείται χαμένος. Σε αυτόν υπήρχε εγχαραγμένη η επιγραφή *Ευτυχία και|Θαρσάλεε|χέρετε*. Χρονολογείται με επιφύλαξη στον 1ο αι. μ.Χ.[115].

---

[114]Nicolaou, 2001, σ. 292, αρ.5 και SEG 51, 1879.

[115]Cesnola, 1991, σ. 435, αρ. 95, Σακελλάριου, 1991, σ. 47, αρ. 95 και Yon κ.α., 2004, σ. 299, αρ. 2160.

Στις επιγραφές των ταφικών σημάτων και δη των κιονίσκων της Κύπρου μπορεί να συναντήσει κανείς μια πληθώρα ταφικών αποχαιρετισμών. Ο πλέον διαδεδομένος, όμως, είναι αυτός του *χρηστέ/χρηστή, χαίρε*[116] σε συνδυασμό με την επίκληση του ονόματος του νεκρού ή της νεκρής και αρκετές φορές και αυτού του πατρωνυμικού τους. Εντούτοις, καταγράφονται αρκετές αποκλίσεις από τον κανόνα, οι οποίες και παρατίθενται στην παρούσα μελέτη, επιχειρώντας να θεραπεύσουν προβλήματα της έρευνας.

Ενίοτε, οι ταφικοί αποχαιρετισμοί ανταποδίδονται στον περαστικό από τον τεθνεώτα με τη φράση *χαίρε και σύ*, όπως στην περίπτωση επιγραφής σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στην οδό Ευαγγελίστριας, στην πόλη της Λεμεσού και τώρα εκτίθεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης. Έφερε την επιγραφή *Καλλι(σ)τά|ριν χαίρε|χαίρε κ(α)ί σύ*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[117].

Η χρήση των προσωνυμίων *αείμνηστος, άλυπος, γνήσειος, ευδαίμων, ποικίλος, σώφρων* και *ηρωίς* παρουσιάζεται σε αριθμό κιονίσκων, από θέσεις στο Κίτιον, Ταμασσό, Καρπασία, Κούριον.

Σε μία περίπτωση ο νεκρός χαρακτηρίζεται ως *αείμνηστος*, θέλοντας να τονιστεί έτσι πως η εικόνα του τεθνεώτος θα παραμείνει ανεξίτηλα γραμμένη στη μνήνη των ζώντων. Το συγκεκριμένο προσωνύμιο φέρεται στην επιγραφή *Μαρκιανέ χρηστέ [α]είμνηστε, [χ]αίρε* από κιονίσκο που φυλασσόταν σε οικία στην περιοχή του αρχαίου Κιτίου και τώρα θεωρείται χαμένος. Χρονολογείται στον 1ο – 3ο αι. μ.Χ.[118].

Το προσωνύμιο *άλυπος* (=απαλλαγμένος από πόνο) εμφανίζεται στην επιγραφή *Αρίστων|[άλ]υπε(;)|χρηστέ,|χαίρε* σε κιονίσκο, ο οποίος είχε κατασχεθεί από την οικία της κ. Άννας Καμιναρά, στη Λεμεσό (αβέβαιης προέλευσης). Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[119]. Η S. Tovar εισηγείται πως το συγκεκριμένο παρηγορητικό προσωνύμιο απευθύνεται προς τους διαβάτες που διερχόμενοι των ταφικών μνημείων αναγιγνώσκουν τις επιτάφιες επιγραφές ή ακόμα και προς τους συγγενείς του τεθνεώτος, ο οποίος ούτως ή άλλως δεν είναι σε θέση να βιώσει πια λύπη ή πόνο[120].

---

[116]McLean, 2002, σ. 269. Το προσωνύμιο *χρηστός/χρηστή* χρησιμοποιείται για να επιδαψιλεύσει τις αρετές του νεκρού, όταν αυτός βρισκόταν εν ζωή.
[117]Nicolaou, 1984, σσ. 260-1, αρ. 8 (φωτ. πιν. 58,8) και SEG 34, 1423.
[118]Σακελλαρίου, 1991, σ. 45 και Yon κ.α., 2004, σ. 302, αρ. 2177.
[119]Nicolaou, 2001, σ. 292, αρ. 4 (φωτ. πιν. 2,4) και SEG 51, 1878.
[120]Tovar, 2013, σ. 22, υποσ. 50.

Κιονίσκος από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στην περιοχή της Αχεράς του Πολιτικού στη Λευκωσία (χώρα αρχαίας Ταμασσού), έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή *Στα<σ>ίνεικε|χρηστέ και|γνήσειε χέρε*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. [121]. Νεωτερισμό αποτελεί η προσθήκη της ιδιότητας του *γνησείου* στο νεκρό, εκθειάζοντας όχι μόνο τις αρετές του τελευταίου, αλλά και αυτή την ευγενική ή αριστοκρατική του καταγωγή, ενώ σύμφωνα με κάποια άλλη άποψη υποστηρίζεται πως το προσωνύμιο αυτό ίσως να έχει την ίδια σημασία όπως και το επίθετο *γλυκύτατος*.

Ένα ακόμα εγκωμιαστικό προσωνύμιο ήταν αυτό του ευδαίμονος, όπου εξαίρεται ο ευτυχής βίος που ο νεκρός απολάμβανε εν ζωή. Αυτό αναφέρεται στην επιγραφή *Πρωτόκτητε|χρηστέ ευδαί|μων χαίρε*, σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη θέση «Ανάσια», κοντά στο ξωκλήσι της Αγίας Παύλας, στην κατεχόμενη κοινότητα της Αγίας Τριάδας της Αμμοχώστου (χώρα αρχαίας Καρπασίας) και ως το 1974 φυλασσόταν στην αποθήκη αρχαιολογικής επισκόπησης. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. [122].

Πρωτοεμφανιζόμενο στην επιτύμβια επιγραφική είναι και το προσωνύμιο *ποικίλε*, από την επιγραφή *Απολλώνιε|Αριστοκράτους|ποικίλε, χρηστέ|χαίρε*, που σώζεται σε κιονίσκο ο οποίος φέρει δύο επιγραφές. Η συγκεκριμένη βρίσκεται εγχαραγμένη εκατέρωθεν άλλης με μια εξίσου ιδιότυπη επίκληση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση πλέκεται το εγκώμιο του νεκρού τόσο για την οξύνοια όσο και για τη χρηστοήθειά του[123]. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο. Οι αρετές του χαρακτήρα της νεκρής *Χρυσογόνης* εξαίρονται στην επιγραφή *Χρυσογόνη|σώφρων|χαίρε* σε κιονίσκο ο οποίος είχε ως χώρο προέλευσης το αρχαίο Κίτιον, αφού αυτή χαρακτηρίζεται ως *σώφρων*. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο[124].

Ιδιότυπη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η περίπτωση επιγραφής κιονίσκου, όπου αντί του συνήθους ταφικού αποχαιρετισμού *χαίρε* αναφέρεται η νεκρή με το προσωνύμιο *ηρωίς*. Ο κιονίσκος από ασβεστόλιθο είχε βρεθεί στη θέση «Τούρκος μικρός», ανατολικά του σταδίου του αρχαίου Κουρίου και τώρα εκτίθεται στο Τοπικό Μουσείο του Κουρίου στην Επισκοπή. Σε αυτόν βρισκόταν εγχαραγμένη η επιγραφή

---

[121]Nicolaou, 1964, σσ. 193-4, αρ. 6 (φωτ. πιν. 21,6) και SEG 23, 603.
[122]Nicolaou, 1966, σσ. 71-2, αρ. 21 (φωτ. πιν. 12,21) και SEG 25, 1143.
[123]Nicolaou, 1966, σ. 63, αρ. 11 (φωτ. πιν. 12,11) και SEG 25, 1088 (*Δαίμοσιν αγαθοίς|Αρτεμώι Φίλωνος|χρηστήι χαίρε*).
[124]Cesnola, 1991, σ. 434, αρ. 68 και Colonna-Ceccaldi,1875, σ. 97, αρ. 35.

Ευρεσι|[γ]όνη|[η]ρωίς. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[125]. Η χρήση της φράσης αυτής είναι διαδεδομένη στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, όπως λ.χ. στην Ικαρία και Σάμο.

Εξίσου ιδιότυπη ήταν και η χρήση του *πάνυ* σε αντικατάσταση του στερεότυπου επιτάφιου αποχαιρετισμού *χαίρε* σε επιγραφή κιονίσκου από ασβεστόλιθο, που είχε βρεθεί στην πιο πάνω θέση. Η επιγραφή αναφέρεται στη *Χάρη*, ως ακολούθως: *Χάρη|χρηστά πά[νυ (;)]*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[126].

Πέραν από απλή έκφραση αποχαιρετισμού, οι επιγραφές αυτές λειτουργούν και ως βάλσαμο θεραπείας της ψυχής με τη χρήση ενθαρρυντικών ή παρηγορητικών φράσεων όπως αυτή του *Θάρσει* ή *Ευψύχει ή Ευτύχει, ουδείς αΘάνατος* (McLean, 2002, σ. 270). Αναφορικά με την ερμηνεία του πιο πάνω θέματος, η S. Tovar παραπέμπει στον M. Simon, ο οποίος υποστηρίζει πως «παρά το γεγονός πως η χρήση της ταφικής αυτής επίκλησης είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη σε ταφικά μνημεία χριστιανών, εντούτοις, έλκει τις καταβολές της στους αυτοκρατορικούς χρόνους». Ο ίδιος ερευνητής ισχυρίζεται πως η φράση αυτή σχετίζεται αφενός μεν με τους μεταθανάτιους κινδύνους που ενδεχόμενα αντιμετώπιζε ο μεταστάς στον κόσμο του *επέκεινα*, αφετέρου δε συγκρίνεται με μυητικά συμφραζόμενα της λατρείας του Οσίρεως, κάτι που αντικρούεται από τον R. Joly που τείνει να θεωρεί πως η φράση σχετίζεται μάλλον με τα Ελευσίνεια μυστήρια, ενώ ακόμη ο J.S. Park εισηγείται πως η εν λόγω επίκληση δεν λειτουργεί καν ως ενισχυτική της άποψης για ύπαρξη μεταθανάτιας ζωής, αλλά ως μια μορφή παρηγορητικού τύπου ως προς την καθολικότητα του θανάτου[127]. Ο διαφορετικός αυτός τύπος επίκλησης που είναι γνωστός στην Αίγυπτο και στη Συρία, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος στη χώρα του αρχαίου Κιτίου, ενώ η χρήση του απαντάται και σε ένα κιονίσκο από το αρχαίο Ιδάλιον.

Με την επίκληση *ευτύχει* είναι γνωστός ένας ενεπίγραφος κιονίσκος από το χωριό Χοιροκοιτία της Λάρνακας (μεταίχμιο Αμαθούντας και Κιτίου) που σήμερα θεωρείται χαμένος και ο οποίος συνοδεύεται από την επιγραφή *Ευτίχι (sic)|/Ζωσι|μάς|ο(υ)δεί(ς)*

---

[125]Nicolaou,1971, σσ.68-9, αρ. 6 (φωτ. πιν. 24,6).
[126]Nicolaou, 1971, σ. 70, αρ. 7 (b) (φωτ. πιν. 23,7). Πέραν της επιγραφής αυτής, η οποία είναι εγχαραγμένη στο κάτω μέρος της στήλης υπάρχει και μια δεύτερη πάνω από αυτή.
[127]Tovar, 2013, σ. 21.

αθ|άνατος[128]. Ο πρώτος εκδότης αναφέρει πως αυτός βρισκόταν «*Παρά τω Μιχαήλ Πανάγου, ευρεθείς υπ' αυτού κατά την θέσιν Βασίληδες, 7 στρέμματα ΝΑ του Σεραγιού*».

Σε πολύ περισσότερες περιπτώσεις εμφανίζεται η επίκληση ευψύχει, στο Κίτιον κατά κύριο λόγο και σε μια περίπτωση στο Ιδάλιον.

Κιονίσκος ο οποίος βρισκόταν στην Οικία Καρεμφιλάκη στη Λάρνακα και θεωρείται χαμένος έφερε εγχαραγμένη την επιγραφή *Πωλίων|χρηστέ, χέρε|ε(υ)ψύχι ουδ[ίς]|αθάνατος*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[129].

Σε επιγραφή από κιονίσκο, ο οποίος είχε βρεθεί στην περιοχή του αρχαίου Κιτίου στη Λάρνακα και τα ίχνη του τώρα αγνοούνται, παραλειπόταν ο ταφικός αποχαιρετισμός *χρηστέ χαίρε*, ως ακολούθως: *Καλαδίων|ευψύχι|ουδίς|αθάνατος*. Ο κιονίσκος χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[130].

Σε δύο κιονίσκους οι οποίοι είχαν βρεθεί στην περιοχή του αρχαίου Κιτίου η επίκληση *ευψύχει* προτασσόταν αντί του ονόματος του νεκρού, ως ακολούθως: *Ευψύχι|Αριστο|νιδίνη.ου|δίς αθά|νατος*[131] και *Ευψύχι Α|φροδισία|ουδίς αθάνα|τος*[132]. Οι κιονίσκοι χρονολογούνται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.

Εξάλλου, σε κιονίσκο ο οποίος είχε βρεθεί σε τάφο του αρχαίου Ιδαλίου σωζόταν η επιγραφή *Ευψύχι Ευ|χιανέ.ου|δίς αθάνα|τος*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[133].

Τέλος, σε επιγραφή κιονίσκου από το αρχαίο Κίτιον γίνεται χρήση του θάρσει αντί του *ευψύχει* ή *ευτύχει*, ως ακολούθως: *Αύξητε|χρηστέ,χαίρε|θάρσ(ει).ουδ[είς]| αθάνατος*. Ο κιονίσκος χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[134].

Παραλλαγές του πιο πάνω τύπου αποτελούν οι περιπτώσεις δύο κιονίσκων από το αρχαίο Κίτιον, όπου στην μεν πρώτη, αυτή της επιγραφής *Μακελί|νε ο<υ>δί<ς> α|θάνατ|ος*, παραλείπεται κάθε είδος χαιρετισμού πέραν της φράσης *ουδείς αθάνατος* (χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[135]) καθώς επίσης και σε αυτή της επιγραφής *Ζωιλ[όν]η, χρη|στή,*

---

[128]Aupert, 1982 - I, σ. 255, αρ.97**,** Μενάρδου, 1910, σ. 139, και SEG 32, 1368.
[129]Perdrizet, 1896, σ. 344, αρ. 14 και Yon, 2004, σ. 308, αρ. 2204.
[130]Cesnola, 1991, σ. 433, αρ. 50, Σακελλαρίου, 1991, σ. 47, αρ. 98 και Yon κ.α., 2004, σ. 301, αρ. 2168.
[131]Σακελλαρίου, 1991, σ. 47, αρ. 99 **και** Yon κ.α., 2004, σ. 289, αρ. 2114.
[132]ό.π σ. 47, αρ. 100 και Yon κ.α., 2004, σ. 291, αρ. 2125.
[133]Cesnola, 1991, σ. 436, αρ. 101.
[134]Colonna- Ceccaldi, 1875, σ. 96, αρ. 17, Cesnola, 1991, σ. 433, αρ. 62, Nicolaou, RDAC, 1981, 196 και Yon κ.α., 2004, σ. 290, αρ. 2121.
[135]Σακελλαρίου, 1991, σ. 45, αρ. 44 και Yon κ.α., 2004, σ. 303, αρ. 2178.

χέρε|ουδείς αθά|νατος, όπου συνυπάρχει ο ταφικός αποχαιρετισμός *χρηστή χαίρε* στην επιγραφή (χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.)[136].

Τέλος, στην πρώτη από τις δύο επιγραφές κιονίσκου με προέλευση το αρχαίο Κίτιον, ο οποίος φυλάσσεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, αναφέρεται μόνο το όνομα του νεκρού και η επίκληση *ευψύχι*, ως ακολούθως: *Αριστόδαμε ευψύχι*. Χρονολογείται στον 1ο – 3ο αι. μ.Χ.[137](εικ.8).

Η ταφική προσφώνηση *μνησθείης* εμφανίζεται σε περιορισμένο αριθμό επιτύμβιων μνημείων στην Κύπρο. Συγκεκριμένα, σε δύο κιονίσκους από το αρχαίο Κούριον και σε ένα από το αρχαίο Κίτιον.

Η πρώτη περίπτωση αφορά κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος βρισκόταν στην ακρόπολη του Κουρίου, έξω από το γραφείο του αρχειοφύλακα της θέσης. Η επιγραφή αναφερόταν στο νεκρό *Πρωτοτέλη*, ως ακολούθως: *Προτοτέλη|μνησθείης*. Χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ. (εικ.9)[138].

Σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος προέρχεται σύμφωνα με το T. Mitford από το ρωμαϊκό νεκροταφείο του Κουρίου και τώρα εκτίθεται στο Μουσείο της Επισκοπής βρίσκονται εγχαραγμένες δύο επιγραφές στον τύπο της προσφώνησης *μνησθείης*. Ο κιονίσκος φέρει εγχαραγμένες τις επιγραφές *Μνησθοίς|Καλίκαρπε* και *Μνησθοίς|Θευδώρα*. Χρονολογείται με επιφύλαξη στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ.[139].

Ο ίδιος επίσης τύπος εμφανίζεται και σε επιγραφή κιονίσκου από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη περιοχή του Κάστρου της Λάρνακας και τώρα φυλάσσεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης. Φέρει την επιγραφή *Δημητρία|μνη(σ)θοί*[140](το *μνησθοίς* αποτελεί τύπο ευκτικής μέσης φωνής).

Ιδιαίτερη διάδοση γνωρίζει ο τύπος της επίκλησης *μνείας* ή *μνήμης χάριν* στα ταφικά συμφραζόμενα της ρωμαϊκής Κύπρου. Η επίκληση αυτή έλκει τις καταβολές της στα ελληνιστικά χρόνια, ενώ στη ρωμαϊκή περίοδο αυξάνεται η συχνότητα χρήσης της,

---

[136]Colonna- Ceccaldi, 1875, σ. 96, αρ. 16, Cesnola, 1991, σ. 433, αρ. 61 και Yon κ.α., 2004, σ. 300, αρ. 2165.

[137]Στην πρώτη επιγραφή γίνεται χρήση της επίκλησης *ευψύχι* ενώ στη δεύτερη φαίνεται πως από λάθος του χαράκτη αποδίδεται το όνομα του νεκρού ως *Αριστώγαρος* αντί του Αρισταγόρα όπως και η εναλλαγή του *αι* με το *ε* στη λέξη χαίρε όσο και στην εναλλαγή του *ε* με το *η* αλλά και την παράλειψη του *σίγμα* στη λέξη *χρηστέ* (*Αριστώγαρε/χέρε αεί χρετή*). Yon κ.α., 2004, σ. 288, αρ. 2110 (φωτ. πιν. 34, σ. 330).

[138]Mitford, 1971, σσ. 291-2, αρ. 148.

[139]ό.π, σσ. 302-3, αρ.159 (φωτ. σ. 303).

[140]SEG 54, 1542 και Yon κ.α., 2004, σ. 293, αρ. 2133 (φωτ. πιν. 35, σ. 331).

έχοντας ως αντίστοιχό της στη λατινική τη φράση *m(emoriae) c(ausa)*[141]. Μνημεία τα οποία φέρουν την επίκληση αυτού του τύπου έχουν βρεθεί σε διάφορες θέσεις στην Κύπρο και διακρίνονται σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει εκείνα όπου παραλείπεται το όνομα του αναθέτη, ενώ στη δεύτερη αναθέτης του μνημείου τύγχανε να είναι γονιός ή παιδί ή αδελφός του τεθνεώτος. Τέτοια μνημεία έχουν βρεθεί κατά κύριο λόγο στη χώρα Ταμασσού, όσο και στην επικράτεια του Κουρίου, της Αμαθούντας και της Λαπήθου.

Κιονίσκος ο οποίος είχε βρεθεί στην περιοχή της δυτικής ακρόπολης της Αμαθούντας παραδίδει ένα πρόσθετο σημαντικό στοιχείο, αυτό της ρωμαϊκής καταγωγής του νεκρού, υπέρ του οποίου είχε ανατεθεί το μνημείο, φέροντας την επιγραφή *Λούκιον Νομίσιον|υιόν Φλαυίου, χά[ριν]|μνήμης*.[142]. Χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ.

Με προέλευση επίσης την Αμαθούντα ή τον Άγιο Τύχωνα, κιονίσκος που χρονολογείται με επιφύλαξη στον 1ο – 2ο αι. μ.Χ., έφερε την επιγραφή *Πρέπων|μνήμης|χάριν χρησ|τέ, χαίρε*[143]. Επίσης από τον Άγιο Τύχωνα είναι γνωστή η περίπτωση κιονίσκου με την επιγραφή *Ωφέλια|Μάρκου|μνήμης|χάριν*[144].

Από το χωριό Μουτταγιάκα της Λεμεσού (χώρα αρχαίας Αμαθούντας) κιονίσκος από ασβεστόλιθο, ο οποίος έφερε την επιγραφή *Ζοϊδ[α]|Αρτεμάτος|μνήμης|χάριν*. Χρονολογείται με επιφύλαξη στον 1ο – 2ο αι. μ.Χ. [145].

Κιονίσκος με προέλευση το χωριό Σούνι της Λεμεσού (χώρα αρχαίου Κουρίου), οποίος αναφέρεται ότι βρισκόταν στην κατοχή του Ανδρέα Μουστάκα, στην οδό Κοραή αρ. 5, στη Λεμεσό (η σημερινή του θέση δεν είναι γνωστή) έφερε την επιγραφή *Φρονησία|μνή[μης χάριν]*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[146].

Συγγενής ως προς τον συγκεκριμένο τύπο επιγραφής και αυτός του *Διονυσίου* (*Διονύσι Ν[ίκωνος (;)]|μνήμη[ς χά]ριν*), που συνόδευε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη θέση «Μέγα Περβόλια ή Διπλοαρκάκα» της Κλήρου (χώρα Ταμασσού) και φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο (ο.π.). Χρονολογείται στον 1ο – 2ο αι. μ.Χ.[147].

---

[141]McLean, 2002, σ. 268.
[142] Nicolaou, 2002, σσ. 369-70,αρ. 1(φωτ. σ. 375,1) και SEG 52, 1467.
[143]Aupert, 1982-1, σ.252 αρ. 89 και SEG 32, 1329.
[144]Nicolaou, 1981, σ. 189.
[145]Nicolaou, 1983, σ. 260, αρ. 6 (φωτ. πιν. 42,6) και SEG 33, 1201.
[146]Nicolaou, 1981, σ. 189 (j).
[147]Nicolaou, 1966, σσ.60-1, αρ. 7 (φωτ. 4, σ. 6) και SEG 25, 1126.

Κιονίσκος από ασβεστόλιθο, αβέβαιας προέλευσης, έφερε εγχαραγμένη την επιγραφή *Απολλωνίδης|χρη<σ>τέ μνήμης χά[ριν]*. Αυτός χρονολογείται με επιφύλαξη στο 2ο αι. μ.Χ.[148].

Ιδιαίτερη συγκίνηση προκαλεί η επιγραφή όπου αναθέτης είναι μια μητέρα, η οποία εκφράζεται με τα πιο τρυφερά προσωνύμια για το νεκρό υιό της, όπως *αγαθόν*, *ευεργέτην*, και *γλυκύτατον* στο επίγραμμα *Τίμωνα Λίγυρον τον αγα|θόν κέ ευεργέτην, η μήτηρ Ο|νάσιον τον γλυκύτατον|αυτής υειόν ποιεί μνήμης|χάριν*. Την επιγραφή σώζει κιονίσκος από ψαμμόλιθο, ο οποίος βρίσκεται στην αυλή του παλιού Δημοτικού σχολείου της Απαισιάς της Λεμεσού (χώρα Αμαθούντας). Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[149].

Εξάλλου, σε μια από τις δύο επιγραφές κιονίσκου από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στο χωριό Πολιτικό της Λευκωσίας (χώρα Ταμασσού) και τώρα φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο, η κατασκευή του μνημείου ανατίθεται από μια μητέρα προς το νεκρό της γιο, τον Αριστοκράτη, ως ακολούθως: *Αριστοκράτης|[----θ]υγατρός υιώ|μνήμης χάριν*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[150].

Σε κιονίσκο ή στήλη από ασβεστόλιθο με την επιγραφή *Χρύσερως ελ|πίδι τη εαυ|τού γυναικί|μνήμης χά|ριν*, ο *Χρύσερως* αναθέτει το μνημείο χάριν της νεκρής συζύγου του. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[151].

Υπέρ ανάθεσης προς τιμή νεκρής συζύγου λαμβάνει χώρα σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στο χωριό Πολιτικό της Λευκωσίας (χώρα Ταμασσού) και τώρα φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο με την επιγραφή *[-----]ν γυν[ή]|μνήμης χάριν*. Ο κιονίσκος χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[152].

Επίσης, υπέρ της αποβιώσασας συζύγου του και ο αναθέτης κιονίσκου, που βρισκόταν στη δυτική ή νότια στοά της Μονής του Αγίου Ηρακλειδίου και έφερε την επιγραφή *ΟΝΙΚΗ|την γυναίκα|μνήμης χαρίν*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. [153].

---

[148]Μενάρδου, 1910, σ. 139 και Nicolaou,1981, σ. 189 (k).

[149]Σύμφωνα με τον πρώτο εκδότη αυτός είχε βρεθεί «*εντός του αγρού του Δ της εκκλησίας του αγίου Γεωργίου, 10 μέτρα περίπου μακράν του τοίχου του περιβόλου*». Μενάρδου, 1910, σ. 140, αρ. 3, Nicolaou, 1981, σ.189, αρ. 1h και SEG 31, 1347, Aupert,1982, σσ. 258-9, αρ. 105, Nicolaou, 1994, σ. 190 αρ. 40 και SEG 44, 1273.

[150]Nicolaou, 1964, σσ. 192-3, αρ. 4 (φωτ. πιν. 19,4) και SEG 23, 670. Στην πίσω πλευρά του κιονίσκου υπήρχε εγχαραγμένη η επιγραφή *[-----]|χρησ[τέ/τή],|χαίρε*.

[151]Nicolaou, 1981,σ σ. 187-8, αρ. 1 (φωτ. πιν. 34,1).

[152]Nicolaou, 1981, σ. 188 (b).

[153]ό.π σσ. 188-9 (c).

Εξάλλου, υπέρ ανάθεσης της νεκρής μητέρας ανδρός, ο κιονίσκος που βρισκόταν κάτω από την Αγία Τράπεζα της Μονής του Αγίου Ηρακλειδίου, στο χωριό Πολιτικό (χώρα Ταμασσού) και έφερε την επιγραφή *Αρίστιν τηι μη|τρί Ονασίωι|μνήμης|χάριν*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[154].

Τέλος, υπέρ ανάθεσης του αποθανόντος πατρός του ο αναθέτης του κιονίσκου με την επιγραφή *Αρίστωνι Αλεξάν|δρου Θεμιστό|δημος τω πατρί|μνήμης*[155].

Σε μια επιγραφή από τη Λάμπουσα (μεσαιωνική χώρα Λαπήθου) η ανάθεση του μνημείου γίνεται χάριν του νεκρού αδελφού, σύμφωνα με την εγχαραγμένη επιγραφή *[ο (η) δείνα του δείνος]/Αθηνοδώ[ρω τώ]/και Γαϊω τώ αδελφώ/μνείας χάριν*. Την επιγραφή έφερε το κάτω απότμημα κιονίσκου. Αφότου η επιγραφή είχε μελετηθεί από τον T. Mitford, στην αυλή του Φρουρίου της Κερύνειας, το 1936, αφέθηκε κατά χώρα και σήμερα θεωρείται χαμένη. Η επιγραφή χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[156].

Αναθέτης σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, αβέβαιης προέλευσης, ο οποίος τώρα φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο, φαίνεται να είναι ο (ερωτικός) του σύντροφος, όπως αποκαλύπτεται από τα συμφραζόμενα της επιγραφής *Επαφροδείτου/του Πτο<λε>μ{λ}αίου|Ισίδωρος σύν|τροφος μνή|μης χάριν*[157].

Τέλος, ως αναθέτης στην επιγραφή του κιονίσκου του *Κειλικά* από τη θέση «Μέγα Περβόλια» ή «Διπλοαρκάκα» του χωριού Κλήρου, της Λευκωσίας (χώρα αρχαίας Ταμασσού), αναφέρεται η *Μάρθα*.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ανέκδοτος κιονίσκος, από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί σε διαταραγμένα στρώματα, έξω από τον τάφο 901/1, στην ανατολική νεκρόπολη της Αμαθούντας. Η νεκρή αναφέρεται στην επιγραφή με το μητρωνυμικό της αντί του πατρωνύμου, με την ανάθεση να γίνεται από τον Δαμίονα, ως ακολούθως: *Πραπίς Φίλας Δαμίων|μνήμης χάριν, χρηστή,|χαίρε*(εικ.10). Ο κιονίσκος που χρονολογείται με επιφύλαξη στο Β΄- Γ΄ αι. μ.Χ. παρουσιάζει την πρωτοτυπία του συνδυασμού της αφιερωματικής επίκλησης *μνήμης χάριν* και του ταφικού αποχαιρετισμού *χαίρε*[158].

---

[154]ό.π 1981, σ. 188 (d).
[155]ό.π 1981, σ. 188.
[156]Mitford, 1950, σσ. 26-28, αρ. 14 (φωτ. πιν. 16, σ. 27) και Περιστιάνη, 1910, σσ. 39-40.
[157]Nicolaou, 1981, σ.189 (1).
[158]Ο γράφων εκφράζει τις θερμές ευχαριστίες του προς την Αναπληρώτρια Διευθύντρια του Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου, Δρ. Μαρίνα Σολομωνίδου – Ιερονυμίδου, όσο και στον Επαρχιακό Αρχαιολογικό Λειτουργό Λεμεσού, κ. Γιάννη Βιολάρη για την ευγενή καλωσύνη τους όπως επιτρέψουν τη δημοσίευση και φωτογράφιση αδημοσίευτου υλικού για σκοπούς της παρούσας μελέτης.

Σε επιτύμβιο κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος βρέθηκε ενσωματωμένος μέσα σε αρχαίο τοίχο στην Αμαθούντα, πενήντα περίπου μέτρα νότια του μισοερειπωμένου ναού του Αγίου Τύχωνα, και ο οποίος εκτίθεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού ήταν εγχαραγμένες δύο επιγραφές. Η μία εκ των δύο θεωρείται ιδιότυπη προς την επίκλησή της, αφού σε αυτή αναφέρονται οι αγαθοί δαίμονες, (όπως και το αντίστοιχο λατινικό *Dis Manibus*), ως ακολούθως: *Δαίμοσιν αγαθοίς|Αρτεμώι Φίλωνος|χρηστήι χαίρε*. Συχνότερη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η παρουσία μιας τέτοιας επίκλησης σε μνημεία της ίδιας περιόδου (2ο ή 3ο αι. μ.Χ.) σε περιοχές της Μικράς Ασίας όπως τη Μυλάσα και την Ιασσό[159].

Εκεί όπου το κείμενο ξεπερνά την απλή διάσταση ενός ιδιαίτερου τύπου επίκλησης, όπως το *μνήμης χάριν* είναι στην περίπτωση κιονίσκου από ψαμμόλιθο, όπου, γίνεται αναφορά στους νεκρούς αναθέτες του μνημείου, οι οποίοι προσφωνούνται με το προσωνύμιο *θρεπτοί* που σύμφωνα με την Ι. Νικολάου φανερώνει την κοινωνική τους υπόσταση στα συμφραζόμενα της εποχής, ως ακολούθως: *Εμ{α}φερόν|τιοι θρεπτοί|μνήμης|χάρ<ι>ν* (εικ.11). Ο κιονίσκος είχε βρεθεί στο χωριό Κλήρου (χώρα της αρχαίας Ταμασσού) και τώρα φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο. Στην παρούσα περίπτωση, δεν κατέστη δυνατό να ταυτιστεί με οποιαδήποτε περιοχή η λέξη *Εμαφερόντι(οι)*, εντούτοις, το *θρεπτοί* παραπέμπει σε υιοθετημένα παιδιά ή απελεύθερους ή δούλους[160]. Η συγγραφέας εισηγείται τη χρονολόγηση του κιονίσκου στον 1ο – 2ο αι. μ.Χ. αντιπαραθέτοντας τα επιγραφικά δεδομένα με τρία μνημεία από το Κίτιον, τη Σαλαμίνα και τη Ρώμη (γίνεται αναφορά σε αυτόχθονα της Πάφου που κατοικούσε στη Ρώμη). Το πρώτο και το τρίτο αφορούν επιτύμβιες επιγραφές και το δεύτερο αναθηματική, με κοινό συντελεστή το προσωνύμιο *θρεπτοί*, όπως στην πρώτη περίπτωση της επιτύμβιας πλάκας της Ιουλίας[161].

Ένας ακόμη κιονίσκος από ψαμμόλιθο συνοδεύεται από επιγραφή, στην οποία γίνεται αναφορά στο προσωνύμιο *θρεπτός*, αυτή τη φορά, από την ανατολική νεκρόπολη της

---

[159]Nicolaou, 1966, σ. 63, αρ. 11 (φωτ. πιν. 12,11) και SEG 25, 1088.
[160]Nicolaou, 1981, σ. 190, αρ.2, (φωτ. σ. 34,2).
[161]*Jul[l]iaO[l]um/pi[l(iberta)]Donata/h(ic)s(ita)estIουλίαΟλύμπουαπε/λευθέραΔωνάτα/χρηστήχαίρε*(CILIII, 6731 = IGRIII, 983)(Nicolaou, 1981, σσ. 190-91).

Αμαθούντας, όπου ο Αρίστων αναθέτει το μνημείο προς τιμή της θετής του κόρης Ειρήνης (*Ειρήνη Αρίστω|νος θρεπτή|χρηστή χαίρε*). Χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ. [162].

Σε μια ακόμη περίπτωση όπου γίνεται αναφορά περί υιοθεσίας είναι σε κιονίσκο, ο οποίος είχε βρεθεί στην ανατολική νεκρόπολη της Αμαθούντας. Αυτός έχει ως υλικό κατασκευής τον ψαμμόλιθο και σώζει την ακόλουθη επιγραφή: *Π[το]λεμαί Πτ[ολε]|μαίου του [καθ']|[υ(ι)οθ]εσίαν (;) και[--]|ιδου χρηστέ χαίρε*[163]. Χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.

Ενδιαφέρον ως προς τη δημογραφική πτυχή του θέματος, αποτελεί η επιγραφή *Γοριανή|χρηστή,|χαίρε* σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος βρισκόταν κάτω από την κατοχή ιδιώτη (Ανδρούλλας Στρέππη από το *Ιδάλιον*), ο οποίος στη συνέχεια πωλήθηκε στο Κυπριακό Μουσείο το 1975. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[164]. Σαφής είναι η ένδειξη μετοίκου (*peregrinus*), αφού το όνομα της νεκρής Γοριανής παραπέμπει στο γνωστό όνομα *Γόρος* ή *Γόρας* από τη Συρία, με τη διασύνδεση της θανούσας με τον τελευταίο να συνδέεται με το γεγονός πως αυτή ήταν πιθανώς θυγατέρα του συγκεκριμένου *peregrinus*, ο οποίος μετά τη γνωστή νομοθεσία *Constitutio Antoniana*, θα πρέπει να είχε αποκτήσει την ελευθερία του με το όνομα *Γοριανός*.

Εξάλλου, στην περίπτωση δύο κιονίσκων από ασβεστόλιθο, οι οποίοι είχαν βρεθεί στη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας το πατρωνυμικό του νεκρού συνοδεύεται από το προσωνύμιο –*Θρακός*- και –*Θραχός*-, το οποίο φανερώνει την παρουσία Θρακών κατά τη διάρκεια των αυτοκρατορικών χρόνων στην Κύπρο και δη στην Αμαθούντα. Στον πρώτο κιονίσκο ήταν εγχαραγμένη η επιγραφή *Νικειφόρε|Ζωσίμου Θρακός|χρηστέ, χαίρε*. Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[165]. Ένας δεύτερος κιονίσκος από ασβεστόλιθο που είχε βρεθεί στη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας αναφέρεται στην επιγραφή του στον θρακικής καταγωγής *Σωτήριχο* (*Σωτήριχε|Ζωσιλάου Θραχός|χρηστέ, χαίρε*). Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[166].

Αινιγματική όσον αφορά την περίπτωση της εθνικής καταγωγής του θανόντος αποτελεί η περίπτωση κιονίσκου από την Αμαθούντα, που θεωρείται χαμένος και του οποίου η

---

[162]Nicolaou, 1995, σ .224, αρ. 12, (φωτ. πιν. 25,12) και SEG 45, 1853.
[163]Nicolaou, 1994, σ.181, αρ.1, (φωτ. πιν. 39,1) και SEG 44, 1234.
[164]Nicolaou, 1976, σσ. 243-4, αρ. 1 (φωτ. πιν. 39,1) και SEG 26, 1481.
[165]Nicolaou, 2002, σ. 372, αρ. 11 (φωτ. πιν. 4,11) και SEG 60, 1477.
[166]Nicolaou, 2002, σ. 373, αρ. 15 (φωτ. πιν. 4,15) και SEG 60, 1481.

επιγραφή *Κοσ<ι>μία Αριστάρχου Αράβισσα χρηστή, χαίρε* παραπέμπει ως χώρα καταγωγής της νεκρής την Αραβία[167].

Σε ένα κιονίσκο με προέλευση την Αμαθούντα, η εθνική καταγωγή της νεκρής είναι αυτή της Ασπένδου της Μικράς Ασίας, σύμφωνα πάντοτε με την επιγραφή *[Τε](λ)έσω [Ιε]ροφα(ν)τίδου Ασπενδία χρηστή χαίρε*[168].

Μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση σχετικά με τη δημογραφική πτυχή του παρούσας μελέτης αφορά την εγχαραγμένη επιγραφή *Μάρκε|Κοσκώνιε|Φίλωνος|χρηστέ,|χαίρε*, σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στον τάφο 124 της νοτιοδυτικής νεκρόπολης της Αμαθούντας. Ο κιονίσκος χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. Το *nomen* του νεκρού *Κοσκώνιος* παραπέμπει σε γνωστό γένος Ρωμαίων πληβείων ενώ ακόμη το όνομα *Μάρκος Κοσκώνιος* εμφανίζεται σε όνομα πραίτωρα στη Θρακία το 135 μ.Χ. και συγκλητικού το 104 μ.Χ. και το όνομα Μάρκος Κοσκώνιος Φρόντων παραπέμπει σε Ρωμαίο αξιωματούχο, ο οποίος επί βασιλείας του Σεβήρου και Καρακάλλα διατηρούσε , μεταξύ άλλων διάφορα πολιτειακά αξιώματα στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία (εικ.12)[169].

Σε μια άλλη περίπτωση, εάν το πρώτο γράμμα λέξης εθνωνυμικού (;) από την επιγραφή που συνόδευε κιονίσκο (δεύτερη χρήση), που βρέθηκε κατά τη διάρκεια ανασκαφών στην Αμαθούντα, κατά τη διάρκεια της ανέγερσης του Ξενοδοχειακού συγκροτήματος Limonia, διαβάζεται ως -Τ-, δηλαδή, *Αρτεμά κ[αι]Διογ[έ]|νης Αρτεμάτος|[υι]οί[Μ ή Τ]ύριοι χρησ|τοί χέρετε (sic)*, τότε μας παραπέμπει σε άτομα με καταγωγή την Τύρο της Κοίλης Συρίας[170]. Σύμφωνα με την Ι. Νικολάου που είχε δημοσιεύσει αρχικά τον κιονίσκο υποστηρίζει ότι εσφαλμένα είχε χαρακτεί το προσωνύμιο *Μύριοι* αντί του εθνικού *Τύριοι*, κάτι που αν όντως ισχύει, παραπέμπει ενδεχομένως στην παρουσία ξένων στην πόλη της Αμαθούντας. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.

---

[167]Murray κ.α., 1969, σ. 96.
[168]Murray κ.α, 1969, σ. 96.
[169]Nicolaou, 1972,σσ. 260-1, αρ. 21 (φωτ. πιν. 47,21), Nicolaou, 1991b, σ. 198 και SEG 41, 1437. Procurator Augustorum ad vectigal vicesime hereditatium per Pontum and Bithynia met Pontum mediterraneum et Paphlagoniam, Procurator Augustorum adverctigal vicesime hereditatium per Asiam, Lyciam, Phrygiam, Galatiam, insulas Cyclades.
[170]Στην πρώτη επιγραφή αναφέρεται το όνομα του *Αυξήσεως* (*Α<υ>ξήσις|χρη<σ>τέ|χέριν*) Nicolaou, 1981, σ. 196, αρ. 10 (φωτ. πιν. 35,10a-b).

Η αναφορά στο επάγγελμα που ασκούσε ο θανών όταν αυτός βρισκόταν εν ζωή καταγράφεται σε διάφορες περιπτώσεις, παραπέμποντας σε μια πρακτική η οποία έλκει τις καταβολές της στους πρώϊμους αυτοκρατορικούς χρόνους[171].

Αυτό εκμαιεύεται από την εγχαραγμένη επιγραφή *Τίμωνος|κωπιά[τ]ας|χρηστέ,|χαίρε*, σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στο προάστιο των «Τσιφλικουδιών» στη Λεμεσό (μεταίχμιο χώρας Κουρίου και Αμαθούντας). Ο Τίμων φαίνεται πως ασκούσε το επάγγελμα του *κωπιάτη* = νεκροθάφτη ή σκάπτη τάφων [172]. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.

Πρωτοτυπία αποτελεί το γεγονός πως το λειτούργημα ενός ιερέως (ειδωλολατρικού ναού) μνημονεύεται στην επιγραφή *Τίμων ιε|ρεύ χαίρε*, σε κιονίσκο, ο οποίος είχε βρεθεί στην περιοχή της «Εκάλης» στη Λεμεσό (χώρα αρχαίας Αμαθούντας)[173]. Χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.

Σε επιγραφή κιονίσκου από ψαμμόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στην οικία της Μαρίας Κακουρή στο χωριό Έγκωμη της Αμμοχώστου (χώρα αρχαίας Σαλαμίνας) και τώρα θεωρείται χαμένος αναφερόταν η ιδιότητα του γυμνασιάρχου στο ένα από τα ονόματα των δύο νεκρών, ως ακολούθως: *Διογέννη γυμνασί|αρχε χρηστέ,χαίρε|Αρτέμων χρηστέ,|χαίρε.* Χρονολογείται στον 1ο – 2ο αι. μ.Χ.[174].

Σε κιονίσκο ο οποίος είχε βρεθεί ΝΔ της κατεστραμμένης πια εκκλησίας της Παναγίας Χρυσαναγιώτισσας στην περιοχή του χωριού της Επισκοπής Λεμεσού, βρισκόταν εγχαραγμένη επιγραφή, όπου το σημείο του σταυρού αντικαθιστούσε το *χεί* στους στίχους 3 και 4 της επιγραφής, φανερώνοντας την κρυπτοχριστιανική ιδιότητα του νεκρού, ως ακολούθως: *Μητρόδωρε|Μήτρωνος|+ρησστ(έ),|+αίρε.* Ο κιονίσκος χρονολογείται με επιφύλαξη στο 2ο αι. μ.Χ.[175].

Σε μία ακόμη περίπτωση το *χει* γράφεται με σταυρό, αντικαθιστώντας το πρώτο γράμμα του στ. 2 στην επιγραφή *Άρτεμεις|[χρησ]τή +έρε*, σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στην περιοχή του Αγίου Γεωργίου της Χαβούζας, στη Λεμεσό (χώρα αρχαίας

---

[171]McLean, 2002, σ. 264.
[172]Nicolaou, 1980, σσ. 263-4, αρ. 5 (φωτ. πιν.39,5).

[173]Nicolaou, 2001, σ. 296, αρ.12 (φωτ. πιν.3,12) και SEG 51, 1886.
[174]Pouilloux κ.α., 1987, σ. 72, αρ. 181.
[175]Mitford, 1971, σ. 294, αρ. 150.

Αμαθούντας) και στη συνέχεια παραχωρήθηκε από την κ. Εύη Σχίζα στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[176].

Σε κιονίσκο, αβέβαιης προέλευσης, ο οποίος φυλάσσεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού αναγράφεται το *χει* με σταυρό στον ταφικό αποχαιρετισμό +*αίρε*. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο[177].

Η αποδοχή της χριστιανικής πίστης αποδίδεται σε ένα ακόμα επιτύμβιο κιονίσκο, από τη θέση *Άνεμοι* της Αμαθούντας. Το γεγονός ότι το σημείο του σταυρού (+) αντικαθιστά το αρχικό γράμμα *χει* στο συνήθη τύπο του επιτάφιου αποχαιρετισμού, στην επιγραφή *Διόσκορος|Μηνοδότου|+ρηστέ [χαίρε]* αποτελεί σαφέστατη ένδειξη της κρυπτοχριστιανικής ταυτότητας του νεκρού σε μια εποχή (2ο – 3ο αι. μ.Χ.), όπου οι Χριστιανοί βρίσκονται ακόμη υπό διωγμό[178].

Σε κιονίσκο από το χωριό Απαισιά (χώρα αρχαίας Αμαθούντας) αναγράφεται το *χει* με σταυρό στον ταφικό αποχαιρετισμό +*έρε*. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο[179].

Σε κιονίσκο από ψαμμόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στο χωριό Σπιτάλι της επαρχίας Λεμεσού (χώρα αρχαίας Αμαθούντας), το *χεί* γράφεται με σταυρό, αντικαθιστώντας το πρώτο γράμμα στους στ. 2 και 3 στην επιγραφή *Τιμόδωρε|+ρεστέ|+έρε*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[180].

Φαίνεται πως στην περίπτωση τριών ακόμη κιονίσκων με προέλευση το Σπιτάλι, αποδίδεται η κρυπτοχριστιανική ιδιότητα των νεκρών. Στην πρώτη περίπτωση, αυτή του *Ευφροείτου* (*Ευφρόειτος +ριστός +έρε*), στη δεύτερη του *Αυξιτίου* (*Αυξ+ίτιε*) και στην τελευταία ενός αδιάγνωστου ονόματος (*Δημί+Ευφροε+*). Χρονολογούνται όλοι στη ρωμαϊκή περίοδο[181].

Εξάλλου, σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη θέση «Σπήλιοι» του χωριού Γεράσα στη Λεμεσό (χώρα αρχαίας Αμαθούντας) το *χει* στους στ. 2 και 3 γράφεται με σταυρό, δηλώνοντας ως εκ τούτου τη χριστιανική ιδιότητα του θανόντος

---

[176]Nicolaou, σ. 301, αρ. 2 (φωτ. πιν. 2,2) και SEG 53, 1749.
[177]Mitford, 1980, σ. 2208, υποσημείωση 167.
[178]Nicolaou, 1980, σ. 262-3.
[179]Mitford, 1980, σ. 2208, υποσημείωση 167.
[180]Nicolaou, 1998, σ. 163, αρ. 5 (φωτ. πιν. 17, 5) και SEG 48, 1807.
[181]Mitford, 1980, σ. 2208, υποσημείωση 167.

Τιμαγόρα (*Τιμαγώρ[α]|+ρηστέ,|+έρε*). Τρεις ακόμα σταυροί βρίσκονται εγχαραγμένοι στην κορυφή του κιονίσκου (εικ. 13). Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[182].

Σε κιονίσκο από ψαμμόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στο χωριό Παραμύθα της Λεμεσού σώζονται δύο επιγραφές, όπου το το *χεί* γράφεται με σταυρό, αντικαθιστώντας το πρώτο γράμμα στους στ. 2 του ταφικού αποχαιρετισμού αυτών, φανερώνοντας την κρυπτοχριστιανική ιδιότητα των νεκρών *Τίμωνος* και *Τιμού* (*Τίμων χρεστέ (sic)|+ρηστέ +αίρε* και *Τιμώ|+ρεστέ (sic) +έρε* (εικ. 14). Χρονολογείται στον 3ο – 4ο αι. μ.Χ. [183] .

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η περίπτωση της επόμενης επιγραφής, αφού σε αυτή είναι χαραγμένο το χρίσμα, υποδηλώνοντας ξεκάθαρα την κρυπτοχριστιανική ιδότητα του νεκρού Σάμβωνος. Ο κιονίσκος από ασβεστόλιθο ο οποίος φέρει την επιγραφή *[--] Σάμβωνος |χρηστέ, -foαίρε* είχε παραδοθεί στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού από τον κ. Τάσσο Φωτίου από το προάστιο των Τσιφλικουδιών στη Λεμεσό. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[184].

Η δεύτερη από τις δύο περιπτώσεις ενεπίγραφων επιτύμβιων μνημείων των οποίων η επιγραφή αναφέρεται στην κρυπτοχριστιανική ιδιότητα του τεθνεώτος, με την εγχάραξη του χρίσματος, προέρχεται από κιονίσκο από ασβεστόλιθο, οποίος είχε βρεθεί στην αυλή εστιατορίου Βιτσαίτης του χωριού Κοφίνου της Λάρνακας (μεταίχμιο Αμαθούντας και Κιτίου) και τώρα εκτίθεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης. Το *χει* στις αρχές των στίδων 2 και 3 αντικαθίσταται με το σημείο του χρίσματος, ως ακολούθως: *Δημητριού|-foχρηστά,| -foαίρε*. Ο κιονίσκος χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ[185].

Ένας αριθμός επιτυμβίων και αναθηματικών επιγραφών με αναφορά στο *Θεό Ύψιστο* ή *Κύριο Ύψιστο* έχει ανευρεθεί σε κιονίσκους θέσεων που γειτνιάζουν κυρίως με την πόλη της Λεμεσού και την αρχαία Αμαθούντα. Εντούτοις, τα μνημεία αυτά δεν περιορίζονται αποκλειστικά στις προαναφερθείσες περιοχές, αλλά κάποια εξ αυτών έχουν ως χώρο προέλευσης την Αθηαίνου – Γόλγους, Κίτιον, Κούριον, Παλαίπαφο – Κούκλια, Νέα

[182]Mitford, 1980, σ. 2208, υποσημείωση 167, Nicolaou, 1976, σ. 245, αρ. 4 (φωτ. πιν. 42, 4) και SEG 26, 1465.
[183]Nicolaou, 2010, σ. 567, αρ. 10 (φωτ. 11) και SEG 60, 1629.
[184]Nicolaou, 1998 (2), σ. 187, αρ. 12 (φωτ. πιν. 54, 12) και SEG 38, 1530.
[185]Nicolaou, 1987, σ. 177, αρ. 1 (φωτ. πιν. 55, 1), SEG 37, 1384 και Yon κ.α., 2004, σ. 294, αρ. 2138, (φωτ. πιν. 35, σ. 531).

Πάφο. Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης εξετάζονται αποκλειστικά οι κιονίσκοι που διαπιστωμένα συνδέονται με ταφικά περιβάλλοντα.

Μόλις ένας ενεπίγραφος κιονίσκος, με προέλευση την Παλαίπαφο, φέρει την εγχαραγμένη επιγραφή *Θεώι Υψίστωι|Τρύφων ιερεύς|ευχήν*. Χρονολογείται στα τέλη 1ου - αρχές 2ου αι. μ.Χ.[186].

Από τη χώρα Κουρίου προέρχονται δύο κιονίσκοι, με αναθέτες τον *Αριστοκράτη* και *Τρύφωνα*. Ο πρώτος είχε βρεθεί στο χωριό Σωτήρα της Λεμεσού και έφερε την επιγραφή *Θεώ|Υψίστω|Αριστοκράτης|ευ(ξ)άμενος*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[187]. Ο δεύτερος βρέθηκε στο Κούριον και έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή *Θεώ Υψίστω|Τρύφων ευξά|μενος*. Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[188].

Δύο κιονίσκοι έχουν ως προέλευση τη χώρα Αμαθούντας. Ο πρώτος είχε βρεθεί στο χωριό Μαθηκολώνη της Λεμεσού και έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή *Θεώ Υψίστω ευχήν|Φίλα Πασικράτους*. Χρονολογείται με επιφύλαξη στο 2ο αι. μ.Χ.[189]. Εξάλλου, σε κιονίσκο, ο οποίος είχε βρεθεί στη Λεμεσό υπήρχε η επιγραφή *Θεώ Υψίστω ευξά|μενος Δημήτρις Ξε|νοφίλου*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[190]. Επιπλέον, σε ενεπίγραφο κιονίσκο αβέβαιης προέλευσης, ο οποίος φυλάσσεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού, σώζεται η εγχαραγμένη επιγραφή *Θεώ Υψίστω|Τιμόχαρις|ευχήν*. Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[191].

Σε ενεπίγραφο κιονίσκο, ο οποίος είχε βρεθεί στο Κίτιον και τώρα θεωρείται χαμένος, βρισκόταν η επιγραφή *[Θεώ Υ]ψίστω Θέων οικοδόμος ευχήν*[192].

Δύο από τα μνημεία της ομάδας αυτής είναι αβέβαιης προέλευσης και αμφότερα φυλάσσονται στο Κυπριακό Μουσείο. Το πρώτο είναι κιονίσκος από γκριζωπό ψαμμόλιθο και σώζει την εγχαραγμένη επιγραφή *Θ(ε)ώ Υψίστω|Τυχάρειν ευξα[μέν]η*. Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[193]. Ένας ακόμη ενεπίγραφος κιονίσκος από γκριζωπό ασβεστόλιθο, συνοδεύεται από την επιγραφή *Θεώ Υψίστω ασύλω|Δημήτριος ευχήν*.

---

[186]Mitford, 1980, σ. 2206.
[187]ό.π σ. 2206 και 1971, σ. 304, αρ. 160.
[188]ό.π. 2206 και 1971, σ. 305, αρ. 161.
[189]ό.π σ. 2206.
[190]ό.π σ. 2206 και Nicolaou, 1966, σ. 63, αρ. 12.
[191]ό.π σ. 2206.
[192]ό.π, σ. 2206.
[193]ό.π σ. 2206 και 1946, σ. 34.

Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[194]. Είναι πιθανό η ανάθεση να γίνεται χάριν ασύλου που είχε παρασχεθεί από τη θεότητα στον αναθέτη.

Οι Pierre Aupert και Olivier Masson, οι οποίοι έτυχε να μελετήσουν κάποιους από τους κιονίσκους με ανάθεση *στο Θεό Ύψιστο*, καταθέτουν την άποψη πως πρόκειται για εξ' ανατολών επίδραση, η οποία μάλλον δεν θα σχετίζεται με την επικρατούσα προσωνυμία του Διός ως *Ζευς Ύψιστος*. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός πως σε κανένα από τα αναθήματα δεν γινόταν αναφορά στο Δία. Ίσως να φαντάζει λιγότερη απομακρυσμένη η υπόθεση που ήθελε τη λατρεία του Θεού Υψίστου να σχετίζεται με αυτή προϋπαρχουσών λατρειών εξ' ανατολών, όπως αυτών των Βάαλ, Εσμούν, Εσμούν-Μελκάρθ, εφόσον η λατρεία των τελευταίων έτυχε ευρείας διάδοσης στην πόλη της Αμαθούντας μέχρι και τη Ρωμαϊκή περίοδο. Τέλος, εισηγούνται πως δεν θα πρέπει να αποκλεισθεί η άποψη που θέλει το *Θεό Ύψιστο* να συνδέεται με τον *Ιεχωβά (=Yahve)* της Παλαιάς Διαθήκης, βασιζόμενοι πάντοτε στο γεγονός ότι στην Κύπρο ζούσε και ήταν έντονα δραστηριοποιημένη στα οικονομικά – κοινωνικά – πολιτικά δρώμενα μια εβραϊκή κοινότητα[195].

[194]Mitford, 1980, σ. 2206 και 1946, σ. 36.
[195]Aupert-Masson, 1980, σ. 380-3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΛΑΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΗΛΕΣ

4.1 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΕΠΙΤΥΜΒΙΕΣ ΠΛΑΚΕΣ

Οι ενεπίγραφες επιτύμβιες πλάκες τοποθετούνταν κυρίως επί των τοίχων των τάφων, λειτουργώντας ως σήματα, ιδίως στην περίπτωση όπου ένας τάφος περιείχε πολλές ταφικές θήκες ή *loculi*[196]. Στον ευρύτερο Ρωμαϊκό κόσμο εντοπίζεται η τοποθέτηση τέτοιων πλακών, κυρίως επί υπερθύρων ή επί των προσόψεων ταφικών μνημείων, με τις διαστάσεις των σημάτων αυτών να ποικίλουν (το ύψος υπερέχει του πλάτους τους), ενώ σε κάποιες περιπτώσεις μια ανάγλυφη παράσταση συνοδεύει την επιγραφή[197]. Τα σωζόμενα δείγματα της ομάδας των ταφικών αυτών σημάτων στην Κύπρο δεν έχουν να επιδείξουν την ύπαρξη οποιουδήποτε αναγλύφου (σε συνδυασμό με τα εγχάρακτα επιγράμματα ή επιγραφές), πέραν ενός κισσόφυλλου ή δύο ροδάκων σε δύο από αυτά τα μνημεία.

Η ύπαρξη πλακών με εγχαραγμένη επιγραφή στη λατινική γλώσσα καταγράφεται σε τρεις περιπτώσεις. Η πρώτη αφορά πλάκα από λευκό μάρμαρο, η οποία είχε βρεθεί στο χωριό Πέγεια της επαρχίας Πάφου (χώρα Νέας Πάφου) και τώρα εκτίθεται στην αίθουσα 10 του Κυπριακού Μουσείου. Με την εγχαραγμένη επιγραφή *C(aio) Dec(i)mio T(iti) f(ilio) Ste(llatina tribu)|Centurioni|monumenti|causa* φανερώνεται η παρουσία Ρωμαίων στρατιωτών στο νησί. Η στήλη χρονολογείται στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ, φάση στην οποία είχε εκδηλωθεί η στάση των Εβραίων της Κύπρου υπό την ηγεσία του Αρτεμίωνα το 116 μ.Χ., στα χρόνια της βασιλείας του αυτοκράτορα Τραϊανού. Φαίνεται λοιπόν πως ο αναφερόμενος στρατιωτικός κατήλθε στην Κύπρο με το στράτευμα το οποίο είχε σταλεί με εντολή καταστολής της στάσης. Αναφέρεται από τον Mitford πως το *Centurio* αντιστοιχεί σε στρατιωτικό βαθμό. Η *Stellatina* είναι μια από τις ρωμαϊκές φυλές που αναφέρονται σε επιγραφές της ρωμαϊκής περιόδου (τόσο επιτύμβιες όσο και αναθηματικές) στην Κύπρο (εικ.15)[198].

Εξάλλου, σε πλάκα από λευκόφαιο μάρμαρο, η οποία είχε βρεθεί στο χωριό Λιμνιά της επαρχίας Αμμοχώστου (χώρα αρχαίας Σαλαμίνας), που απέχει τέσσερα χιλιόμετρα ΒΔ της Σαλαμίνας, βρίσκεται εγχαραγμένη επιγραφή σε λατινική γραφή. Διιστάμενες είναι

---

[196]Nicolaou, 1971, σ. 32.
[197]Toynbee, 1971, 245.
[198]Mitford, 1950, σσ. 54-5, αρ. 29 (φωτ. πιν. 31, σ. 55) και Nicolaou, 1971b, πιν. 37.

οι απόψεις αναφορικά με το χώρο φύλαξης του μνημείου. Η Ι. Νικολάου υποστηρίζει πως αυτή φυλασσόταν στο Επαρχιακό Μουσείο Αμμοχώστου, ενώ η ομάδα Pouilloux πιστεύει πως βρίσκεται στη φύλαξη του Βρεττανικού Μουσείου. Η εγχαραγμένη επιγραφή αναφέρεται στην ανάθεση του μνημείου από τη σύζυγο ενός Ρωμαίου ιππέα, που είχε φύγει από τη ζωή σε ηλικία 24 ετών, ως ακολούθως: *[D(is)] M(anibus) S(acrum)|Q. C[a]ecilio Rufo/eq(uiti) R[om(ano) vixit] annis/XXIIII,me[n(sibus)-]I,dieb(us) X,|marito dul[c]issimo|bene merenti fecit| Aelia Maximina coiux.* Η Ι. Νικολάου υποστηρίζει πως η επιγραφή χρονολογείται με επιφύλαξη στο 2ο αι. μ.Χ. ενώ η ομάδα Pouilloux στα τέλη 2ου - αρχές 3ου αι. μ.Χ.[199].

Η τρίτη πλάκα με εγχαραγμένη λατινική επιγραφή είναι αβέβαιας προέλευσης. Φέρει την επιγραφή *Q. Firmius C. F. Rom. Ates (sic)|Leg. III Gallicae*. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο και αναφέρεται όπως και οι δύο προηγούμενες στην παρουσία ρωμαίων στρατιωτών στο νησί[200].

Η μοναδική περίπτωση ταφικού σήματος με δίγλωσση επιγραφή (ελληνική αλφαβητική και λατινική) αφορά πλάκα από υπόλευκο μάρμαρο που είχε βρεθεί στη Λάρνακα και η οποία φαίνεται να είχε ως πιθανό χώρο προέλευσης το αρχαίο Κίτιον. Αυτή προέρχεται από τη Συλλογή Cesnola και είχε αγοραστεί την περίοδο 1874-6 με αρ. ευρ. 74.51.2393 ενώ τώρα φυλάσσεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης. Η επιγραφή είναι εγχαραγμένη τόσο στη Λατινική όσο και στην Ελληνική αλφαβητική, ως ακολούθως: *Iu[l]iaO[l]um|pi [l(iberta)]Donata|h(ic)s(ita) est Ιουλία Ολύμπου απε|λευθέρα Δωνάτα|χρηστή, χαίρε.* Η πλάκα χρονολογείται στα τέλη 1ου αι. π.Χ. – αρχές 1ου αι. μ.Χ. Πέραν από τη συνύπαρξη των δύο γραφών επί της συγκεκριμένης πλάκας, αξιοσημείωτο στοιχείο αποτελεί και η αναφορά σε μία απελεύθερη γυναίκα (εικ.16)[201].

Μια ομάδα από επιτύμβιες πλάκες συνοδεύεται από επιγράμματα απείρου κάλλους μοναδικής γλωσσικής κομψότητας και άψογης μετρικής. Τα μνημεία αυτά εντοπίζονται στο Κίτιο (ένα), Σαλαμίνα (δύο), Κερύνεια (ένα) και Σόλους (δύο).

Στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. χρονολογείται το επιτύμβιο επίγραμμα του *Σωπάτρου*, το οποίο βρέθηκε εγχαραγμένο σε πλάκα από λευκό μάρμαρο, με προέλευση την περιοχή του

---

[199]Nicolaou, 1969, σσ. 75-7, αρ. 5 (φωτ. πιν. 13,5) και Pouilloux κ.α., 1987, σσ. 73-4, αρ. 190 (φωτ. πιν. 17).

[200]Αναφέρεται ως πιθανή προέλευση η θέση Apud Policastrum. CIL 3, 217.

[201]Cesnola, 1991, σ. 431, αρ. 41, Colona-Ceccaldi, 1875, σ. 98, αρ. 5, Nicolaou, 1981, 190, 2 (a), Yon, κ.α., 2004, σ. 285, αρ. 2094 και σ. 344, αρ. 3002 (φωτ. πιν. 42, σ. 43).

αρχαίου Κιτίου στη Λάρνακα, ενώ τώρα φυλάσσεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης. Το κείμενο ήταν γραμμένο σε τέσσερεις στήλες, υπό μορφή ελεγειακού δίστιχου, με απλό μεν ύφος, αλλά σε τυπική κατά τα άλλα γλώσσα, ως ακολούθως: *Ει και μοιρίδιον τέλος|ήγε σε γης υπό κόλπους,|Σώπατρε σεμνέ θανών,|χαίρε και εν φθιμένοις*[202]. Στο νεκρό *Σώπατρο* αποδίδεται η ιδιότητα του *σεμνού* που ερμηνεύεται ως σεβαστός και έντιμος άνδρας.

Σε πλάκα από λευκό μάρμαρο η οποία είχε βρεθεί στην Έγκωμη (χώρα αρχαίας Σαλαμίνας) και μετά από μια μακρά πορεία πωλήθηκε στο Λονδίνο για να καταλήξει στο γραφείο του Προέδρου της Αρχαιολογικής Εταιρείας στην Αλεξάνδρεια, βρισκόταν εγχαραγμένη επιγραφή. Η πλάκα ήταν θραυσμένη σε δύο αποτμήματα. Στην πλάκα υπήρχαν σε ανάγλυφη μορφή δύο χέρια υψωμένα σε στάση δέησης. Σε αυτή βρισκόταν εγχαραγμένη η επιγραφή *Κύριε Ήλιε|ως δικαίως ανατέλ|λις, μη λάθοιτό σε|ο επίβουλος γενά|μενος της ψυχής|Καλλιόπης, αλλά επί|πεμψον αυτώ τάς στε|ναχάς των βιοθανά|των. Καλλιόπη χρησ|τή,|(ή) εθάνη (ετών) κη΄*. Η πλάκα χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[203]. Ο αναθέτης της πλάκας επικαλείται τον Ήλιο για να τιμωρήσει το άτομο που είχε προκαλέσει το βίαιο θάνατο της Καλλιόπης, η οποία πέθανε σε ηλικία μόλις 28 ετών, δεσμεύοντάς τον με τους αναστεναγμούς των βιαιοθανάτων.

Σε μία ακόμη πλάκα από λευκό μάρμαρο, η οποία είχε αποκαλυφθεί κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής περιόδου του 1955, στη δεξαμενή του Ανατολικού Δωματίου ΙΙ, στη Σαλαμίνα, και στη συνέχεια μεταφέρθηκε στο Επαρχιακό Μουσείο Αμμοχώστου, βρέθηκε εγχαραγμένη επιγραφή μετρικού επιτυμβίου επιγράμματος ενός Ηπειρώτη διδασκάλου ή δικαστή ή φιλοσόφου, ως ακολούθως: *[----]ανέστησε πτόλις θρόν[ον-------]|[εγείνα]το μ' Ήπειρος ηδέ εν Αιο[λίδι--]|---ΓΛ[---ο]υρανίων*---------|----------. Η πλάκα σώζεται σε τέσσερα αποτμήματα. Η επιγραφή χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[204].

Το επιτύμβιο επίγραμμα που ακολουθεί συνόδευε ακατέργαστη ορθογώνια πλάκα από κιτρινωπό ασβεστόλιθο ή πωρόλιθο, η οποία είχε βρεθεί το 1955/56, εντοιχισμένη στο

---

[202]Βοσκός, 1997, σσ. 110-3 (Ε38) και 358-60, Colona-Ceccaldi, 1875, σ. 98, αρ. 4, Cesnola, 1991, σσ. 430-1, αρ. 41, Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 113, Peek, 1955, αρ. 403 (λανθασμένα αναφέρεται ως στήλη από τον συγκεκριμένο εκδότη) και Yon, κ.α., 2004, σ. 280, αρ. 2084 (φωτ. πιν. 32, σ. 328).

[203]Βοσκός, 2002, σσ. 100-1 (Ε9) και 312-3 (φωτ. σ. 100), Pouilloux κ.α., 1987, σ. 76, αρ .198 και SEG 35, 1470.

[204]Η λέξη θρόνος δηλώνει την έδρα δικαστή, διδασκάλου ή φιλοσόφου. Βοσκός, 1997, σσ. 142-3 (Ε68) και 449-50 (φωτ. σ. 141) και Pouilloux κ.α., 1987,σ σ. 75-6, αρ. 195.

Βυζαντινό τμήμα των τειχών του Φρουρίου της Κερύνειας και η οποία στη συνέχεια αποκολλήθηκε και μεταφέρθηκε σε αποθήκη. Η επιγραφή της αποτελείται από δύο ελεγειακά δίστιχα σε οκτώ στίχους, ενώ ακολουθεί και ένας ένατος όπου δίνεται σε πεζό λόγο μια αποστροφή προς το νεκρό *Χάρμο*. Χρονολογείται στα τέλη του 2ου - αρχές του 3ου αι. μ.Χ. Το επίγραμμα είναι γραμμένο σε άψογο μέτρο και σε ποιητική γλώσσα, ως ακολούθως: *Εννέ' εγώ ζήσας λυκαβάντων| ήματα μούνων,| ήλθον υποχθονίους αέλ|ιον προλιπών|εν δάκρυσιν γενέταν κ[αί μ]ατέρα και στοναχαίσιν|λείψας. Ούνομα δε ψι[λ]όν ερεί τίς έφυν.<α>ια<ί>|Χάρμε χρηστέ, χαίρε*[205]. Στο επίγραμμα αυτό φαίνεται να μιλά ο ίδιος ο νεκρός.

Ένα εξίσου ενδιαφέρον μνημείο, μια επιτύμβια πλάκα από λευκό μάρμαρο, είχε ως χώρο προέλευσης το χωριό Γαληνή στην επικράτεια των αρχαίων Σόλων. Αυτή είχε βρεθεί σε τρία αποτμήματα, τα οποία έτυχαν συγκόλλησης προκειμένου να αποδοθεί το κείμενο ενός επιτυμβίου επιγράμματος, χαραγμένου σε επτά στίχους πάνω στην πλάκα (εικ.17). Το επίγραμμα αποτελείτο από τρεις στίχους σε άψογο ελεγειακό μέτρο, εξαιρουμένου του πεντάμετρου τρίτου στίχου, ως ακολούθως: *[Ου] μέν έδι σε|καλ[εί]ν λυγρά σώμα|τα, κοίρανε Πλούτων,|νήπια πρός ζοφερόν χώ|ρον αποφθιμένων.Ήρ|πασας εγ μαζών ματέ/ρος Ασβόλιον.*[206]. Διάχυτος είναι ο πόνος και τα παράπονα των ζώντων προς τον *κοίρανον Πλούτωνα*, ο οποίος κυριολεκτικά και αδηφάγα είχε αρπάξει το γαλακτοτροφούντα *Ασβόλιο* από την αγκαλιά της μητέρας του. Το γεγονός ότι ο δημιουργός του επιγράμματος δεν κάνει χρήση του ερωτηματικού τόνου όπως κάποιοι άλλοι επιγραμματοποιοί σε προηγούμενες περιόδους και σε συνάρτηση με τη δεσπόζουσα αντίθεση μεταξύ της μητρικής αγάπης και του σκότους του θανάτου, καθιστούν δυνατή τη χρονολόγηση της επιγραφής στα τέλη του 2ου – αρχές του 3ου αι. μ.Χ., αφού σύμφωνα με τον Α. Βοσκό «*…σε μιαν εποχή συγκριτική, τα νέα μηνύματα του Χριστιανισμού αρχίζουν να επηρεάζουν τις αντιλήψεις των ανθρώπων για το θάνατο…*»(1997, σ. 375)[207].

Σε τάφο του χωριού της Γαληνής της επαρχίας Λευκωσίας (χώρα αρχαίων Σόλων), αποκαλύφθηκε το 1965 μία επιτύμβια πλάκα από υπόλευκο μάρμαρο η οποία εκτίθεται στην αίθουσα 10 του Κυπριακού Μουσείου. Αυτή σωζόταν σε τέσσερα συνανήκοντα

[205]Βοσκός, 1997, σσ. 114-5 (Ε41) και 365-9, Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 94 και SEG 20, 299.
[206]Βοσκός, 1997, σσ. 116-7 (Ε43) και 374-8, Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 111, Mitford, σσ. 41-2, αρ. 20 (φωτ. 22, σ. 41) και Peek, GVI, 19 55, αρ. 1958.
[207]Βοσκός, 1997, σσ. 374-8 (Ε43).

αποτμήματα. Την πλάκα συνόδευαν αγγεία της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου, λυχνίες της ρωμαϊκής περιόδου, καθρέπτες και προσωπικά αντικείμενα της νεκρής *Ευοδίας*, καθώς επίσης και εννιά χάλκινα νομίσματα από την εποχή του Πτολεμαίου Ι (104-89π.Χ.) μέχρι το 249 μ.Χ. Η πλάκα, η οποία έσωζε σημάδια κόκκινου χρώματος έφερε εγχαραγμένο επίγραμμα με τους τέσσερεις πρώτους στίχους του σε άψογο ελεγειακό μέτρο, ως ακολούθως (εικ.18): *Ευοδίας τόδε σήμα πέλει γλυκερόν μετά φένγος|ής κλέος αθάνατον λάμπ(ε)τε σωφροσύνης.|αλλ' εκρίθη βιότου γλυκερόν τέλος εν μερόπεσσιν|πάσιν. ό τούτο φυγείν ούποτε τις δύναται.* Από τα ταφικά συμφραζόμενα (αδιατάραχτα ταφικά στρώματα), μπορεί κάποιος να καταλήξει στο συμπέρασμα πως η πλάκα και κατά συνέπεια ο τάφος χρονολογούνται στον 3ο αι. μ.Χ.[208]. Η Ινώ Νικολάου προτείνει την ίδια περίπου απόδοση της πιο πάνω επιγραφής με μοναδική διαφορά στον πρώτο στίχο τη λέξη φέ<γ>γος αντί φένγος. (Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Α. Βοσκός «*η γλώσσα είναι ελάχιστα τυπική αλλά με έντονες επικές απηχήσεις…με το περιεχόμενο δηλωτικό της εποχής με τις νέες αντιλήψεις περί θανάτου διαφαινόμενες κυρίως στην έκφραση βιότου γλυκερόν τέλος*» (1997, σ.369).

Μια μεγάλη ομάδα από επιτύμβιες ενεπιγραφές πλάκες έχει ως υλικό κατασκευής το μάρμαρο, ενώ λιγότερες στον αριθμό το ντόπιο κυπριακό ασβεστόλιθο. Φέρουν εγχαραγμένες επιγραφές με τους συνήθεις ταφικούς αποχαιρετισμούς, όπως και οι επιτύμβιοι κιονίσκοι.

Το πρώτο από αυτά τα αντικείμενα είναι μια πλάκα από υπόλευκο μάρμαρο, η οποία είχε βρεθεί το 1933 στην περιοχή της Επισκοπής Λεμεσού , από τον Ισοκράτη Παπαδόπουλο και στις 12 Μαρτίου 1953 παραδόθηκε στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού από την κ. Μαρίκα Σωκράτους, όπου και εκτίθεται μέχρι σήμερα. Σώζει επιγραφή στον τύπο της επίκλησης *μη λυπού, ουδ(ε)ίς αθάνατος*. Το κείμενο της επιγραφής σώζεται ως ακολούθως: *Νικήτα χρε|στέ, χαίρε|μή λυπού|ουδίς α|θάνα|τος*. Η επιγραφή χρονολογείται με επιφύλαξη στο 2ο αι. μ.Χ.[209].

Μια μαρμάρινη πλάκα, η οποία είχε βρεθεί ενσωματωμένη στο πεζοδρόμιο, μπροστά από το κατάστημα Νικηφορή στον Άγιο Τύχωνα και της οποίας η σημερινή θέση δεν είναι γνωστή, έφερε την επιγραφή *Αγαθόκλε|α Ζήνω|νος|χρητή χαί|ρε.* Χρονολογείται

[208]Βοσκός, 1997, σσ. 114-5 (Ε42) και 369-74, Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 114, Karageorghis, 1966, σσ. 324-5 (φωτ. 64), Nicolaou, 1966, σ. 56-7, αρ. 2, (φωτ. πιν. 12,2) και SEG 25, 1117.
[209]Mitford, 1971,σσ. 299-300, αρ. 156.

στη ρωμαϊκή περίοδο[210]. Σε μαρμάρινη πλάκα, η οποία είχε βρεθεί στην οικία Στυλιανού Χαραλάμπους στον Άγιο Τύχωνα, το 1895, και σήμερα δεν είναι γνωστή η θέση της, σώζονταν τρεις επιγραφές. Η πρώτη αναφερόταν στον *Φίλωνα* ή *Φιλονυμίονα*[211] (*Φίλων ΜΥΙΩΝ (;)|χρηστέ,|χαίρε*), η δεύτερη στην *Άρτεμι* (*Άρτεμεις|Φίλωνος|χρηστή,|χαίρε*) και η τρίτη στον *Πίστο* (*Πίστε,|χαίρε*). Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[212].

Σε μαρμάρινη πλάκα, η οποία είχε βρεθεί στη Λεμεσό και τώρα φυλάσσεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης, είναι εγχαραγμένη η επιγραφή *Ολύμπ[α]|χρηστή|χαίρε*. Η πλάκα χρονολογείται μεταξύ 1ου – 2ου αι. μ.Χ.[213].

Σε μαρμάρινη πλάκα, η οποία είχε βρεθεί στη Λάρνακα με χώρο προέλευσης το αρχαίο Κίτιον και η οποία τώρα φυλάσσεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης σώζει την εγχαραγμένη επιγραφή *Εύπλους|χρηστέ,|χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[214].

Μια ομάδα από τέσσερεις μαρμάρινες πλάκες είχε βρεθεί το 1877 ή το 1878 στη Σαλαμίνα με χρονολόγηση στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. Η πρώτη από αυτές διέσωζε στην εγχαραγμένη επιγραφή της το μοναδικό για τα ταφικά επιγραφικά δεδομένα του νησιού ταφικό αποχαιρετισμό *ελαφρά σοι γή*, ως ακολούθως: *Γέμελλε|χρηστέ,|χαίρε|Ελαφρά|σοι γή.*[215]. Η δεύτερη από αυτές έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή *Ευοδ(ί)α|χρηστή,|χαίρε.*[216]. Η επιγραφή *Ευφράνωρ|χρηστέ,|χαίρε*[217] κοσμούσε την τρίτη και τέλος η επιγραφή *Κοθούς|Ευίου|Σαλαμινία|χαίρε*[218] βρισκόταν στην τελευταία από αυτές. Εξάλλου, σε πλάκα η οποία είχε βρεθεί στο Καθολικό της Μονής του Αποστόλου Βαρνάβα, στην Έγκωμη της Αμμοχώστου (χώρα αρχαίας Σαλαμίνας) και στη συνέχεια «παρά τω κ. Φιλίππω Κωνσταντινίδη εν Τρικώμω», το προσωνύμιο *νεώτερος* αντικαθιστά το

---

[210]Pedrizet, 1896, σ.355, αρ. 12.

[211]Ο Aupert θεωρεί πως είτε πρόκειται για διπλό όνομα, δηλαδή *ΦίλωνΜυίων* ή το όνομα *Φιλονυμίων*, το οποίο προέρχεται από το *Φιλώνυμος*. Ο χαράκτης λοιπόν εσφαλμένα χάραξε ένα *μεί* πριν από το *ύψιλον*. Εξάλλου, ο εκδότης του SEG, Bingen, εισηγείται πως το Μυίων ίσως αποτελούσε προσωνύμιο για ένα μυώδη άνδρα. Εντούτοις, εφόσον στη δεύτερη επιγραφή προσφωνείται η Άρτεμις, θυγατέρα του Φίλωνος, τότε με κάποια επιφύλαξε θα μπορούσε να ειπωθεί πως το πρώτο όνομα του νεκρού είναι Φίλων.

[212]Pedrizet, 1896, σ. 353, αρ. 2, Aupert, 1982, σ. 259, αρ. 107 και SEG 32, 1344.

[213]Nicolaou, 1981, σ.198.

[214]Yon κ.α., 2004, σ. 284, αρ. 2093 (φωτ. πιν. 33, σ. 329).

[215]Cesnola, 1993, σ. 98 (πιν. 109), Pouilloux κ.α., 1987, σ. 72, αρ. 180 και Σακελλαρίου, 1991, σ. 179, αρ. 23.

[216]Cesnola,1993, σ. 97 (πιν. 107) και Pouilloux κ.α., 1987, σσ. 72-3, αρ. 183.

[217]Cesnola, 1993, σ. 97 (πιν. 108) και Pouilloux κ.α., 1987, σ. 73, αρ. 184.

[218]Cesnola, 1991, σ. 419, αρ. 14, Pouilloux κ.α., 1987, σ. 73, αρ. 185 και Σακελλαρίου, 1991, σ. 179, αρ. 19.

πατρωνυμικό του νεκρού, ως ακολούθως: *Μάρκε|νεώτερε|χρηστέ|χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[219]. Ο πρώτος εκδότης αναφέρει πως διέκρινε «*ερυθρά βαφή ... εντός γραμμάτων τινών*».

Από το αρχαίο Ιδάλιον προέρχεται μαρμάρινη πλάκα που σήμερα αγνοείται και έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή *Σώσιπ(π)ε|χρηστέ,|χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[220].

Σε μαρμάρινη πλάκα η οποία βρισκόταν στην οικία του Χ"Μιχαήλ Χ"Αντώνη στο χωριό Άγιος Αμβρόσιος της Κερύνειας (χώρα αρχαίας Κερύνειας) βρισκόταν η εγχαραγμένη επιγραφή *Διογένης|χρηστέ,|χαίρε*. Χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ. – 1ο αι. μ.Χ.[221].

Δύο μαρμάρινες πλάκες είχαν ως χώρο προέλευσης την αρχαία Λάπηθο. Η πρώτη που θεωρείται χαμένη έφερε την επιγραφή *Ποσιδώνιε|Ερμοφάντου|χρηστέ,χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[222]. Επίσης, μια ακόμη μαρμάρινη πλάκα που είχε ως χώρο προέλευσης τη Λάμπουσα (χώρα μεσαιωνικής Λαπήθου) και στη συνέχεια πέρασε στην κατοχή του κ. Ευστάθιου Κωνσταντινίδη στη Λευκωσία, έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή *ΝΕΑΣ|χρηστή,|χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[223].

Από την επικράτεια των αρχαίων Σόλων είναι η ενεπίγραφη πλάκα από υπόλευκο μάρμαρο, η οποία είχε βρεθεί στη θέση «Παλιά Χώρα» της κατεχόμενης σήμερα κοινότητας του Ποταμού του Κάμπου (χώρα αρχαίων Σόλων) που τώρα φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο. Η πλάκα έφερε επιγραφή η οποία αναφερόταν στην *Ευτυχία*, ως ακολούθως: *Μνησθοίς|[χ]ρηστή|[Ευτυ]χία*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[224].

Μια δεύτερη πλάκα με προέλευση τη Λεύκα στη χώρα των αρχαίων Σόλων, από υπόλευκο μάρμαρο, φέρει την εγχαραγμένη επιγραφή *Διονύσι|Λεοντί|χρηστέ,|χαίρε* ενώ στο κάτω δεξί μέρος της εικονίζεται ανάγλυφο κισσόφυλλο. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[225].

Σε πλάκα από λευκό μάρμαρο, αβέβαιας προέλευσης η οποία φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο φέρεται εγχαραγμένη επιγραφή, ως ακολούθως: *Γράπτη λοχέ,|Ευτυχία λοχέ,|Τύχης θυγα|τέρες αμφό|[τερα]ι, Φήλιξ|*----------. Χρονολογείται με επιφύλαξη στα

---

[219]Μενάρδου, 1910, σ. 136, αρ. 3 και Pouilloux κ.α., 1987, σ. 73, αρ. 186.
[220]Περιστιάνη, 1910, σ. 600, αρ. 4.
[221]Περιστιάνη, 1910, σ. 895.
[222]Beaudoin – Pottier, BCH 3, 1879, σ. 173, αρ. 25.
[223]Μενάρδου, 1910, σ. 139.
[224]Nicolaou, RDAC 1967,σ. 80, αρ. 3 και SEG 25, 1123.
[225]Nicolaou, 1971b, σ. 32, πιν.41b (φωτ.).

μέσα του 1ου αι. μ.Χ.[226]. Από τα συμφραζόμενα της επιγραφής και συγκεκριμένα τη λέξη *λοχός* εκμαιεύεται ότι τόσο η *Γράπτη* όσο και η *Ευτυχία*, θυγατέρες της *Τύχης* είχαν πεθάνει στη γέννα τους.

Πλάκα από λευκό μάρμαρο, η οποία είχε έλθει στο φως, με τις ανασκαφές του Max Ohnefalsch Richter το 1882 και η οποία τώρα φυλάσσεται στο Βρεττανικό Μουσείο έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή: *Τιμώνατος|μνή[μ]ης|χ[άριν]*. Σύμφωνα με παρόμοια επιγραφικά δεδομένα θα μπορούσε να χρονολογηθεί στον 1ο αι. π.Χ. – 1ο αι. μ.Χ. [227].

Όπως προαναφέρθηκε, οι πλάκες οι οποίες είχαν ως υλικό κατασκευής τον ασβεστόλιθο ή το ψαμμόλιθο είναι σαφώς λιγότερες από τις αντίστοιχες σε μάρμαρο και γεωγραφικά περιορίζονται στη χώρα Κουρίου(μία), Αμαθούντας (δύο), Ταμασσού (μία) και Σόλων (μία).

Σε πλάκα, η οποία σύμφωνα με τον εκδότη «*ευρέθη εις το χωράφι του Αρίφ Εμίρ Αχμέτ, 500 μέτρα προς Ν της οικίας του*» στο χωριό Πλατανίσκεια της Λεμεσού (χώρα Κουρίου), βρισκόταν η εγχαραγμένη επιγραφή *Ονήσανδρος τηι αυτού|θυγατρί Θάλιαι*. Αναφέρει επίσης πως η πλάκα έφερε δύο ανάγλυφους ρόδακες. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο.[228].

Σε πλάκα από ασβεστόλιθο, η οποία είχε βρεθεί στη νοτιοδυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας και τώρα εκτίθεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού υπήρχαν δύο επιγραφές, η μεν πρώτη για τη *Διονυσία (Διονυσία Πι|θέροτος, γυνή|δε Θεογένου χρη|ηστή, χαίρε)* και η δεύτερη για το σύζυγο της *Θεογένη (Θεογένης|Σωσικλέους|χρηστέ,|χαίρε)*. Χρονολογείται στο 2ο–3ο αι. μ.Χ.[229]. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως στην πρώτη από τις δύο επιγραφές της εν λόγω πλάκας, η νεκρή σύζυγος αναφέρεται τόσο με το πατρώνυμο όσο και με το όνομα του συζύγου της. Εξάλλου, σε πλάκα η οποία ήταν εντοιχισμένη στην οικία του Στυλιανού Παρασκευά, στον Άγιο Τύχωνα και η οποία τώρα εκτίθεται στην αίθουσα 10 του Κυπριακού Μουσείου, βρίσκεται εγχαραγμένη η επιγραφή *Νίκων|Αρισταγό|ρου χρησ|τέ, χαίρε*. Χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[230].

---

[226]Mitford, 1950, σσ. 88-9, αρ. 47 (φωτ. πιν. 49, σ. 89).
[227]Nicolaou, 1981, σ. 189 (g).
[228] Μενάρδου, 1910, σ. 143.
[229]Nicolaou, 1982, σσ. 190-1, αρ. 9 (φωτ. πιν. 43,9) και SEG 32, 1339.
[230]Μενάρδου, 1910, σ. 132, αρ. 12.

Σε πλάκα από κιτρινωπό ασβεστόλιθο, η οποία είχε βρεθεί στην περιοχή της αρχαίας Ταμασσού και τώρα φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο, σώζεται εγχαραγμένη επιγραφή, στην οποία εκφράζεται η αφοσίωση τριών απελεύθερων γυναικών προς τον ευεργέτη τους, *Τιμόκυπρο*, ως ακολούθως: *Τιμόκυπρε Ονη|σικράτου χρησ|τέ, χαίρε. ν Ονη|σίμη και Ολυπι|άς και Ειρήνη|τω εαυτών {π}|πάτρωνι και ευ|εργέτη. L λς΄ Παύνι κ΄.* Η επιγραφή χρονολογείται σαφέστατα στο 7 μ.Χ., στο τριακοστό έκτο έτος της βασιλείας του Οκταβιανού Αύγουστου, σύμφωνα με την ημερομηνία που παραδίδεται σε αυτή (*L λς΄*)[231].

Τέλος, σε πλάκα από ασβεστόλιθο, η οποία είχε βρεθεί στη θέση «Χολλάδες» στη χώρα των Σόλων και τώρα φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο υπήρχε εγχαραγμένη η επιγραφή *Αύξης χρηστή,|χαίρε. μή λυπού,|ουδίς|αθάνατος*. Χρονολογείται με επιφύλαξη στον 3ο αι. μ.Χ.[232].

4.2 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΕΠΙΤΥΜΒΙΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

Οι ανάγλυφες επιτύμβιες στήλες εξακολουθούν να κατασκευάζονται στην Κύπρο μέχρι και το τέλος των ρωμαϊκών χρόνων, ακολουθώντας τα πρότυπα που ίσχυαν ήδη από την υστεροαρχαϊκή περίοδο, ενώ είναι γνωστό πως στην Αττική είχε πια απαγορευτεί η ανέγερσή τους σύμφωνα με το γνωστό διάταγμα του Δημήτριου Φαληρέα. Εξακολουθούν να κοσμούνται με ανάγλυφο αέτωμα πάνω από την επιγραφή τους. Εντούτοις, οι σωζόμενες στήλες του τύπου αυτού είναι λιγοστές στον αριθμό και δυστυχώς για κάποιες από αυτές αγνοείται ο χώρος προέλευσής τους. Οι υπόλοιπες προέρχονται από την Αμαθούντα ή το Κίτιον. Όλες έχουν ως υλικό κατασκευής τον ασβεστόλιθο.

Οι ακόσμητες στήλες είναι επίπεδες, απλές ή με αετωματικές απολήξεις και μέρος του κορμού τους καταλαμβάνεται από την επιγραφή που αναφέρει το όνομα και το πατρώνυμο του νεκρού ή σπανιότερα επίγραμμα, γραμμένο σε ένα από τα γνωστά μέτρα της εποχής. Σε αντίθεση με τις ανάγλυφες στήλες, αυτές είναι κατασκευασμένες τόσο από ασβεστόλιθο ή ψαμμόλιθο όσο και από μάρμαρο.

---

[231]Περιστιάνη, 1910, σσ. 962-3, αρ. 3 και SEG 20, 297.
[232]Nicolaou, 1981, σ. 196, αρ. 9.

4.2.1 ΑΝΑΓΛΥΦΕΣ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

Η αρχαιότερη χρονολογικά ομάδα των ανάγλυφων επιτυμβίων στηλών ανάγεται στη Φλαβιανή περίοδο[233] και περιλαμβάνει τρία επιτύμβια ανάγλυφα, όρθιες κατά βάσει μορφές, εντός του *Pallium*, όπου αποδίδεται με έκδηλα χαρακτηριστικά η τεχνοτροπία επαρχιακών εργαστηρίων πλαστικής στο ρωμαϊκό κόσμο. Τα ανάγλυφα απεικονίζονται μέσα σε βαθιά κόγχη, στην εμπρόσθια όψη της στήλης, με το κέντρο βάρους της μορφής να στηρίζεται στο αριστερό κάτω άκρο. Ο δεξιός ώμος καλύπτεται από το πέπλο της μορφής, ενώ το αριστερό χέρι το οποίο βρίσκεται, όπως και σε παρόμοιες περιπτώσεις, στο ύψος της μέσης, κρατά ένα σφαιρικό αντικείμενο ή αφήνεται να πέσει παράπλευρα προς τα κάτω. Παρόμοιου τύπου παραστάσεις, οι οποίες χρονολογούνται στη ρωμαϊκή περίοδο απαντούνται στα επιτύμβια ανάγλυφα των ανατολικών περιοχών της Ελλάδας και των Κυκλάδων. Ακόμη ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα, το οποίο τοποθετεί χρονολογικά τα συγκεκριμένα ανάγλυφα στη Φλαβιανή φάση της ρωμαϊκής περιόδου, είναι ο λεπτός και επιμήκυς ρυτιδωτός λαιμός. Αυτό το τεχνοτροπικό χαρακτηριστικό φαίνεται να διαδίδεται στην Κύπρο κατά τη Φλαβιανή φάση των ρωμαϊκών χρόνων[234].

Στο τελευταίο τέταρτο του 1ου αι. μ.Χ. χρονολογείται η στήλη, η οποία έχει ως χώρο προέλευσης τη Μαθηκολώνη, στη χώρα της αρχαίας Αμαθούντας , είναι δε κατασκευασμένη από ντόπιο κυπριακό ασβεστόλιθο. Δύο ανδρικές μορφές εμπερικλείονται μέσα σε δύο κόγχες, οι οποίες διαχωρίζονται στη μέση του ανάγλυφου. Μεταξύ της βάσης της στήλης και των δύο κογχών που φιλοξενούν τις μορφές των νεκρών αναγράφονται δύο επιτάφιοι αποχαιρετισμοί του τύπου *χρηστέ χαίρε* με τα ονόματα των θανόντων, ως ακολούθως: *Φίλων χρηστέ, χαίρε* και *Πνυτάς χρηστέ, χαίρε*. Τα πρόσωπα των μορφών είναι αρκετά φθαρμένα για να εκμαιεύεται οποιοδήποτε χαρακτηριστικό τεχνοτροπικό γνώρισμα. Οι λαιμοί και των δύο μορφών είναι αρκετά επιμήκεις, ενώ το κέντρο βάρους των δύο κατ' ενώπιον μορφών φαίνεται να τείνει προς τα δεξιά. Η ενδυμασία και των δύο είναι σχεδόν πανομοιότυπη, με μακρυμάνικο χιτώνα

[233]Η Φλαβιανή δυναστεία διοίκησε τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία από το 69 – 96 μ.Χ. Σε αυτή αναγνωρίζονται τα ονόματα των Βεσπασιανού, Τίτου και Δομητιανού.
[234]Pogiatzi, 2003, σσ. 26-7.

και ιμάτιο. Η μορφή που εικονίζεται στα δεξιά μορφή κρατά στο αριστερό της χέρι ένα πουλί, ενώ η άλλη ένα μικρό σφαιρικό αντικείμενο (εικ.19)[235].

Η επόμενη ανάγλυφη ενεπίγραφη στήλη, είναι άγνωστης προέλευσης, κατασκευασμένη από ντόπιο κυπριακό ασβεστόλιθο και εκτίθεται στην αίθουσα της ελληνορωμαϊκής εποχής του Επαρχιακού Αρχαιολογικού Μουσείου Λεμεσού. Η στήλη χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 1ου αι. μ.Χ., όπως και αυτή του *Φίλωνος* και του *Πυυτά*. Η μορφή, η οποία εικονίζεται κατ' ενώπιον, στηρίζεται στο αριστερό πόδι και βρίσκεται εντός ορθογώνιας κόγχης. Η στήλη ανήκει στον τύπο του ναΐσκου και φαίνεται πως στεφόταν με αέτωμα και ακρωτήρια τα οποία δεν σώζονται. Η επιγραφή *Αρτεμά|χέρε* σώζεται εντός του τύμπανου του αετώματος. Ο νεκρός είναι ενδεδυμένος με ιμάτιο και μακρυμάνικο χιτώνα, ενώ το αριστερό του χέρι αφήνεται να πέσει παράπλευρα του αριστερού μέρους του σώματός του. Το δεξί του χέρι, το οποίο είναι τοποθετημένο στο στήθος του, κρατά ένα αδιάγνωστο σφαιρικό αντικείμενο[236].

Το τελευταίο από τα ανάγλυφα της ομάδας αυτής[237] είναι αβέβαιης προέλευσης, και τώρα φυλάσσεται στο Βρεττανικό Μουσείο. Απεικονίζει μια ανδρική μορφή, σε όρθια στάση, όπου το κέντρο βάρους στηρίζεται στο αριστερό πόδι. Η στήλη, η οποία χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 1ου αι. μ.Χ. είναι κατασκευασμένη από ντόπιο Κυπριακό ασβεστόλιθο. Τόσο το πάνω μέρος της στήλης, όσο και το κεφάλι της μορφής εκλείπει. Στη βάση του ανάγλυφου σώζεται επιγραφή με τον συνήθη τύπο επίκλησης, ως εξής: *Σωσίβιε|Καπίτωνος|χρηστέ, χαίρε*. Ο νεκρός είναι ενδεδυμένος με χιτώνα και ιμάτιο, με ιδιαίτερα ευδιάκριτες τις χαρακτηριστικές πτυχώσεις στον ιματισμό του. Ο καρπός του δεξιού του χεριού αγγίζει το χιτώνα του, ενώ το αριστερό χέρι αφήνεται να πέσει στην αριστερή πλευρά του ανάγλυφου[238].

Η επόμενη τεχνοτροπικά φάση των επιτυμβίων στηλών ανάγεται χρονολογικά στην περίοδο των Αντωνίνων αυτοκρατόρων[239]. Τα δύο μόλις μνημεία που εντάσσονται σε αυτή την ομάδα ανήκουν στον τύπο της επιτύμβιας στήλης με ψευδο-ναίσκο, ενώ μια επιγραφή συνοδεύει πάντοτε την ανάγλυφη παράσταση.

---

[235]Pogiatzi, 2003, σ. 160.

[236]Nicolaou, 1981, σ. 196, υποσ. 21, Pogiatzi, 2003, 181-2 και SEG 60, 1500.

[237]Το ανάγλυφο βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο, στο Λονδίνο, με αρ. ευρετηρίου C 432 (Pogiatzi, 2003, σ. 191). Το ανάγλυφο δωρήθηκε από το Βρετανό Συνταγματάρχη Falkland Warren την περίοδο 1878-90.

[238]Pogiatzi, 2003, σ. 191.

[239] Περιλαμβάνει μια ομάδα επτά αυτοκρατόρων, που διοίκησαν τη Ρώμη από το 96 – 192 μ.Χ. (Νέρβας, Τραϊανός, Αδριανός, Αντωνίνος Ευσεβής, Μάρκος Αυρήλιος, Λούκιος Βέρος και Κόμμοδος).

Η πρώτη από τις δύο στήλες[240] διαφέρει σημαντικά από τα υπόλοιπα σχήματα ψευδο-ναίσκου, αποτελώντας ταυτόχρονα το μοναδικό διατηρημένο δείγμα του είδους. Αυτή είχε βρεθεί στον τάφο 639 της ανατολικής νεκρόπολης της Αμαθούντας και τώρα φυλάσσεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού. Στα αριστερά του κεφαλιού του νεκρού Επαφρόδιτου, ο οποίος απεικονίζεται όρθιος και κατ' ενώπιον επί *Pallium*[241], διακρίνεται η επιγραφή *Επα|φρόδι|τε χρη|στέ, χαίρε*, ενώ στα δεξιά *Επα|φρό|διτε|χρηστέ,|χαίρε*, αντίστοιχα. Η στήλη χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ., με πιο πιθανή τη χρονολόγηση των τελών του 2ου αι. μ.Χ., εφόσον στη συγκεκριμένη χρονική φάση, οι ανάγλυφες στήλες αντικαθίσταται από ακόσμητες, οι οποίες δεν συνοδεύονται από επιγραφές[242]. Η στήλη αυτή είναι στον τύπο της αετωματικής και έχει ως υλικό κατασκευής ντόπιο ασβεστόλιθο. Από τη στήλη, οποία σώζεται σε δύο σηνανήκοντα αποτμήματα, εκλείπει η βάση. Τρία ακρωτήρια κοσμούν το αέτωμα της στήλης, το τύμπανο της οποίας δεν φέρει οποιαδήποτε διακόσμηση. Ο νεκρός *Επαφρόδιτος* απεικονίζεται όρθιος μέσα σε ορθογώνιο ρηχό βάθυσμα ή κόγχη η οποία στηρίζεται σε παραστάδες με προεξέχοντα επίκρανα. Ο νεκρός είναι ενδεδυμένος με χιτώνα και ιμάτιο. Το δεξί του χέρι είναι καλυμμένο με το ιμάτιο του, αφήνοντας να φανεί ανεπαίσθητα ο καρπός, ο οποίος εφάπτεται στην αριστερή πλευρά του ιματισμού του κρατώντας ένα πουλί (εικ.20)[243].

Η δεύτερη από τις επιτύμβιες στήλες της ομάδας αυτής αποτελεί ίσως το μοναδικό διατηρημένο δείγμα κυπριακού επιτύμβιου ανάγλυφου στον τύπο Ερμαϊκής στήλης[244]. Τόσο το αγένειο κεφάλι της Ερμαϊκής στήλης, όσο και το στεφάνι αλλά και ο ρόδακας στο τύμπανο του αετώματος εμφανίζονται συχνά στη ρωμαϊκή εποχή, ειδικά, στα ανάγλυφα της ανατολικής περιφέρειας της Ελλάδας. Όσον αφορά το σχήμα της στήλης και τα διακοσμητικά της στοιχεία, αυτά στηρίζονται σε πρότυπα της ανατολικής Ελλάδας του 2ου αι. μ.Χ.[245], χρονολόγηση που προτείνεται και για τη συγεκριμένη. Πρόκειται για αετωματική επιτύμβια στήλη από ασβεστόλιθο,[246], η οποία είχε βρεθεί στη Λάρνακα και

---

[240]Η στήλη βρίσκεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού (Pogiatzi, 2003, σ. 181).
[241]Ορθογώνιο ρηχό βάθυσμα.
[242]Pogiatzi, 2003, σσ. 27-8.
[243]Nicolaou, 1992, σ. 259, αρ.8 (φωτ. πιν. 90,8), Pogiatzi, 2003, σ. 181 και SEG 42, 1304.
[244]Η στήλη βρίσκεται στη συλλογή Γεωργίου και Νεφέλης Τζιάπρα Πιερίδη στο Πολιτιστικό Ίδρυμα της Τράπεζας Κύπρου (Καραγιώργης, 2002, σ. 264).
[245]Pogiatzi, 2003, σ. 27.
[246]Καραγιώργης, 2002, σ. 264.

μνημονεύεται για πρώτη φορά από τον τότε πρόξενο της Γαλλίας Dozon, σε επιστολή του, το 1881[247]. Αυτή συνοδεύεται από επιτύμβιο επίγραμμα, στον τύπο του ελεγειακού δίστιχου, ως ακολούθως: *Μοψαίον κόνις|ήδε Αγαθοκλέα|παίδα κέκευθεν μει-|μολόγων πάντων έ-|ξοχον εν χάρισιν,|Αγαθοκλίωνα|Βιολόγον*[248]. Σύμφωνα με επισήμανση του Α. Βοσκού, ο οποίος είχε μελετήσει τα επιγραφικά δεδομένα της στήλης, «*τα Μόψος και Μοψαίος στην Κύπρο φέρουν ένα εννοιολογικό βάρος που τα καθιστά ιδιαίτερα εύστοχα για μιμολόγον, σε συνδυασμό ίσως με το Αγαθοκλίων ή Αγαθο-κλής, ώστε να μην αποκλείεται τα Μοψαίος και Αγαθοκλίων να οφείλονται στην επαγγελματική ιδιότητα του γιου, ίσως δε και του πατέρα*»[249](1997, σ. 353). Η συγκεκριμένη στήλη στέφεται με αέτωμα, κοσμούμενο με πλευρικά ακρωτήρια. Η πιο πάνω επιγραφή σωζόταν εγχάρακτη επί της κύριας επιφάνειας της στήλης μαζί με μια ασπίδα και ένα στεφάνι σε χαμηλό ανάγλυφο. Λόγω του γεγονότος ότι η επιφάνεια, ειδικά, της ασπίδας και της στεφάνης είναι αρκετά διαβρωμένη, δεν καθίσταται δυνατή η ανάγνωση επιγραφής που βρισκόταν εγχάρακτη εντός των δύο σχημάτων. Η ασπίδα είναι στρογγυλή με ομφαλό και επίπεδο πλαίσιο ενώ το στεφάνι περιπλέκεται με ταινία. Στο τύμπανο της στήλης είχαν λαξευθεί ένα στεφάνι, μια ερμαϊκή στήλη και ρόδακας. Είναι πιθανό το αγένειο κεφάλι της Ερμαϊκής στήλης που απεικονίζεται στο τύμπανο να είναι αυτό του νεκρού την ίδια στιγμή που ερμαϊκές προτομές σε ανάγλυφα συνιστούν ανδρικό γνώρισμα που συνδέεται με την εκπαίδευση ή την αθλητική ενασχόληση σε γυμνάσιο, όταν ο νεκρός βρισκόταν ακόμη εν ζωή. Πρόσθετο στοιχείο ατομικής ανδρείας και γενναιότητας του νεκρού *Αγαθοκλέα* αποτελεί τόσο η ασπίδα όσο και το στεφάνι στο κυρίως πλαίσιο της στήλης (εικ.21) [250].

Εντελώς διαφορετικής τεχνοτροπίας, ως προς τις πιο πάνω στήλες, η επόμενη η οποία προσομοιάζει με κιονίσκο, αν και δεν διατηρεί το κυλινδρικό σχήμα των λοιπών κιονίσκων που συγκροτούν τη μεγαλύτερη από τις ομάδες ταφικών σημάτων της ρωμαϊκής περιόδου στο νησί. Ανάγλυφα κωνοφόρα επιστέφουν την ενεπίγραφη αυτή επιτύμβιας στήλη από ψαμμόλιθο, αβέβαιης προέλευσης, ο οποία εκτίθεται στην αίθουσα 10 του Κυπριακού Μουσείου. Στο κάτω δεξί μέρος της επιγραφής διακρίνεται ένα

[247]Βοσκός, 1997, σσ. 108-110 και 351-4.
[248]Βοσκός, 1997, σσ. 108-11 (Ε36) και 351-4, Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 106, Peek, 1995, αρ. 515 και 1960, αρ. 253, Yon, κ.α. 2004, σ. 281, αρ. 2087 (φωτ. πιν. 32, σ. 328).
[249]Βοσκός, 1997, σσ. 108-11 (Ε36) και 351-4.
[250]Καραγιώργης, 2002, σ. 264.

εγχάρακτο ανάγλυφο κισσόφυλλο. Χρονολογείται με επιφύλαξη στον 3ο αι. μ.Χ. Πέραν από τα προαναφερθέντα, αυτή σώζει μια ακόμη σημαντική πληροφορία μέσω της επιγραφής της, αφού εκμαιεύεται ότι ο αναθέτης καταγόταν από την Κελενδήρη της Κιλικίας. Η εγχαραγμένη επιγραφή αναφερόταν στην *Αρτεμιδώρα*, ως ακολούθως: *Αρτεμιδώ|ρα χρηστή,|χέρε. Επ<ί>γονος Νε|μέσου υιός, Κελενδερί|τεις*(εικ.22)[251].

4.2.2 ΑΚΟΣΜΗΤΕΣ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

Μια ομάδα η οποία συναποτελείται από τρεις στήλες κατασκευασμένες από μάρμαρο και άλλες δύο από ασβεστόλιθο ή ψαμμόλιθο σώζει επιγράμματα ιδιαίτερης λογοτεχνικής αξίας και συναισθηματικής φόρτισης. Δύο από αυτές είχαν ως προέλευση τη χώρα της Νέας Πάφου, τρεις το αρχαίο Κίτιον και μία τη Σαλαμίνα.

Από επιτύμβια στήλη από ψαμμόλιθο, η οποία είχε βρεθεί στη Νέα Πάφο και της οποίας η σημερινή θέση είναι άγνωστη, προέρχεται το επιτύμβιο επίγραμμα που ακολουθεί και είναι αφιερωμένο στο νεκρό *Κρίσπιο*. Πρόκειται για ελεγειακό επίγραμμα που αποτελείται από οκτώ στίχους, ως ακολούθως: *[Κρί]σπιον εικοσέτη, χρυσέω[ι κ]οσ[μούμενον ήθει],|μ[ου]νογενή,τοκένω βάκτρον εν αμφοτέρων,|ώλεσε συνθραύσας δαίμων βαρύς. οι δε φέρονται|ασκείπωνι γονήι γήρας ερειδόμενοι,|Τερτία ήδ'ο τάλας Διόνυσος, ούς ατέκμαρτος|Δείγμα Τύχη θνητοίς θήκεν ανωμαλιών.| η ρα θεοίς ούκ έστιν βροτών λόγος, αλλ'άτε θήρες|Αυτομάτωι ζωήι κυρόμεθ' ή θανάτωι.* Η στήλη χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[252]. Σε αυτό μνημονεύεται ο εικοσάχρονος μονογενής *Κρίσπιος*, ο οποίος διακρινόταν για το ήθος του και την απώλεια του οποίου θρηνούν οι γέροντες γονείς του *Διονύσιος* και *Τερτία*. Ακόμη, τονίζεται εμφαντικά η αδιαφορία των θεών για την ανθρώπινη μοίρα όσο και ο ρόλος της τύχης.

Στα όρια της αρχαίας Ιεροκηπίας, εκεί όπου πιθανώς βρισκόταν το νεκροταφείο της γειτνιάζουσας προς τη Νέα Πάφο κώμης, και σύμφωνα με την παράδοση υπήρχε ιερός κήπος, αφιερωμένος στη λατρεία της Κύπριδος Αφροδίτης, στη θέση «Μίτζι», στη Γεροσκήπου, βρέθηκε μια μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με εγχαραγμένη επιγραφή, η οποία εκτίθεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Πάφου. Η στήλη χρονολογείται

---

[251]Nicolaou, 1971b, σ. 33, πιν. 42.

[252] Βοσκός, 1997, σσ. 120-3 (Ε48) και 389-95, Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 109 και Peek, 1955, σσ. 234-5, αρ. 857.

στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. και έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή *Ω τέκνον, ός πασίν τεβροτεί<ς>πα{ι}σίν τε θε|οίσιν ζηλωτός εγένου καί επίφθονος <ό>ν λα|χε δαίμων. Νύν δέ σε ο σσπείρας και η τεκού|σά σε τε μήτηρ πενθούσιν, την σήν μολπήν ζη|τούντες εν οίκωι καί τήν σήν ηράτην, ήν Α|ίδας κατέχει, και τους υμήλικας, οί μητά σ|σου εγένοντο, εισορώντες κλαίουσιν μνήμηι. Σα δε οσστά γαία καλύπτει*[253]. Το κείμενο επτά στίχων είναι σε δακτυλικό εξάμετρο εκτός από τον πέμπτο στίχο που μάλλον είναι πεντάμετρος. Εδώ, ο θάνατος ενός παιδιού παύει να αποτελεί αντικείμενο θρήνου και αντικαθίσταται με την απώλεια της *άμεσης συντροφιάς – συλλογικότητας του.* Είναι εμφανές ότι τόσο οι γονείς όσο και οι φίλοι και συνομήλικοι του παιδιού αισθάνονται βαθύτατα συντετριμμένοι από το χαμό του[254].

Σε στήλη από λευκό μάρμαρο, η οποία βρισκόταν αρχικά στην κατοχή του γνωστού αριστοκράτη της Λάρνακας, Αντώνιου Βοντιτσιάνου και τώρα φυλάσσεται στο Μουσείο Πιερίδη στη Λάρνακα ανήκει ένα επιτύμβιο επίγραμμα ιδιαίτερης συγκινησιακής φόρτισης. Το επίγραμμα αποτελείται από τρεις λυρικούς στίχους σε αναπαιστικό – παροιμιακό μέτρο και στους επόμενους πέντε σε πεζό κείμενο, ως ακολούθως: *Εν αρώμασι|και στεφάνοι<ς>|ροδίνοιςκαι σιν|δόνι λεπτοφυ|ή τρυφερά, ού|τω θέτε μ[ε],|άν αποθά[νω]. Άλλο μηδέ[ν--]|ει τι φέρεσ[---]νον δώρ[ον άλλο]|μηδέν κύ[ριον]|ευψ[ύχει].* Στο επίγραμμα φαίνεται να μιλά ό ίδιος ο νεκρός, ένας άγνωστος ποιητής, προτού αυτός πεθάνει, αφού μέσα από την τραγικότητα των στίχων, εκμαιεύεται το συμπέρασμα πως αυτός αναφερόταν στο μελλοντικό του θάνατο. Στο πεζό κείμενο σαφέστατα αποτρέπεται η απόθεση άλλου νεκρού στον ίδιο τάφο. Χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ. [255].

Εξάλλου, σε στήλη από ασβεστόλιθο, η οποία είχε βρεθεί στη θέση «Καμίνια» στη Λάρνακα (χώρα αρχαίου Κιτίου) και τώρα φυλάσσεται στο Μουσείο Πιερίδη, στη Λάρνακα, ανήκει ένα επιτύμβιο επίγραμμα, όπου εμφανίζεται να μιλά ο ίδιος ο νεκρός . Η στήλη συναποτελείται από κορμό και βάση. Στο μέσον του κορμού της στήλης υπήρχε ανάγλυφο στεφάνι και κάτω από αυτό το επίγραμμα, αποτελούμενο από τρία ελεγειακά δίστιχα, ως ακολούθως: *Μη σπεύσης ώ ξείνε, παρελθέμεν,|αλλά με βαιόν στήθι μάθης|Κιλικάν έξοχον ηιθέων,|ός ποθ' Ομηρείαισι μετέτρεπον|εν σελίδεσσιν δεικνύς*

---

[253]Βοσκός, 1997, σσ. 112-3 (Ε49) και 395-401, Φιλίππου, 1948, σ. 155, Peek, GVI 1955, αρ. 1509 και Verilhac, 1978, σ. 58-9, αρ. 34.

[254]Βοσκός, 1997, σσ. 395-401.

[255] Βοσκός, 1997, σσ. 110-11 (Ε37) και 354-8, Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 112, Pedrizet, 1896,σσ. 341-2, αρ. 8, Peek, 1995, αρ.1201, SEG 49, 1966, Yon κ.α., 2004, σσ. 282-3, αρ. 2090 (φωτ. πιν. 33, σ. 329).

ηρώων|ηνορέη προτέρων. Ει δε|πάτρην ζητείς, Κίτιον μάθε.|πεντάκι δ' οκτώ Μοίρα μ' ετών|ζωής νόσφισεν ηδ' ετάρω<ν>. Η στήλη χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[256].

Σε μια ακόμη μαρμάρινη στήλη, με προέλευση το αρχαίο Κίτιον, που τώρα φυλάσσεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, υπήρχε η εγχαραγμένη επιγραφή *[------οθ]|νήοις φίλον|τον εν τέχναις|μαγειρικαίς αεί|φανέντα χριστόν,|τον σεμνόν άν|δρα Βάκχιν ήδ' έ|χι θανόντα γη.* Η στήλη χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.[257]. Ασυμφωνία επικρατεί αναφορικά με το μέτρο της επιγραφής. Στους δύο πρώτους στίχους το μέτρο είναι ιαμβικό τετράμετρο καταληκτικό σε αντίθεση με τον τρίτο ο οποίος είναι ιαμβικός τρίμετρος υπερκατάληκτος. Στο επίγραμμα, ο θανών φαίνεται να διακρινόταν όχι μόνο για το εξαίρετο ήθος του, αλλά και για τις ικανότητές του στη μαγειρική τέχνη, όταν βρισκόταν ακόμη εν ζωή.

Σε επιτύμβια στήλη από λευκό μάρμαρο, η οποία είχε βρεθεί στην περιοχή της ελληνιστικής και ρωμαϊκής Νεκρόπολης της Σαλαμίνας, στο χωριό Άγιος Σέργιος της Αμμοχώστου, και που στη συνέχεια μεταφέρθηκε στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Αμμοχώστου, βρισκόταν εγχαραγμένο επιτύμβιο επίγραμμα. Η στήλη συναποτελείται από τέσσερα αποτμήματα. Το επίγραμμα ήταν συντεθειμένο σε ιαμβικό τρίμετρο, ως ακολούθως: *[----------]θνητός τίς ει;|[----------]ω τάς εμάς τύχας|[----------δυ]σθυμός Αίδας|[----------]μορφον πικράς|[----------]υ δυσμοιρίας|[----------]ως εμοί ξένε,|[----------]Ι ανθήσας έτη.|Ουδ' αύ βίου τον ηδύν [ ]ν τρίβον.|μέλλων τά Μουσών δ[ώ]ρα βαστάζειν κ[ ]|αρπαστόν οία χρυσός ή τίς άργυρο[ς]|κείμαι τάφοισι τοίσδε, θησαυρός βαρύς|γονεύσι τοίς σπ[ε]ίρασιν. ω πικρά Φύσι,|τί δήτα γεννάς ή τ' αναλίσκεις ταχύ;|φθονεί σεαυ[τή] τών καλών Ι|είναι τι σόν;| μηδείς φρονή[----------]|ποτέ.|ουδέν γάρ εσμ[έν ----------].* Το περιεχόμενο του επιγράμματος που χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ. είναι πολύ πρωτότυπο, με γλώσσα που ελάχιστα διαφοροποιείται από αυτή που συναντά κανείς σε αρχαία τραγωδία. Ο επιγραμματοποιός που συνέθεσε το επίγραμμα αυτό, και ο οποίος τυγχάνει να παραμένει άγνωστος, παρουσιάζει τον προώρα χαμένο από τη ζωή νεκρό να μιλά ο ίδιος και να

[256]Βοσκός, 1997, σσ. 92-5 (Ε24) και 294--98, Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 91, Seyrig, 1927, σ. 147, αρ. 6, Peek, GVI, 1955, αρ. 1305, SEG 6, 829 και Yon κ.α, 2004, σ. 279, αρ. 2083 (φωτ. πιν. 32, σ. 328).
[257]Βοσκός, 1997, σσ. 124-5 (Ε50) και 401-6, Cesnola, 1991 σ. 432, αρ. 45, Χατζηιωάννου, 1980, αρ .116, Peek, 1955, αρ. 538a και Yon κ.α, 2004, σ. 282, αρ. 2088 (φωτ. πιν. 32, σ. 328).

καταφέρεται με αποστροφή προς τη Φύση, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως ο άνθρωπος θα πρέπει να είναι μετριόφρων και να αναλογίζεται τη μηδαμινότητά του[258].

Ως ξεχωριστή κατηγορία θα μπορούσε να εκληφθεί μια μικρή ομάδα από τέσσερεις ακόσμητες ενεπίγραφες στήλες, οι οποίες έχουν ως υλικό κατασκευής μάρμαρο, το οποίο μάλλον θα πρέπει να είχε εισαχθεί στην Κύπρο, αφού οι αυτοφυείς πηγές μαρμάρου στο νησί είναι ελάχιστες. Δύο από αυτές είχαν ως χώρο προέλευσης τη χώρα της Αμαθούντας, μία το Κίτιον και οι δύο τελευταίες τη χώρα των Σόλων.

Μαρμάρινη στήλη που είχε βρεθεί σε οικία στην περιοχή της βόρειας νεκρόπολης της Αμαθούντας και τώρα θεωρείται χαμένη έφερε εγχαραγμένη την επιγραφή *Εύμηλος|Κιλλέους|Ασπένδιος*, όπου γίνεται σαφής αναφορά σε ξένο κάτοικο, ο οποίος παρεπιδημούσε στην ενάλια αυτή πόλη και στη συνέχεια τάφηκε εκεί. Η στήλη χρονολογείται μεταξύ 1ου και 2ου αι. μ.Χ.[259].

Μαρμάρινη κυλινδρική στήλη η οποία είχε βρεθεί στον Άγιο Τύχωνα (χώρα Αμαθούντας) και στη συνέχεια φυλασσόταν στην ιδιωτική συλλογή Κατσουνωτού έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή *Φιλαίνειν|Αρτεμάτος|χρησ[τ]ή,[χ]αίρε*. Χρονολογείται στον 1ο – 2ο αι. μ.Χ.[260].

Σε μαρμάρινη στήλη, η οποία είχε βρεθεί στο αρχαίο Κίτιον και τώρα φυλάσσεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, βρίσκονταν εγχαραγμένες οι δύο επιγραφές *Αντί|πατρε|χρηστέ|χαίρε* και *Ευοδία|χρηστή|χαίρε*. Η στήλη χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.[261].

Σε στήλη από λευκό μάρμαρο, η οποία είχε βρεθεί στον Ποταμό του Κάμπου, χωριό στην επικράτεια των αρχαίων Σόλων και τώρα φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο, βρισκόταν εγχαραγμένη επιγραφή στην οποία όπου γινόταν μνεία ξένου, ο οποίος παρεπιδημούσε στην Κύπρο, ως ακολούθως: *Ευτυχίς Ν|ικηφόρου|Καρυσστίο{υ}|υ θυγάτηρ|[το]υ ενπόρ|[ου σί]των (;) ιή,|[ξένε (;) μ]νήσθ|[ητι -------]*. Χρονολογείται με

[258]Βοσκός, 1997, σσ. 106-9 (Ε34) και 338-46, Χατζηιωάννου, 1980, αρ. 102 , Nicolaou, 1969, σσ. 79-81, αρ.7-8 (φωτ. πιν. 15, 7-8), Pouilloux κ.α., 1987, σ. 75, αρ.193, (φωτ. πιν. 17) και SEG 25, 1068.
[259]Aupert – Masson, 1979, σσ. 385-6, αρ. 31 (φωτ. πιν. 34, σ. 385), Pedrizet, 1896, σσ. 353-4, αρ. 5, και SEG 29, 1539.
[260]Aupert – Masson, BCH 103, 1979, σ. 376, αρ. 21 (φωτ. πιν. 22, σ.375) και SEG 29, 1554.
[261]Cesnola, 1991, σ. 433, αρ.59 και σ. 434, αρ. 75, Colonna-Ceccaldi, 1875, σ. 95, αρ. 5 και σ. 96 και Yon κ.α., 2004, σ. 279, αρ. 2082, (φωτ. πιν. 32, σ. 238).

επιφύλαξη στο 2ο αι. μ.Χ.[262]. Η περίπτωση αυτή αφορά αυτόχθονα της Καρύστου, ο οποίος βρισκόταν στην πόλη των Σόλων, ασκώντας το επάγγελμα του σιτεμπόρου.

Μια στήλη από λευκό μάρμαρο, η οποία σώζεται μόνο μερικώς, και η οποία είχε βρεθεί στη θέση «Σιαμπατή», στους αρχαίους Σόλους, σώζει την ακόλουθη οκτάστιχη επιγραφή. *Δ(όγματι)β(ουλής)δ(ήμου).|Ο ήρως|<αω>ρόβιος|Μάρ(κος) Φού<λ>(βιος)|Μάκρος ο λαμ(πρότατος)|υιός Αρριανού|του λαμπροτ(άτου)|ταμ(ίου;) κ(αί) λογ(ιστού;).* Αυτή εμφανίζει κάποια ενδιαφέροντα στοιχεία όπως το γεγονός πως η στήλη είναι αφιερωμένη στο σαραντάχρονο (*μ*) γιο ενός επιφανούς ρωμαίου αξιωματούχου, του *Αρριανού*, ο οποίος διατηρούσε τον τίτλο του *ταμεία* και του *λογιστή* (*clarissimus quaestor* και *curator civitatis*). Σύμφωνα με την άποψη της Ινούς Νικολάου, που είχε μελετήσει και δημοσιεύσει τη στήλη, αυτός ο τύπος της επιγραφής είναι συνηθισμένος στη Μικρά Ασία ενώ δεν φαντάζει απομακρυσμένο το ενδεχόμενο, ο αποθανών να ήταν αυτόχθονας της περιοχής αυτής. Ο πατέρας του νεκρού εμφανίζεται ως *Λαμπρότ(ατος)*, γεγονός που υποδηλεί πως ανήκε στην τάξη των Συγκλητικών. Ακόμη, φαίνεται να είχε υπηρετήσει τα κοινά, αρχικά ως *ταμ(ίας)* και στη συνέχεια ως *λογ(ιστής)*[263].

Σαφώς μεγαλύτερη σε αριθμό είναι η ομάδα των στηλών που δεν φέρουν οποιοδήποτε είδος ανάγλυφης διακόσμησης και έχουν ως υλικό κατασκευής τον ασβεστόλιθο ή τον ψαμμόλιθο. Στο παρόν σημείο, παρατίθενται μόνο εκείνες οι στήλες που σώζουν σχετικές με το θέμα πληροφορίες (βλ.πιν.2).

Σε στήλη η οποία είχε βρεθεί στο χωριό Σούνι της Λεμεσού (χώρα αρχαίου Κουρίου) βρισκόταν η εγχαραγμένη επιγραφή *ΦιλοκράτηΑριστο|φίλου,ιερεύ|χαίρε*, στην οποία γίνεται σαφής αναφορά στο λειτούργημα του ιερέα (ειδωλολατρικού ναού), το οποίο ασκούσε εν ζωή ο νεκρός *Φιλοκράτης*. Παραθέτει συγκεκριμένα ο εκδότης ότι αυτή *ευρέθη παρά το καλούμενον Σούνιν και εστήθη επί του 13 μιλίου της εκ Λεμεσού προς Όμοδος αμαξιτού* (δρόμου)». Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο[264].

Στο πάνω μέρος ασβεστολιθικής στήλης, από τον Άγιο Τύχωνα, το οποίο χρησίμευε ως σκαλοπάτι στην αυλή της οικίας του Πέτρου Αντωνίου, και η οποία θεωρείται χαμένη, βρισκόταν εγχαραγμένη η επιγραφή *Γοργόνη|Δημητρίου|Καρπασεώτι|[χρη]στή χαίρε*. Η

[262]Mitford, 1950, σσ. 44-5, αρ. 22 (σ. 43, φωτ. 24).
[263]Nicolaou, 1964, σ. 196-7.
[264] Μενάρδου, 1910, σ. 138.

στήλη χρονολογείται μεταξύ των τελών του 1ου αι. π.Χ. – αρχών 1ου αι. μ.Χ. [265]. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιγραφή στη στήλη, αφού στη νεκρή αποδίδεται ο χώρος καταγωγής της που ήταν η αρχαία Καρπασία.

Δύο στήλες από ασβεστόλιθο, οι οποίες φυλάσσονται στο Κυπριακό Μουσείο αποκλίνουν από το συνηθισμένο ταφικό αποχαιρετισμό *χαίρε* αντικαθιστώντάς τον με την επίκληση *μνήμης χάριν*. Η πρώτη που είχε βρεθεί στον Άγιο Τύχωνα (χώρα Αμαθούντας) σώζει την επιγραφή *Ωφελία|Μάρκου|μνήμης|χάριν*. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο[266]. Η δεύτερη με προέλευση το χωριό Πολιτικό (χώρα αρχαίας Ταμασσού) έφερε την εγχαραγμένη επιγραφή Α*ρίστωνι Αλέξάν|δρου Θεμιστό|δημος τω πατρί|μνήμης χάριν*. Χρονολογείται στον 1ο – 2ο αι. μ.Χ.[267]. Πρόσθετο σημαντικό στοιχείο για τη δεύτερη είναι αυτό που θέλει τον *Θεμιστόδημο* να αναθέτει το μνημείο στον πατέρα του, ενώ αναφέρεται και με το παππώνυμό του.

Στη δεύτερη από τις τρεις επιγραφές στήλης από ψαμμόλιθο, η οποία είχε βρεθεί στη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας και σήμερα φυλάσσεται στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού η νεκρή *Ευτυχίς* αναφέρεται με το μητρωνυμικό αντί του πατρωνύμου της(*Ευτυχίς Πλαδυνάμεως (;)|χρηστή χαίρε*) [268].

---

[265]Aupert και Masson, BCH 103, 1979, σ. 364 και Mitford, 1950, σ. 70-1, αρ. 39 (φωτ. πίν. 41, σ. 71)
[266]Nicolaou, 1981, σ. 189 (i).
[267]ό.π σ. 188 (c), αρ.19.
[268]Nicolaou, 1995, σσ. 222-3, αρ. 5 (φωτ. πιν. 24,5) και SEG 45, 1846.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΤΑΦΙΚΕΣ ΑΡΕΣ

Ένα πρόβλημα το οποίο κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι άνθρωποι από παλιά ήταν αυτό της παραβίασης ενός ταφικού μνημείου ή της διατάραξης του περιεχομένου του. Οι συγγενείς ή άλλα προσφιλή άτομα των νεκρών διέθεταν δύο μέσα, προκειμένου να αποτρέψουν την οποιαδήποτε ιεροσυλία του τύπου αυτού, το καθορισμένο διά νόμου πρόστιμο καθώς επίσης και τις ταφικές αρές[269]. Σε αντίθεση με τις συνήθεις επιγραφές άλλων ταφικών μνημείων, οι αρές, οι οποίες βρίσκονται εγχαραγμένες επί επιτυμβίων κυρίως στηλών, αποσκοπούσαν στο να αποτρέψουν τον περιστασιακό παρείσακτο ή βάνδαλο ή τυμβωρύχο. Η πλειοψηφία των ταφικών αρών οριοθετείται γεωγραφικά στη Φρυγία, Λυκία , Καρία σε αντίθεση με την ελλαδική χερσόνησο όπου είναι σαφώς λιγότερες στον αριθμό, ενώ οι ανευρεθείσες στην Κύπρο είναι μόλις δύο στον αριθμό[270].
Μία μαρμάρινη στήλη ή πλάκα η οποία είχε βρεθεί στη νεκρόπολη της Σαλαμίνας στον Άγιο Σέργιο και *τύχη αγαθή* μεταφέρθηκε στο Κυπριακό Μουσείο πριν από την τουρκική εισβολή του 1974 (εκτίθεται στην αίθουσα 10 του Κυπριακού Μουσείου), έφερε εκτενή επιγραφή σε κείμενο τριάντα – επτά στίχων, όπου αναγράφονταν αρές εναντίον οποιουδήποτε θα επιχειρούσε να διαταράξει τον τάφο που αυτή σήμανε (εικ.24). Η στήλη χρονολογείται σύμφωνα με τον πρώτο εκδότη στον 1ο αι. μ.Χ., ενώ σύμφωνα με το δεύτερο στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. Το κείμενο της επιγραφής, το οποίο παρατίθεται πιο κάτω, παρουσιάζει ομοιότητες με άλλα παρόμοια στη Φρυγία, Λυκία και Κιλικία της Μικράς Ασίας [271]. *Εί τις επί τον τάφον ελ-|θείν βασιλεύς ή τύραννος|ή στρατηγός ή οιοσδήποτε|ανήρ ή γυνή προσελεύσε-/ται (και) αρει τι των συνταφέντων/αυτοις ή νεκρόν σκυλεύσει ή|αυτούς μεταθήσει εις τόπον|άλλον ή υπ' άστρα δείξει, υμείς|δαίμονες ενκότιοι αυτώ γέ-νοισθε και μήτε ποσίν μήτε|γόνασιν μήτε οφθαλμοις ολό-|κληρος γλυκερόν φάος ορά̄τω,|και μήτε βίον ίσχοι στάσιμον,|μήτε γάμον μήτε τέκνον|ίσχοι διόλου, μήτε αγαθόν τι|ποιών χάριν ή κόρον ίσχοι|μήτε κακόν τι ποιών λάθοι,|αλλ' εν βασάνοις απόλοιτο|και εξώλης και πανώλης|γένοιτο. και γένοιτο αυτώ/τα νοητά ανοήτα, τα εύπο-|ρα άπορα, τα πράξιμα άπρα|κτα, τα νόστιμα άνοστα|τα πλωτά άπλωτα, τα κάρπι-|μα άκαρπα, τα*

[269]Lattimore, 1962, σ. 107 και McLean, 2002, σ.. 271.
[270]Lattimore, 1962, σσ. 108-9.
[271]Βοσκός, σσ. 98-9 (Ε8) και 309-12 (φωτ. σ. 101), Pouilloux κ.α., 1987, σσ. 76-7, αρ. 17 (φωτ. πιν. 17), Seyrig, 1927,σ σ. 148-51, αρ. 7 και SEG 5, 802.

σπόριμα|άσπορα, τα γόνιμα άγονα,|τα γλυκέα πικρά, τα ευτυχή|ατυχή, τα λαμπρά μέλανα, τα ιλαρά λυπηρά, τα ζωντα νε-|κρά, τα γενέσια πένθιμα. και|μήτε παρά τη γη μητρί τε-|λευτήσας τόπον ίσχοι μήτε|ψυχήν αυτου υπό χθόνα|προσδέξοισθε, αλλ' ανώδυρ|τος, άκλαυστος, ρηπιζόμε|νος, προς κύνα δεινόν και|εχίδνης φυσήματος έστω.

Σε περίπτωση που κάποιος επιχειρούσε να παραβιάσει τον τάφο ή να διαταράξει το περιεχόμενό του ή τους ενταφιασμένους που αυτός φιλοξενούσε, τότε θα άνοιγαν οι ασκοί του Αιόλου για τον ιερόσυλο, αφού, οι νεκροί "*δαίμονες εγκότιοι*"[272] ή οι εκδικητικές Ερινύες θα τον κατέτρεχαν εν παντί τρόπω και χρόνω, έχοντας μέσα τους την εκδίκηση γιατί είναι οι κατ' εξοχή θείες δυνάμεις που εκπροσωπούν την εκδίκηση.

Σε αντίθεση με τους αφορισμούς στις κατάδελτους, αυτοί που αναγράφονται στη συγκεκριμένη ασβεστολιθική στήλη δεν στοχεύουν στο να καταστήσουν τον αντίδικο των αναθετών ως άβουλο και ανίκανο να μαρτυρήσει εναντίον τους στο δικαστήριο, αλλά να αποτρέψουν την παραβίαση και σύλληση του τάφου από κάθε μορφής παρείσακτο ή ιερόσυλο. Στο σημείο αυτό, μέσω της επίκλησης των θείων δαιμόνων ζητείται η παρέμβαση των τελευταίων για αποτροπή της παραβίασης του τάφου με κάθε τρόπο, ει δυνατό, και με το θάνατο του εκτελούντος την ανοσιουργή αυτή πράξη. Ουδόλως εξωπραγματική θα πρέπει να θεωρείται η άνομη και ανίερη παρέμβαση τυμβωρύχων σε τάφους της περιόδου, κάτι το οποίο μαρτυρείται σε τρεις περιπτώσεις, δύο σε τάφους του πολύ πλούσιου Ελληνιστικού νεκροταφείου, στην Αφέντρικα της Καρπασίας και σε μία περίπτωση σε τάφο της Δυτικής Νεκρόπολης της Αμαθούντας. Σε όλες τις περιπτώσεις βρέθηκαν λύχνοι της Ρωμαϊκής περιόδου, τα μοναδικά της φάσης αυτής σε ένα εντελώς διαφορετικό από χρονολογικής άποψης ταφικό περιβάλλον, γεγονός το οποίο παραπέμπει στην ανίερη πράξη παραβίασης του τάφου, της διατάραξης της μεταθανάτιας ζωής του νεκρού και της βεβήλωσης της τελευταίας του κατοικίας με την εφαρπαγή των κτερισμάτων του[273] .

---

[272]Επίκληση στις Ερινύες είναι γνωστή από την τραγωδία του Αισχύλου, Χοηφόροι (924 και 1054), την Ομήρου Ιλιάδα (Ι, 453-4)(Χατζηιωάννου, 1980, σ. 110).

[273]Η πρώτη περίπτωση αφορά μονόωτο λύχνο μήκους 0075μ. του 2ου αι. μ.Χ., από τον Τάφο 31 της Αφέντρικας ενώ η δεύτερη λύχνο, μήκους 0,07μ., του 3ου – 4ου αι., από τον Τάφο 32A, του ίδιο υνεκροταφείου (Dray κ.α, 1937-39, σ. 8-9). Τέλος, στον Τάφο 4 στην Αμαθούντα βρέθηκε ένας άωτος λύχνος με επίπεδη βάση και μικρό μυκτήρα με ανάγλυφη διακόσμηση πτηνού σε τρίφυλλο κλαδί, ο οποίος ανήκε στη Ρωμαϊκή περίοδο, φάση στην οποία είχε παραβιαστεί ο συγκεκριμένος τάφος (SCE II, 1935, 20).

Η δεύτερη περίπτωση ταφικής αράς αφορά βάση αγάλματος από κυανούν μάρμαρο, η οποία είχε βρεθεί σε οικία στην περιοχή του αρχαίου Κιτίου και τώρα θεωρείται χαμένη, όπου σε αυτή υπήρχε η εγχαραγμένη ταφική αρά *ΨΑΝΧΕ[--]ΔΕ[-------]|[αν τις αυτόν άψη, κ]εχολωμένου|τύχοι του Κε|ραυνίου. Αν τις αυτή άψη κ[ε]χ[ο]λ|ωμένης τύχοι. Αν τι βάλη κόπρια κεχολομέ|νης τύχοι της Κεραυνίας|[-----]ΤΗΣ[-------]*. Η βάση χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.[274]. Σε αυτή την επιγραφή επικαλείται η μήνη του *Κεραυνίου* και της *Κεραυνίας* εναντίον όσων αγγίξουν ή λερώσουν τον τάφο επί του οποίου είναι στημένο το άγαλμα, λειτουργώντας ως αρά κατά των ιεροσύλων που θα μόλυναν το μνημείο. Πολύ πιθανόν να αναφέρεται ως *Κεραύνιος* ο Δίας και ως *Κεραυνία* η Αθηνά.

[274]Υon κ.α., 2004, σσ, 243-4, αρ. 2012.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ – ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΓΛΩΣΣΑ

Η χρήση της ελληνικής γλώσσας υπερέχει συντριπτικά έναντι της λατινικής στις επιτύμβιες επιγραφές στο νησί κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων. Στην ομάδα των επιτύμβιων επιγραφών ή *tituli sepulcrales*[275], όπου πιστοποιείται η χρήση της λατινικής γλώσσας στην Κύπρο, διακρίνονται μόλις πέντε επιτύμβια μνημεία. Αυτά (μια ενεπίγραφη βάση αγάλματος, ένας ενεπίγραφος κιονίσκος και τρεις ενεπίγραφες πλάκες) έχουν ως υλικό κατασκευής το μάρμαρο, με εξαίρεση ένα από αυτά, για το οποίο δεν εκμαιεύεται οποιαδήποτε σχετική πληροφορία αναφορικά με το συγκεκριμένο θέμα. Από τα επιγραφικά δεδομένα προκύπτει πως οι επιτύμβιες επιγραφές που συνοδεύουν τα μνημεία αυτά αναφέρονται είτε σε ξένους, οι οποίοι παρεπιδημούσαν στην Κύπρο ή σε Ρωμαίους στρατιώτες, των οποίων οι μονάδες στάθμευαν στο νησί. Μόλις ένα μνημείο από την ομάδα αυτή αφορά κάποιο *publicanus*, μια πλάκα με επιτύμβια επιγραφή του 2ου αι. μ.Χ., από την Έγκωμη Αμμοχώστου (χώρα Σαλαμίνας), όπου ο *Fl(auius) Valens* αναθέτει την κατασκευή του μνημείου υπέρ της μνήμης του πατέρα του *Publius Aelius Basilidus*, ο οποίος κατάγεται από τη ρωμαϊκή φυλή *Palatina*. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται τα υπόλοιπα τέσσερα. Το αρχαιότερο αφορά την επιτύμβια επιγραφή πλάκας από την Πέγεια (χώρα Νέας Πάφου), η οποία χρονολογείται στο πρώτο τέταρτο του 2ου αι. μ.Χ. Σε αυτή μνημονεύεται ο κεντηρίωνας *C(aius) Dec(i)mus T(itus)*, με καταγωγή από τη φυλή *Stellatina*. Ο τελευταίος θα πρέπει να είχε πέσει σε κάποια αψιμαχία, κατά τη διάρκεια της καταστολής της εβραϊκής στάσης του Αρτεμίωνα, το 116-7 μ.Χ., και στη συνέχεια ενταφιάστηκε στο νησί. Σε επιτύμβια επιγραφή μαρμάρινης βάσης, από τη Βιτσάδα Αμμοχώστου (χώρα Σαλαμίνας), που χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 2ου αι. μ.Χ. μνημονεύεται ο ιππέας *M. Og[u]ln[i]us Tir[o]*, ο οποίος φαίνεται πως υπηρετούσε στο σύνταγμα ιππικού *coh(ors) VII Breucor(um)*, που στρατοπέδευε στη Μεσαορία. Εξάλλου, η *Aelia Maximina*, σύζυγος του Ρωμαίου ιππέα *Q. C[a]ecilius Rufus*, ο οποίος είχε πεθάνει σε ηλικία 24 χρόνων, αναθέτει υπέρ της μνήμης του επιτύμβια πλάκα, η οποία χρονολογείται μεταξύ των τελών του 2ου - αρχών

[275] Sandys, 1927, σ. 59.

του 3ου αι. μ.Χ. Το μνημείο αυτό είχε βρεθεί στα Λιμνιά της Αμμοχώστου (χώρα Σαλαμίνας). Τέλος, σε πλάκα αβέβαιης προέλευσης, μνημονεύεται ακόμη ένας κεντηρίωνας, ο *Q. Firmius*, ο οποίος υπηρετούσε στη μονάδα *legio III Gallica*. Όπως και σε άλλες επιγραφές της περιόδου των πρώϊμων αυτοκρατορικών χρόνων αλλά και της περιόδου που έπεται, στον πρώτο στίχο των επιγραφών από την Έγκωμη και τα Λιμνιά γίνεται επίκληση προς τους *Dis Manibus* με τη χάραξη των αρχικών των λέξεων *D.M.*[276], το αντίστοιχο των *Θεών καταχθονίων* ή των *Θεών δαιμόνων* στον ελληνικό κόσμο[277]. Τουναντίον, στην περίπτωση της επιγραφής από την Πέγεια η φράση *monumenti causa* αποτελεί παραλλαγή της φράσης *memoriae causa*, που τυγχάνει διάδοσης στην Ελλάδα και στη Μικρά Ασία, αντιστοιχώντας στην επίκληση *μνήμης χάριν*[278].

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

Το επίγραμμα υιοθετεί, κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, ένα αφηγηματικό ύφος, όπου ο επιγραμματοποιός προβαίνει σε αφήγηση, λεπτομερή ή μη, των συνθηκών που είχαν οδηγήσει το νεκρό στο θάνατο. Αυτό γίνεται με τρόπο ώστε να προκαλέσει τον οίκτο του περαστικού, ειδικά σε περιπτώσεις πρόωρου θανάτου. Το επίγραμμα λαμβάνει τη μορφή μονολόγου , όπου μιλά ο ίδιος ο νεκρός ή κάποιος τρίτος ή ακόμη και διαλόγου, με τη συμμετοχή δύο προσώπων, αυτών του νεκρού και ενός περαστικού[279].

Στην πρώτη περίπτωση, ο διαβάτης ενημερώνεται από τον ίδιο το νεκρό για τις συνθήκες που οδήγησαν στο θάνατο του, ενώ δεν παραλείπεται εκ μέρους του τελευταίου και η παροχή συμβουλών προς τον περαστικό ή η απόδοση κάποιας ευχής. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει το επίγραμμα μαρμάρινης στήλης από το Κίτιον, του 2ου αι. μ.Χ., όπου ο νεκρός ζητά να αποτεθεί στην τελευταία του κατοικία μέσα σε σεντόνι αραχνούφαντο και απαλό, με τη συνοδεία αρωμάτων και ρόδινων στεφανιών. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση του επιγράμματος της μαρμάρινης σαρκοφάγου από τον Άγιο Μάμαντα της Μόρφου, του 3ου αι. μ.Χ., όπου ο νεκρός Αρτεμίδωρος φανερώνει πως ό ίδιος είχε

[276]Sandys, 1927, σ. 62.
[277]Lattimore, 1962, σσ. 96-7.
[278]Sandys, 1927, σ. 62.
[279]Λαζανά, 1989, σσ. 32-3.

αναθέσει την κατασκευή του εν λόγω ταφικού μνημείου, αιτούμενος συν τω χρόνω όπως ταφεί μαζί με τη νεκρή πια σύζυγο του και μια άλλη γυναίκα, μητέρα ή αδελφή του, μέσα στο ίδιο ταφικό μνημείο. Ο ίδιος ο νεκρός Ευλάλιος φαίνεται να μιλά στο επίγραμμα της σαρκοφάγου από τη Λευκωσία, του 2^{ου} – 3^{ου} αι. μ.Χ., προτρέποντας το διαβάτη να σταθεί για λίγο μπροστά από τον τάφο του, και να ενημερωθεί πως το νεκρό είχε αρπάξει χορός αθανάτων και πως τα οστά του βρίσκονται στον Κάτω Κόσμο, ενώ η ψυχή του στις αυλές του Δία και του αιθέρα.

Πολύ συχνότερα εμφανίζεται στα κυπριακά επιτύμβια επιγράμματα να μιλά κάποιο τρίτο πρόσωπο εκθειάζοντας τις αρετές του νεκρού ή πενθώντας την απώλεια λόγω του αδόκητου χαμού του. Αυτό καταγράφεται στην περίπτωση ανάγλυφης αετωματικής στήλης από ασβεστόλιθο, με προέλευση το Κίτιον, η οποία χρονολογείται στον 2^{ο} αι. μ.Χ., όπου πλέκεται το εγκώμιο του ηθογράφου Αγαθοκλίωνα, του έξοχου στις χάρες μιμολόγου. Παρομοίως, στην περίπτωση του επιγράμματος του νεκρού Σώπατρου, στη μαρμάρινη πλάκα του Κιτίου, που χρονολογείται στο 2^{ο} – 3^{ο} αι. μ.Χ., επαινείται ο νεκρός για τον έντιμο και σεβαστό βίο που αυτός έζησε. Αυτό παρατηρείται και στο επίγραμμα του Αρτεμίδωρου, σε μαρμάρινο κιονίσκο από το Κίτιον, που χρονολογείται στον 3^{ο} αι. μ.Χ., όπου αυτός χαρακτηρίζεται ως ευτυχισμένος και επιδαψιλεύεται ο έντιμος και ηθικός τρόπος ζωής του. Στην ίδια κατηγορία υπάγεται και η μαρμάρινη πλάκα της Ευοδίας, από τους Σόλους, που χρονολογείται στον 3^{ο} αι. μ.Χ., όπου αναφέρεται πως η φήμη της σωφροσύνης της παραμένει αθάνατη. Με εξόχως σπαραξικάρδιο ύφος, ένα τρίτο πρόσωπο ενημερώνει τους περαστικούς στο επίγραμμα του γαλακτοτροφούντος Ασβόλιου, από μαρμάρινη πλάκα με προέλευσή τους Σόλους και χρονολόγησή στο 2^{ο} – 3^{ο} αι. μ.Χ., πως ο Πλούτωνας βύθισε το νεκρό βρέφος στα σκοτάδια του θανάτου, αποστερώντας του με τον τρόπο αυτό τη μητρική φροντίδα. Στον εικοσαετή Κρίσπιο αναφέρεται το επίγραμμα στήλης από ψαμμόλιθο, με προέλευση τη Νέα Πάφο, η οποία χρονολογείται στο 2^{ο} – 3^{ο} αι. μ.Χ., όπου εξαίρεται το ήθος του νεκρού και τονίζεται εμφαντικά το δυσαναπλήρωτο κενό που προέκυψε από το θάνατό του , αφήνοντας τους γονείς του Διονύση και Τερτία δίχως στήριγμα στα γηρατειά τους. Ένα τρίτο πρόσωπο μιλά και πάλι στο επίγραμμα της μαρμαρίνης στήλης της Γεροσκήπου, που χρονολογείται στον 3^{ο} αι. μ.Χ., όπου γίνεται λόγος για τη βαθύτατη θλίψη που βιώνουν οι συγγενείς και φίλοι ενός παιδιού λόγω του θανάτου του. Τέλος, στη μαρμάρινη στήλη

του Βάκχεως, από το Κίτιον, με χρονολόγηση τον 3ου αι. μ.Χ., ο νεκρός επαινείται για τις μαγειρικές του ικανότητες όσο και για το απαράμιλλο ήθος του.

Όταν το επίγραμμα λαμβάνει διαλογική συζήτηση ο περαστικός ζητεί από το νεκρό να αποκαλύψει το όνομά του και να εξηγήσει σε αυτόν τις συνθήκες θανάτου του, κάτι το οποίο πράττει ο τελευταίος, θρηνώντας παράλληλα τη σκληρή μοίρα ή εκθειάζοντας τις αρετές που αυτός κατείχε όταν βρισκόταν στη ζωή[280]. Αυτό ισχύει στην περίπτωση του νεκρού Χάρμου, σε επίγραμμα πλάκας από πωρόλιθο, με προέλευση την Κερύνεια, που χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. Εδώ λαμβάνει χώρα ένας διάλογος μεταξύ του νεκρού και ενός τρίτου προσώπου, με τον πρώτο να αποκαλύπτει πόσων χρόνων ήταν όταν είχε φύγει από τη ζωή, βυθίζοντας τους δικούς του στο πένθος.

Ανάμεσα στα προσφιλή θέματα των επιγραμμάτων, επισημαίνει ο Λαζανάς (1989, σ. 34) είναι αυτά «του αναπόφευκτου του θανάτου, της βραχύτητας της ζωής και της κοινής μοίρας των θνητών»[281]. Επί τούτου, τα επιγράμματα διακρίνονται σε εκείνα που είχαν ανατεθεί από προσφιλή άτομα του νεκρού, με τον πόνο να συνοδεύεται από αυθορμητισμό ή σε εκείνα όπου οι γονείς ενταφιάζονται από τα τέκνα τους ή το αντίθετο, με κλιμάκωση της συναισθηματικής φόρτισης που συνοδεύεται από εξανάστασή της ψυχής λόγω της αντιστροφής των φυσικών νόμων.

Οι πιο δημοφιλείς ρυθμοί στα επιγράμματα της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου είναι αυτοί του δακτυλικού εξάμετρου, του ιαμβικού τρίμετρου και του ελεγειακού δίστιχου[282]. Στον τύπο του δακτυλικού εξάμετρου κατατάσσονται τα επιγράμματα της μαρμάρινης σαρκοφάγου του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου και της μαρμάρινης στήλης της Γεροσκήπου (με εξαίρεση τον πέμπτο στίχο που φαίνεται να είναι πεντάμετρος). Στο συνδυασμό των ρυθμών του ελεγειακού δίστιχου (στιχοι 3-8) και δακτυλικού εξάμετρου (στίχοι 9-10) ανήκει το επίγραμμα της μαρμάρινης σαρκοφάγου της Λευκωσίας. Ο πλέον δημοφιλής ρυθμός στην κυπριακή επιτύμβια επιγραμματολογία των ρωμαϊκών χρόνων είναι αυτός του ελεγειακού δίστιχου που εμφανίζεται στη στήλη του ηθογράφου Αγαθοκλίωνα, στη μαρμάρινη πλάκα του Σωπάτρου, στο μαρμάρινο κιονίσκο του Αρτεμίδωρου, στην πλάκα από πωρόλιθο του Χάρμου, στις μαρμάρινες πλάκες της Ευοδίας και του Ασβόλιου και στη στήλη από ψαμμόλιθο του Κρισπίου. Στην

[280]Λαζανά, 1989, σσ. 32-3.
[281]ό.π σ. 34.
[282]ό.π σ. 11.

περίπτωση του επιγράμματος της μαρμάρινης στήλης του 2ου – 3ου αι. μ.Χ., από το Κίτιον, αυτό είναι γραμμένο σε μέτρο αναπαιστικό/παροιμιακό. Προβληματική είναι η απόδοση του μέτρου του επιγράμματος της μαρμάρινης στήλης του Βάκχεως από το Κίτιον, όπου σύμφωνα με τον Χατζηιωάννου «το μέτρο του επιγράμματος είναι ιαμβικό ακανόνιστο, δηλ. ούτε τρίμετρο ούτε τετράμετρο».

ΤΑΦΙΚΟΙ ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΚΛΗΣΕΙΣ

Ο πλέον κοινότυπος ταφικός αποχαιρετισμός στα χρόνια της ρωμαϊκής κυριαρχίας στη Κύπρο ήταν αυτός του *χαίρε* σε συνδυασμό με την επίκληση *χρηστέ/ή*. Παρουσιάζεται στη συντριπτική πλειοψηφία των κιονίσκων, ενεπίγραφων πλακών και στηλών και είναι διαδεδομένος από τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. μέχρι και τις αρχές του 3ου αι. μ.Χ. Παρά το γεγονός ότι στην πρωϊμότερη φάση χρήσης των επιτυμβίων επιγραφών της Κύπρου, ο εν λόγω επιτάφιος αποχαιρετισμός δεν συνοδεύεται από οποιαδήποτε άλλη φράση ή επίκληση, ενώ στη συνέχεια δέχεται την προσθήκη του πατρωνυμικού του τεθνεώτος και την επίκληση *χρηστέ/ή*, εντούτοις, κάποιος είναι σε θέση να διαπιστώσει πως αυτός, είτε αυτούσιος είτε σε συνδυασμό με άλλες λέξεις, απαντάται σε διάφορες θέσεις της Κύπρου μέχρι και το τέλος της ρωμαϊκής περιόδου.

Δύο περιοχές στις οποίες εμφανίζεται ο συγκεκριμένος τύπος, λειτουργώντας ως πηγή έμπνευσης για το νησί, ήταν τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και η βορειοδυτική Μικρά Ασία. Συγκεκριμένα, σε λίθινη αετωματική στήλη από τον Κάμπο Ικαρίας, η οποία χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ., βρίσκεται η επιγραφή *Αρχίτας|Επαμείνονος|χρηστέ|χαίρε* [283]. Εξάλλου, σε μαρμάρινη πλάκα του 2ου αι. μ.Χ. η οποία είχε προέλευση το χωριό Προεσπέρα της Ικαρίας βρίσκεται η επιγραφή *Μηνοδότη Ευτ[ύ]|χου γυνή ήρως χρ[ησ]|τή χαίρε*[284]. Τέλος, σε μαρμάρινη σαρκοφάγο η οποία έχει ως προέλευση την Αγ. Ειρήνη Ικαρίας και χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ. βρίσκεται η επιγραφή *Έλπιστος Αρχιερατι|κού ετών θ΄ ήρως|χρηστέ ρόδαξ χαίρε*[285]. Σε στήλη από προκοννήσιο μάρμαρο και πιθανό χώρο προέλευσης τη χώρα Βυζαντίου εικονίζεται μια πολυπρόσωπη ανάγλυφη παράσταση, η οποία συνοδεύεται από την επιγραφή *Λυσάνδρα Δώλειος χαίρε*.

[283]Ματθαίου και Παπαδοπούλου, 2003, σ. 46.
[284]ό.π σ. 50.
[285]ό.π σσ. 51-2.

Χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ.[286]. Εξάλλου, σε μία ακόμη μαρμάρινη στήλη, της ίδιας προέλευσης, σώζεται η επιγραφή *Μενίσκος Παυσά χαίρε|Ύμνις Μενίσκου χαίρε που* χρονολογείται στα τέλη του 1ου αι. μ.Χ. – αρχές 2ου αι. μ.Χ.[287].

Λαμβανομένων υπόψη των προαναφερθέντων επιγραφικών δεδομένων, εύλογα μπορεί να καταλήξει κανείς στο συμπέρασμα πως η Κύπρος φαίνεται να υιοθετεί αυτόν τον τύπο ταφικού αποχαιρετισμού, επηρεαζόμενη από πρότυπα που ίσχυαν στην περιοχή της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας, όσο και σε αυτή των νησιών του ανατολικού Αιγαίου (όπως λ.χ. στην Ικαρία και Σάμο). Εντούτοις, κάποιος μπορεί να αντιληφθεί ότι στην Κύπρο υπάρχει μια διαδοχική εξέλιξη στη χρήση του συγκεκριμένου χαιρετισμού, εφόσον σε μνημεία του 1ου αι. π.Χ – 1ου αι. μ.Χ., η λέξη *χαίρε* συνοδεύεται μόνο από το όνομα του τεθνεώτος, ενώ από τα τέλη του 1ου - αρχές του 2ου μέχρι και τον 3ο αι. μ.Χ. παρατηρείται η προσθήκη της επίκλησης *χρηστέ* ή *χρηστή* όσο και αυτού του πατρωνυμικού του νεκρού. Αντιθέτως, στην περιοχή του Βυζαντίου δεν ακολουθείται η ίδια εξελικτική πορεία, ενώ στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου είναι σε χρήση ο ταφικός αποχαιρετισμός *χαίρε* σε συνδυασμό με την επίκληση *χρηστέ/ή* καθόλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου.

Εξαιρετικά σπάνιος είναι ο επιγραφικός τύπος *ελαφρά σοι γη*, αφού αυτός εμφανίζεται μόλις σε μια μαρμάρινη πλάκα, του 2ου – 3ου αι. μ.Χ, από τη Σαλαμίνα, συνδυαζόμενος με τον ταφικό αποχαιρετισμό χαίρε, (*Γέμελλε|χρηστέ,|χαίρε|Ελαφρά|σοι γή*).

Η επίκληση *Θάρσει* ή *Ευψύχει ή Ευτύχει, ουδείς αθάνατος,* με διάφορες παραλλαγές, παρουσιάζεται σε αριθμό επιγραφών επιτυμβίων μνημείων, κυρίως από παράλιες πόλεις της αρχαίας Κύπρου, αλλά και σε μια περίπτωση από τα ενδότερα του νησιού, στην πόλη του Ιδαλίου. Στην πλειοψηφία τους, τα μνημεία αυτά είναι ενεπίγραφοι κιονίσκοι, οι οποίοι προέρχονται από τη χώρα Κιτίου. Δύο ενεπίγραφες πλάκες, η πρώτη από μάρμαρο με προέλευση την Επισκοπή Λεμεσού (χώρα Κουρίου) και η δεύτερη από ασβεστόλιθο, με αντίστοιχη προέλευση τους Σόλους φέρουν επιγραφή του τύπου αυτού. Στο επίγραμμα της μαρμάρινης στήλης του άγνωστου ποιητή από το Κίτιον, η επίκληση *ευψύχει* εμφανίζεται στον τελευταίο στίχο της επιγραφής. Τα προαναφερθέντα μνημεία χρονολογούνται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. Πολύ εύστοχα επισημαίνουν οι Μεϊμάρης και

[286]Koch και Wight, 1988, σσ. 92-4.
[287]ό.π σ. 95.

Μακρυγιάννη πως «…στις επιγραφές είναι εμφανείς οι φιλοσοφικές αντιλήψεις για τον κύκλο της ζωής. Μια πεποίθηση που διατυπώνεται συχνά, είναι ο παροδικός χαρακτήρας της ζωής και των ανθρωπίνων πραγμάτων και ο αναπόφευκτος θάνατος, που είναι κοινός προορισμός για όλους…»(2008, σ. 22)[288] και αναπόδραστα η φράση *ουδείς αθάνατος*, που απαντάται στα ενεπίγραφα μνημεία της ρωμαϊκής Κύπρου, απηχεί πλήρως αυτή την άποψη. Οι ίδιοι συγγραφείς εντοπίζουν πως «η προστακτική *θάρσει* που άλλοτε βρίσκεται στην αρχή και άλλοτε στο τέλος της ταφικής επιγραφής … ακολουθείται από την προσφώνηση στο νεκρό πρόσωπο με τη χρήση της κλητικής πτώσης του ονόματος του, ενώ στη συνέχεια ακολουθεί η αποφθεγματική διατύπωση *ουδείς αθάνατος*, μέσω της οποίας επιχειρείται η παραμυθία αφενός μεν του νεκρού, που με τον τρόπο αυτό αντιμετωπίζεται σαν να ήταν ζωντανός, και αφετέρου των εν ζωή προσώπων του συγγενικού κύκλου που υποφέρουν για την απώλεια του»(2008, σ. 110)[289].

Αντίστοιχες επιτύμβιες επιγραφές συναντά κάποιος σε διάφορες θέσεις της Ανατολικής Μεσογείου, όπως λ.χ. τις ρωμαϊκές επαρχίες της Παλαιστίνης και Αραβίας. Από την περιοχή της Καισάρειας της Παράλου, σώζεται επιγραφή σε πεζό λόγο, που χρονολογείται στον 1ο – 3ο αι. μ.Χ., η οποία αναφέρεται στον ταυτόχρονο και συνάμα πρόωρο θάνατο δύο παιδιών, του *Πρείσκου Νεμωνιανού* που είχε πεθάνει σε ηλικία δεκαπέντε χρόνων και της αδελφής του *Ισιδώρας*, κατά οκτώ χρόνια νεαρότερής του, ως ακολούθως: *Ευψυχ[είτε φίλα] μου τέκνα.|Ευψ[ύχει], Πρείσκε Νεμωνιανέ, ετών ιε΄. … Και σύ, Ισιδώρα, ευψύχει, ετών ζ*[290]. Σε μια ακόμη επιγραφή, της ίδιας προέλευσης, η οποία χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ., ο *Άλυπις* αφιερώνει μια σαρκοφάγο προς τιμή της νεκρής συζύγου του *Μηνοφίλας*, ως ακολούθως: *Θάρσι, Μηνοφίλα Ασύνκριτε,|ουδείς αθάνατος ταύτα|Άλυπις τη αγαπητή συμβίωι|μ(νήμης) χ(άριν)*[291]. Εξάλλου, από την Ιουδαϊκή νεκρόπολη των Βεσάρων ή Βήσαρων (Beth-She'arim), σώζεται έμμετρη επιτύμβια επιγραφή που αναφέρεταί στον νεαρό *Ιούστο*, η οποία χρονολογείται στο πρώτο μισό του 3ου αι. μ.Χ., στον τελευταίο στίχο της οποίας γίνεται χρήση της προστακτικής *θάρσει* και της αποφθεγματικής έκφρασης *ουδείς αθάνατος(Θάρσει, Ιούστε,*

---

[288]Μεϊμάρη και Μακρυγιάννη, 2008, σ. 22.
[289]ό.π σ. 110.
[290]Μεϊμάρη και Μακρυγιάννη, 2008, σσ. 114-6.
[291]ό.π σσ. 142-3.

ουδείς αθάνατος) [292]. Επιγραφή με προέλευση τη Σκυθόπολη (Beth Shean), την πρωτεύουσα της Δευτέρας Παλαιστίνης, που χρονολογείταιστις αρχές του 4ου αι. μ.Χ. και είναι γραμμένη σε πεζό λόγο, αναφέρεται σε δύο αδέλφια, τον νεοφώτιστο (προφανώς κρυπτοχριστιανό) Βουραίδη (*θάρσει Βουραείδεις, ουδίς αθάνατος*) που είχε πεθάνει σε ηλικία επτάμισυ χρόνων και στην ετεροθαλή αδελφή του Ρεβοκάτα (*Θάρσι, Ρεβοκάτα ...*)[293].

Λίγο νοτιότερα, στην περιοχή της Ναβαταϊκής, στην αρχαία Φιλαδέλφεια (σημερινό Αμμάν), μαρτυρείται η ύπαρξη παρόμοιου τύπου επιγραφής σε μαρμάρινη πλάκα, όπου ο *Λυσίμαχος* αφιερώνει το μνημείο αυτό στην *άωρη Αντιοχίδα* (*Λυσίμαχος\τόδε σήμα φίλη|ποίησεν αώρω|Αντιοχίς, θάρ|σει, πάσιν ίσον|το τέλος*)[294]. Στα όρια της Αραβικής ερήμου, στη θέση Um-El-Walid η επιγραφή *Θάρσ[ι],|Ηρανή,|ουδίς α|θάνατος,|ζήσασα ι|τών|ιε΄*αφιερώνεται σε ένα δεκαπεντάχρονο κορίτσι[295].

Στην περιοχή της Τρίτης Παλαιστίνης, στη θέση Qasr al-Tuba (Wadi-Al-Hasa), μαρτυρείται η επιγραφή ενός ογδοντάχρονου άνδρα, του *Αινίου Γοδέου*, ενώ ακόμη μνημονεύεται και ο μήνας (*Αυδονέος*) και η χρονιά (283 μ.Χ.), στην οποία αυτός είχε πεθάνει. (*Μνημίον Αινί|ου [--]δέου|παυσάμενος|ετών π΄, εν έτι|σπγ΄, μηνός|Αυδονέου δ΄|. Θάρσι, ουδίς| αθάνατος*)[296]. Τέλος, από την Πέτρα σε μια ενεπίγραφη πλάκα αναφέρεται ο νεκρός , γιος κάποιου *Χάμσα*, που είχε πεθάνει σε ηλικία εικοσιδύο ετών *(----Κ----|υιός Χάμσα|ζήσας έτη|κβ΄|ευθύμει,|ουδίς αθά|νατος*).

Από τα πιο πάνω επιγραφικά συμφραζόμενα συμπεραίνεται (με κάποια επιφύλαξη) πως πηγή έμπνευσης και γόνιμη επίδραση στην υιοθέτηση της αποφθεγματικής έκφρασης *ουδείς αθάνατος*, εκ μέρους των κυπρίων χαρακτών, σε συνδυασμό με την προστακτική *θάρσει* ή τις τοπικές παραλλαγές της *ευψύχει ή* ευτύχει, υπήρξε η εξ ανατολών περιοχή της Δεύτερης Παλαιστίνης, της Ναβαταϊκής και της Τρίτης Παλαιστίνης.

Λιγότερο διαδεδομένος στα επιγραφικά δεδομένα της ρωμαϊκής Κύπρου είναι ο τύπος *μνησθείης* ή *μνησθοίς*, που είχε βρεθεί σε δύο κιονίσκους με προέλευση το Κούριον, ένα από το Κίτιον, όπως και σε μια μαρμάρινη πλάκα από τους Σόλους. Τα μνημεία αυτά χρονολογούνται από τον 1ο μέχρι τον 3ο αι. μ..Χ.

---

[292]ό.π σσ. 128-131.
[293]ό.π σσ. 109-11.
[294]Gatier, 1986, σ. 57.
[295]ό.π σ. 194.
[296]Sartre, 1993, σ. 136.

Μνημεία τα οποία φέρουν τον τύπο της επιγραφής *μνείας ή μνήμης χάριν* εντοπίζονται κυρίως στη χώρα Ταμασσού, ενώ είναι γνωστά και σε θέσεις από τη χώρα Κουρίου, Αμαθούντας και Λαπήθου. Στην πλειονότητά τους είναι κιονίσκοι από ασβεστόλιθο ή ψαμμόλιθο, όμως απαντούνται και σε δύο επιτύμβιες στήλες, από ασβεστόλιθο, με προέλευση τη χώρα Αμαθούντας και Ταμασσού, αντίστοιχα, ενώ ακόμη ο τύπος αυτός εμφανίζεται και σε μια σαρκοφάγο από ψαμμόλιθο, από την Ταμασσό. Η παρουσία του τύπου αυτού της επιγραφής καταγράφεται καθόλη τη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων, από τον 1ο μέχρι και τον 3ο αι. μ.Χ.

Ήδη, η χρήση του τύπου αυτού είναι γνωστή στην περιοχή της Κιλικίας από τα ελληνιστικά χρόνια. Μια τέτοια επιγραφή είχε βρεθεί στο Kizilkas, σε παραπλήσια απόσταση από τα Άδανα, με χρονολόγηση στον 1ο – 3ο αι. μ.Χ., ως ακολούθως: *Έτο[υς…]|Περι[τίου…]|ευσεβ[ίω ? τω]|αδελφ[ώ]\και Σεκούν\δω τω πα|τρί Πάπιο[ς]|μνήμης|χάριν*[297]. Σε μια ακόμη περίπτωση, στο Kesmeburun, στα όρια της αρχαίας Ιεράπολη Κασταβάλων, είχε βρεθεί η επιγραφή *Γάϊον Λουκρήτιον|Δουρμιανόν Γαίου Λουκρη|τίου Ουμμιδίου Δουρμιανο[ύ]|υιόν τίτος Λουκρήτιος|Θεόδωρος ο πάππος| μνήμης χάρ[ιν]* που χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ. Η συγκεκριμένη επιγραφή παρουσιάζει μια ιδιαίτερα σημαντική ιστορική διασύνδεση με την Κύπρο, καθότι αναφέρεται το όνομα του *Γάϊου Λουκρητίου Ουμμιδίου Δουρμιανο[ύ]*, ο οποίος είχε διατελέσει ανθύπατος της Κύπρου, ενώ σε επιγραφή από τη Νέα Πάφο γίνεται λόγος για τον *Γάϊο Ουμμίδιο Πάνταυχο* και *Γάϊο Ουμμίδιο Πάνταυχο Κουαδρατιανό*[298].

Ένας αριθμός επιγραφών του τύπου αυτού είχε βρεθεί και στην περιοχή της δυτικής Κιλικίας. Σε κοντινή απόσταση από το Ολβιανό σπήλαιο, είχε βρεθεί μια μικρή στήλη ή κιονίσκος με την επιγραφή *Μαρκιανόν|Μηνοδότου|οι φίλοι μνήμ|ης χάριν|τον αυτ(ώ)ν|[ευεργέτην ?]*[299]. Σε ανάγλυφη στήλη που εικονίζει στρατιώτη, ο οποίος κρατεί λόγχη στο πλευρό του σώζεται η επιγραφή *Στράτω|ν Στράτω|να τον υ|ιόν μνήμης|χάριν*. Το μνημείο έχει προέλευση το Ezbegli στην κοιλάδα του Λάμου[300]. Εξάλλου, από την περιοχή του Jambazli και η επιγραφή *Μ. Αυρ.|Αινγόλας Διο|γένους Ναν Λα|κράτους*

---

[297]Dagron και Feissel, 1987, σσ. 107-8.
[298]Dagron και Feissel, 1987,σσ. 205-6.
[299]Hicks, 1891,σσ. 228-9.
[300]ό.π σ. 261.

την|εαυτού γυναί|κα μνήμης χάριν, που συνόδευε κιονίσκο ή στήλη[301]. Τέλος, από την θέση Ουρά/Uzunjaburdj οι επιγραφές *Μ. Αυρ. Δειό|φαντος|Αγαθημέ|ρου Τεύκρ|ος μνίμης|χάριν* και *Ερμο(ύ)ν νεανίαν άμε(μ)|πτον Μηνάς Αιγγόλιος|του Απελλού ο πατήρ|μνήμης χάριν*[302].

Ο τύπος της επιγραφής αυτής είναι διαδεδομένος και στην περιοχή της κεντρικής Πισιδίας καθόλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου. Σε επιγραφή που χρονολογείται στη Φλαβιανή περίοδο ανήκει η επιγραφή *Ιουλία Κυίν[του]|Τίω Φλαου[ίω]|και Τίτω Νι[γ]|[ι]δίω τέκνω [μνή]μης χάριν[ν]* που είχε βρεθεί στην Κρέμνα της Πισιδίας[303]. Επίσης, της ίδιας προέλευσης η επιγραφή *Αίλιος (κισσόφυλλο) |Ζόϊλος |Ειρηναίω |θρεπτώ |μνήμης|χάριν* που χρονολογείται στα χρόνια μετά τη βασιλεία του Αδριανού[304]. Σε μια ακόμη επιγραφή κιονίσκου, από την ίδια θέση και χρονολόγηση η επιγραφή *Ροδόπη Ζω|τικώ ανδρί|ιδίω μνήμης|χάριν*[305]. Τέλος, σε ενεπίγραφο ανάγλυφο κιονίσκο του 1ου – 2ου αι. μ.Χ., ο οποίος είχε βρεθεί στην περιοχή Bucak, αλλά πιθανολογείται η προέλευση του από την Κρέμνα, η επιγραφή *οι φίλοι οι συν|Παραμόνω Χα|ρίτωνος Ερμαίον|τον φίλον μνήμης χάριν*[306].

Μέχρι και τη Λυκία είναι γνωστός ο πιο πάνω επιγραφικός τύπος, όπου και η επιγραφή *Χρύσιππος Ζω|σίμου δίς Φρό|νιμον τον γλυκύτατον|υιόν μνείας|χάριν ήρωα*. Αυτή έχει προέλευση τα Σίδυμα της Λυκίας και χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο, ενώ συνοδεύει τη βάση αγάλματος στην οποία υπάρχει το ανάγλυφο ενός αγοριού καθώς επίσης και ένα ζεύγος χεριών, γεγονός που αν ερμηνεύεται ορθά από τον γράφοντα, παραπέμπει σε *άωρο* και βιαιοθάνατο[307].

Τέλος, μια στήλη με προέλευση μάλλον την περιοχή της Φρυγίας, στη Μικρά Ασία, η οποία εκτίθεται στον Μουσείο J. Paul Getty, στην Καλιφόρνια των Η.Π.Α. παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο για την παράσταση που εικονίζεται σε αυτή, όσο και για την επιγραφή που φέρει και η οποία εμπίπτει στη μελέτη των επιγραφικού τύπου της παρούσας ενότητας. *Θεαίτ|ητος Τατίω μητρί|Δημήτριος κ(αι)|Τάτιον Τατιανώ τέκνω*

---

[301]ό.π σ. 262.
[302]ό.π σσ. 269-70.
[303]Horsley και Mitchell, 2000, σ. 80.
[304]ό.π. σσ. 80-1.
[305]ό.π σ. 81.
[306]Horsley και Mitchell, 2000, σσ. 97-8.
[307]Ormerod και Robinson, 1914, σ. 3.

γλυκυτάτω μνήμης χάριν|Ός να |ποσάξι χείρα την βαρύχθονα, τοιο[ύ]|τη|αώρω περιπέσοιτο συνφορά. Αυτή χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 2ου αι. μ.Χ.[308]

Με τη ίδια δόση επιφύλαξης, όπως και στην ανάλυση των συμπερασμάτων του προηγούμενου επιγραφικού τύπου, έτσι και τώρα εκμαιεύεται πως η Κύπρος φαίνεται να δέχεται επιδράσεις για την υιοθέτηση της συγκεκριμένης επίκλησης από τις νότιες και κεντροδυτικές περιοχές της Μικράς Ασίας, κυρίως αυτές της Κιλικίας και Πισιδίας.

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ

Στην Πάφο, η οποία απολαμβάνει όλων των αυτοκρατορικών τιμών και στα χρόνια των Σεβήρων είναι γνωστή ως *Σεβ(αστή) Κλ(αυδία) Φλα(ουία) Πάφος, η ιερά μητρόπολις των κατά Κύπρον πόλεων*, μνημονεύεται η ύπαρξη ενός πλούσιου *conventus*[309] από το 48 π.Χ. Τα άτομα αυτά είναι *Publicani*[310], κύρια ασχολία των οποίων είναι η είσπραξη των φόρων μετά την κατάληψη της νήσου από τους Ρωμαίους το 58 π.Χ. Ο *ανθύπατος* της Κιλικίας και της Κύπρου Κικέρων αναφέρει το 50 π.Χ., πως ήταν πολύ μικρός ο αριθμός των Ρωμαίων πολιτών στο νησί[311]. Ενδεικτικό της ολιγομέλειας της Ρωμαϊκής κοινότητας στην Κύπρο, απότοκο ίσως του περιορισμένου ενδιαφέροντος της Ρώμης, αποτελούν και οι μολύβδινες αφοριστικές κατάδελτοι που είχαν ανακαλυφθεί στην Αμαθούντα, και χρονολογούνται περί τα τέλη του δευτέρου ή τις αρχές του τρίτου αιώνα μ.Χ., όπου αναγνωρίζονται τέσσερα ονόματα ρωμαίων πολιτών επί συνόλου τριανταεννέα ονομάτων[312]. Εξάλλου, είναι γνωστό πως τόσο στην Πάφο όσο και στη Σαλαμίνα και στο Κίτιον διέμεναν ολιγάριθμες, εντούτοις ακμάζουσες, κοινότητες Ρωμαίων πολιτών την Ύστερη Ελληνιστική και Πρώιμη Ρωμαϊκή περίοδο.

Η παρουσία μεταναστών από την Ιταλία που βρισκόντουσαν στην Κύπρο, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο πιστοποιείται μέσω του σώματος των επιτύμβιων επιγραφών από τα μνημεία των τεσσάρων στρατιωτικών αλλά και του ρωμαίου πολίτη με καταγωγή τη Νικομήδεια, όπως αναφέρονται στα της λατινικής γλώσσας.

---

[308]Koch και Wight, 1988, σσ. 97-8.

[309]Οι εν ταις επαρχίαις και αποικίαις οικούντες Ρωμαίοι πολίται (Τσακαλώτος, 1921, σ. 141).

[310]*Publicanus* = δημοσιώνης, τελώνης, γενικός ωνητής εν ταις επαρχίαις των Ρωμαϊκών προσόδων (Τσακαλώτος, 1921, σ. 570).

[311]Potter, 2000, σσ. 772-3.

[312] Αυτές οι κατάδελτοι φανερώνουν πως τα αναγραφόμενα άτομα προέρχονταν από μέλη των ανώτερων κοινωνικών τάξεων και όλα ήταν αναμεμειγμένα σε δικαστικούς αγώνες (Potter, 2000, σσ. 834-6).

Αναφορές σε παρεπιδημούντες ξένους στην Κύπρο γίνεται στην περίπτωση ατόμων που κατά κύριο λόγο ζούσαν και δραστηριοποιούνταν στις ενάλιες πόλεις της Αμαθούντας, της Σαλαμίνας και των Σόλων, ενώ μια μαρτυρία πιστοποιείται στα ενδότερα του νησιού, στην πόλη του Ιδαλίου.

Σε ένα αριθμό επιγραφών επιτυμβίων μνημείων, τα ονόματα των τεθενεώτων ή των αναθετών φαίνεται να έλκουν την καταγωγή τους από την περιοχή της Συροπαλαιστίνης, Αραβίας και Μικράς Ασίας. Πιο συγκεκριμένα, από τη Συρία φαίνεται να κατάγεται η *Γοριανή*, θυγατέρα ενός *peregrinus* που μαρτυρείται σε επιγραφή κιονίσκου από ασβεστόλιθο, με προέλευση το Ιδάλιον και χρονολόγηση στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. Στην Κοίλη Συρία (σημερινό Λίβανο) και συγκεκριμένα την Τύρο, αποδίδεται ως καταγωγή των νεκρών *Αρτεμά* και *Διογένη*, η επιγραφή επιτύμβιου κιονίσκου από τη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας. Ακόμη, σε επιγραφή κιονίσκου από την Αμαθούντα μνημονεύεται η *Κοσιμία*, θυγατέρα του *Αριστάρχου*, με καταγωγή την Αραβία. Η αναφορά σε αυτόχθονες της Ασπένδου, πόλης της Μικράς Ασίας μαρτυρείται σε δύο περιπτώσεις στην Αμαθούντα. Η πρώτη αφορά μαρμάρινη στήλη, που είχε βρεθεί στη βόρεια της νεκρόπολη και χρονολογείται στον 1ο – 2ο αι. μ.Χ., με ανάθεση υπέρ του *Ευμήλου*, γιου του *Κιλλέους*. Η δεύτερη βρισκόταν σε επιγραφή κιονίσκου με αναφορά στην *Τελέσω*, θυγατέρα του *Ιεροφαντίδου*. Εξάλλου, σε επιτύμβια στήλη αβέβαιης προέλευσης, που χρονολογείται με επιφύλαξη στον 3ο αι. μ.Χ., η ανάθεση του μνημείου γίνεται υπέρ της νεκρής *Αρτεμιδώρας* από γόνο της οικογένειας *Νεμέσου*, με καταγωγή την Κελενδήρη της Κιλικίας. Δύο άτομα θρακικής καταγωγής, ο *Νικηφόρος*, γιος του *Ζωσίμου* και ο *Σωτήριχος*, γιος του *Ζωσιλάου*, αναφέρονται σε επιγραφές κιονίσκων από ασβεστόλιθων, που είχαν προέλευση τη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας και χρονολογούνται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.

Σε δύο περιπτώσεις οι θανόντες κατάγονται από την Ελληνική χερσόνησο. Σε επιγραφή μαρμάρινης πλάκας από τη Σαλαμίνα, που χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ., γίνεται αναφορά σε ένα διδάσκαλο, η δικαστή ή φιλόσοφο με καταγωγή την Ήπειρο. Η παρουσία του σιτεμπόρου *Νικηφόρου* από την Κάρυστο της Εύβοιας και της νεκρής θυγατέρας του *Ευτυχίδος* αναφέρεται σε μαρμάρινη στήλη που είχε βρεθεί στον Ποταμό του Κάμπου (χώρα των Σόλων) και χρονολογείται με επιφύλαξη στο 2ο αι. μ.Χ.

Αναφορικά με την παρουσία Ιουδαίων στο νησί, αναφέρεται από τον Ιουδαίο ιστορικό Ιώσηππο πως ο Αριστόβουλος, γιος του βασιλιά Ηρώδη του Μέγα κατοικούσε στην Κύπρο το 8/7 π.Χ. Είναι ιδιαίτερα γνωστός ο μάγος Βαρ Ιησούς ή Ελύμας , ο οποίος τυφλώθηκε από τον Απόστολο Παύλο κατά τη διάρκεια των αποστολικών περιοδειών. Οι απόστολοι Παύλος και Βαρνάβας όταν επισκέφθηκαν την Κύπρο στα πλαίσια της αποστολικής περιοδείας του 45 μ.Χ. είχαν κηρύξει στην Εβραϊκή κοινότητα του νησιού, που όπως είναι γνωστό, διαβιούσε εκεί από τα χρόνια της εξόδου των τελευταίων από την Παλαιστίνη στην περίοδο της βασιλείας του Πτολεμαίου Α΄. Στις Πράξεις των Αποστόλων αναφέρεται πως ο Βαρνάβας ήταν Λευίτης της Κύπρου με το όνομα Ιωσήφ. Είναι ακόμα γνωστό από τα γραφόμενα του ιστορικού Δίωνα Κάσσιου πως ο Αρτεμίωνας, αυτόχθονας ιουδαίος του νησιού είχε ηγηθεί της επανάστασης εναντίον του αυτοκράτορα Τραϊανού του 116/117 μ.Χ. [313]. Παρόλα ταύτα, ουδεμία επιγραφική μαρτυρία επιτυμβίων μνημείων αναφέρεται στην παρουσία εβραίων στο νησί.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ

Αναντίλεκτα, την κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία καταλάμβαναν οι Ρωμαίοι πολίτες, όσοι δηλαδή κατείχαν τη *roman civitas.* Παρά την εξ' ορισμού σημαντικότητα της ιδιότητας αυτής, στους πρώϊμους αυτοκρατορικούς χρόνους στην Κύπρο, άτομα με πολιτική εμβέλεια και οικονομική επιφάνεια δεν απέκτησαν ποτέ τη ρωμαϊκή πολιτεία. Στον αντίποδα, απελεύθεροι δούλοι που αξιώθηκαν της παραχώρησης της ρωμαϊκής πολιτείας, δεν αναρριχήθηκαν την κοινωνική κλίμακα, αλλά ούτε και απόκτησαν οποιοδήποτε πολιτειακό αξίωμα. Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν και συγκεκριμένα μετά τα μέσα του 1^{ου} αι. μ.Χ., τόσο απελεύθεροι όσο και παρακοιμώμενοι της εξουσίας θα αποκτήσουν τη ρωμαϊκή πολιτεία.

Κάτι τέτοιο μπορούσε να λάβει χώρα αν κάποιος αποκτούσε την υπηκοότητα με τη δέσμευση υιοθεσίας του εκ μέρους ενός Ρωμαίου πολίτη, συνεπώς, ο πρώτος θα έπαιρνε το όνομα της οικογένειας που τον υιοθέτησε και συνάμα θα διατηρούσε το αρχικό του όνομα ως ένα επιπρόσθετο *cognomen*. Επιπλέον, ρωμαϊκό όνομα δικαιούνταν να αποκτήσουν απελεύθεροι, οι οποίοι έπαιρναν το *gentilicium* του μέχρι πρότινος κυρίου τους. Η δεύτερη προϋπόθεση απόκτησης της πολιτείας ήταν αυτή των μικτών γάμων

[313]Nicolaou, 1986b, σ. 435.

μεταξύ ρωμαίων πολιτών και απελεύθερων δούλων, ενώ η τελευταία αφορούσε την παραχώρηση της ρωμαϊκής πολιτείας από τον ίδιο τον αυτοκράτορα[314]. Εξαντλώντας όλα τα δεδομένα από τη μελέτη των ενεπίγραφων επιτυμβίων μνημείων δεν κατέστη δυνατό να βρεθεί οποιοδήποτε άμεση μαρτυρία περί της ρωμαϊκής πολιτείας στο νησί, με την εξαίρεση επιγραφής κιονίσκου από ασβεστόλιθο, ο οποίος είχε βρεθεί στη νοτιοδυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας και χρονολογείτο στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. Σε αυτόν, γινόταν αναφορά στον *Μάρκο Κοσκώνιο του Φίλωνος* όπου το *nomen Κοσκώνιος* που διατηρούσε ο νεκρός παραπέμπει σε γνωστό γένος Ρωμαίων πληβείων ενώ το όνομα του συνδεέται με γένος ρωμαίων μεγαλόσχημων αξιωματούχων.

Η μοναδική ένδειξη επιτύμβιας επιγραφής με αναφορά στην τάξη των μετοίκων (*peregrini*) ήταν αυτή της *Γοριανής*, όπου φαίνεται πως ο πατέρας της ανήκε σε αυτή και θα πρέπει να είχε αποκτήσει την ελευθερία του με το όνομα *Γοριανός*, σύμφωνα με τις πρόνοιες της γνωστής νομοθεσίας *Constitutio Antoniana*, (ο.π.).

Φαίνεται ότι ένας αριθμός κυπρίων υιοθετεί Ρωμαϊκά ονόματα. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί (ή και να παρερμηνευθεί κάποτε) ως παραχώρηση της Ρωμαϊκής πολιτείας στα συγκεκριμένα άτομα. Τέτοια ονόματα μαρτυρούνται στο Κούριον, στην Αμαθούντα, στο Κίτιον και στη Σαλαμίνα.

Αναφορικά με τα μεσαία και κατώτερα στρώματα της κοινωνίας, τα επιγραφικά δεδομένα που σχετίζονται με τα επιτύμβια μνημεία διαφοροποιούνται κάπως, σε σχέση με τα προαναφερθέντα, αφού γίνεται σαφής αναφορά σε απελευθερωτές και απελεύθερους δούλους, ενώ εκλείπουν παντελώς από το επιγραφικό σώμα οι επιτύμβιες επιγραφές που αναφέρονται σε δούλους στο νησί.

Στη μοναδική δίγλωσση επιτύμβια επιγραφή από μαρμάρινη πλάκα, με προέλευση το Κίτιον, η οποία χρονολογείται στα τέλη 1ου αι. π.Χ. – αρχές 1ου αι. μ.Χ., αναφέρεται η *Ιουλία Δωνάτα*, σύζυγος του *Ολύμπου*, η οποία φαίνεται να είχε απελευθερωθεί από αυτόν, δίχως να είναι γνωστό αν αυτό είχε λάβε χώρα πριν ή μετά τη γαμήλιά τους δέσμευση.

Επιγραφή σε πλάκα από ασβεστόλιθο, με προέλευση την Ταμασσό, που χρονολογείται στο 7 μ.Χ., στο τριακοστό έκτο έτος της βασιλείας του Οκταβιανού Αύγουστου, κάνει σαφή αναφορά στη σχέση απελευθερωτή και απελεύθερου, αφού τρεις γυναίκες, η

[314]Potter, 2000, σ. 829

Ονησίμη, η *Ολυμπιάδα* και η *Ειρήνη* εκφράζουν την έμπρακτη ευγνωμοσύνη προς τον κύριο τους, τον *Τιμόκυπρο*, γιο του *Ονησικράτους*, τον οποίο κατονομάζουν ως *πάτρωνα* και *ευεργέτη* τους, αναλαμβάνοντας μάλιστα τη δαπάνη των εξόδων για τη χάραξη της συγκεκριμένης επιτύμβιας επιγραφής.

Εξάλλου, σε επιγραφή κιονίσκου από ψαμμόλιθο, με προέλευση το χωριό Κλήρου (χώρα Ταμασσού), γίνεται λόγος για τους *θρεπτούς* (απελεύθεροι ή δούλοι ή υιοθετημένα παιδιά) του *Εμ(α)φέροντος*, οι οποίοι αναθέτουν το μνημείο αυτό, τιμώντας τη μνήμη του κυρίου τους.

Τέλος, σε δύο κιονίσκους από ψαμμόλιθο, με προέλευση την Ανατολική Νεκρόπολη της Αμαθούντας , οι οποίοι χρονολογούνται στο 2^{ο} αι. μ.Χ., αναφέρεται ή υπονοείται το καθεστώς του θρεπτού. Στο πρώτο μαρτυρείται η *Ειρήνη*, θρεπτή του *Αρίστωνος* και στη δεύτερη γίνεται λόγος για την υιοθεσία του *Π[το]λεμαί(ου)* από τον πάτρωνά του, τον *Πτ[ολε]|μαίο*.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ - ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ

Η μαρτυρία για τα επαγγέλματα ή λειτουργήματα τα οποία ασκούνταν στην Κύπρο, κατά την περίοδο των ρωμαϊκών χρόνων είναι περιστασιακή, βάσει των επιγραφών των σωζομένων επιτύμβιων μνημείων. Οι μοναδικές μαρτυρίες προέρχονται από κιονίσκους και στήλες από τη χώρα Παλαιπάφου, Κουρίου, Αμαθούντας και Κιτίου. Το υλικό κατασκευής των μνημείων ήταν ο ασβεστόλιθος, πλην ενός που ήταν κατασκευασμένο από μάρμαρο. Οι επιγραφές αυτές χρονολογούνται από τον 1^{ο} – 3^{ο} αι. μ.Χ.

Η αναφορά στο λειτούργημα του γυμνασιάρχου λαμβάνει χώρα σε δύο περιπτώσεις. Η πρώτη αφορά την επιγραφή μαρμάρινης βάσης αγάλματος του *Τιβέριου Κλαύδιου*, με προέλευση τα Λειβάδια της Λάρνακας (χώρα Κιτίου) που χρονολογείται στα μέσα του 1^{ου} αι. μ.Χ. και η δεύτερη αυτή του κιονίσκου από ψαμμόλιθο, από την Έγκωμη (χώρα Σαλαμίνας) προς τιμή του *Διογέννη*, με χρονολόγηση στον 1^{ο} – 2^{ο} αι. μ.Χ.

Μάλλον ως λειτούργημα θα μπορούσε να εκληφθεί η διδασκαλία των ομηρικών επών, που ασκούσε ο *Κιλικάς*, όπως αυτό αναφέρεται στο επίγραμμα μιας στήλης από ασβεστόλιθο, η οποία χρονολογείται στο 2^{ο} αι. μ.Χ., και είχε ως χώρο προέλευσης τη θέση «Καμίνια» στη Λάρνακα (χώρα αρχαίου Κιτίου).

Στο λειτούργημα του ιερέως γίνεται αναφορά σε κιονίσκο από τη χώρα Παλαιπάφου, ο οποίος χρονολογείται στα τέλη 1ου - αρχές 2ου αι. μ.Χ. Παρόμοια αναφορά γίνεται και σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, που είχε βρεθεί στην περιοχή της «Εκάλης» στη Λεμεσό (χώρα Αμαθούντας) και χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ., καθώς επίσης και σε επιτύμβια στήλη, η οποία είχε βρεθεί στο Σούνι της Λεμεσού (χώρα Κουρίου) και χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο.

Στο επίγραμμα της αετωματικής στήλης από ασβεστόλιθο, που χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ., και έχει ως χώρα προέλευσης το αρχαίο Κίτιον, γίνεται αναφορά στα λειτουργήματα του ηθογράφου και του μιμολόγου, που ασκούσαν οι *Αγαθοκλίωνας* και *Αγαθοκλέας*, πατέρας και γιος, αντίστοιχα.

Η αναφορά στα χειρωνακτικά επαγγέλματα του νεκροθάπτη, οικοδόμου και μάγειρα μνημονεύεται σε δύο κιονίσκους και μια μαρμάρινη στήλη, αντίστοιχα. Συγκεκριμένα, το επάγγελμα του νεκροθάπτη ή *κωπιάτη* αναφέρεται σε επιγραφή κιονίσκου, του 2ου – 3ου αι. μ.Χ., που βρέθηκε στο προάστιο των «Τσιφλικουδιών» στη Λεμεσό (μεταίχμιο χώρας Κουρίου και Αμαθούντας), ενώ αυτή του οικοδόμου, που ασκούσε ο αναθέτης με το όνομα *Θέων* γίνεται σε ενεπίγραφο κιονίσκο με προέλευση το Κίτιον. Εξάλλου, στο επίγραμμα μαρμάρινης στήλης του 3ου αι. μ.Χ., η οποία είχε βρεθεί στο Κίτιον αναφέρεται πως ο νεκρός *Βάκχις* ασκούσε με ιδιαίτερη δεξιοτεχνία τη μαγειρική τέχνη.

ΑΩΡΟΙ, ΑΛΟΧΟΙ ΚΑΙ ΒΙΑΙΟΘΑΝΑΤΟΙ

Σε ένα αριθμό επιγραφών επιτάφιων μνημείων η πρόκληση θανάτου αποδίδεται στη θεία παρέμβαση μάλλον παρά σε φυσικά αίτια. Ενίοτε, ο θάνατος προκαλείται λόγω του μίσους και του *φθόνου*, δηλαδή της προσωποποίησης της κακεντρέχειας που τρέφουν οι θείες δυνάμεις όπως λ.χ. ο Άδης, η *Μοίρα* ή οι *Μοίρες*, η *Νέμεσις* και ο *δαίμων* εναντίον του ανθρώπου[315] . Ο βασικότερος λόγος για την εξωτερίκευση του θρήνου των ζώντων είναι συνεπακόλουθο ενός αδόκητου θανάτου, *αώρων*, ατόμων δηλαδή που δεν είχαν την τύχη να γευτούν τις χαρές της ζωής. Οι *άωροι* ή *immaturi* έγιναν μετά το θάνατό τους χθόνιες δυνάμεις[316], κάτι που εστιάζεται γύρω από την υποψία πως για να επισυμβεί ένα

[315]Lattimore, 1962, σ. 184.
[316]ό.π σ. 185.

ανεξιχνίαστο και πέραν κάθε λογικής ατύχημα, αυτό οφείλεται σε μια θεία δύναμη που αρέσκεται να προκαλεί τέτοια συμβάντα. Μια βασική αιτία για τον θρήνο αυτό οφείλεται στο γεγονός πως ένας γονιός αναγκάζεται να θάψει το παιδί του, ενώ σύμφωνα με τους απαράβατους νόμους της φύσης θα έπρεπε να συμβαίνει το αντίθετο[317].

Στην επιγραφή που συνοδεύει το ταφικό μνημείο στην περιοχή της *Λεωφόρου των Τάφων των Βασιλέων*, διακρίνεται μέσα από τα σπαράγματα της τοιχογραφίας ο ταφικός αποχαιρετισμός *ω (;) σ--------α(;) μα(;) ----[ά]ωρε χρηστ[ή],|χαίρε*. Το νεαρό της ηλικίας της πρόωρα χαμένης παιδίσκης πιστοποιείται από την ίδια τη ζωγραφική παράσταση που χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.

Στο επίγραμμα της πλάκας από ασβεστόλιθο ή πωρόλιθο, που βρισκόταν στο Φρούριο της Κερύνειας και χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ., αναφέρεται ο πόνος των γονέων για την απώλεια του εννιάχρονου *Χάρμου*, που φαίνεται να προήλθε από την παρέμβαση *υποχθονίων* δυνάμεων.

Εξάλλου, στη μαρμάρινη πλάκα με προέλευση τη Γαληνή στη χώρα των Σόλων, τόσο ο διάχυτος πόνος της μητέρας του *Ασβόλιου* όσο και η αβυσσώδης απόγνωση για τον πρόωρο χαμό του παιδιού της, που είχε φύγει από τη ζωή σε νηπιακή ηλικία κατευθύνεται εναντίον μιας ακόμα θείας δύναμης, του *Πλούτωνα*, τον οποίο κατονομάζει απροκάλυπτα και αιτιάται για τη συμφορά που έπληξε την οικογένειά της στο επίγραμμα που βρίσκεται εγχαραγμένο στο μνημείο.

Στη μαρμάρινη σαρκοφάγο, με προέλευση τη Λευκωσία (χώρα αρχαίας Λήδρας), που χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ, υπήρχε επίγραμμα στο οποίο γίνεται λόγος για τον *Ευλάλιο,* ο οποίος χάνει τη ζωή του σε ηλικία γάμου. Αναφέρεται ακόμη πως τα οστά του βρίσκονται στον Άδη και η ψυχή του στις αυλές του Διός και του Αιθέρος.

Άλλη μία κατηγορία πρόωρα χαμένων ατόμων είναι αυτή των αλόχων, δηλαδή όσων γυναικών είχαν πεθάνει δίχως να φέρουν στον κόσμο παιδί. Στην περίπτωση της *Διονυσίας*, ο σύζυγός της που τυγχάνει να είναι και ο αναθέτης του μνημείου αυτού από ασβεστόλιθο, με προέλευση την Παλαίπαφο, το οποίο χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. της το αφιερώνει χάριν των αρετών που την χαρακτήριζαν εν ζωή. Εξάλλου, σε μαρμάρινη πλάκα αβέβαιας προέλευσης, που χρονολογείται με επιφύλαξη στον 1ο αι.

[317] ό.π σ. 187.

μ.Χ. αναφέρεται ότι και οι δύο θυγατέρες της *Τύχης*, η *Γράπτη* και η *Ευτυχία* είχαν πεθάνει άλοχες.

Σε κάποια μνημεία γίνεται σαφής και ξεκάθαρος λόγος πως το νήμα της ζωής του θανόντος είχε κοπεί λόγω άνομου και βίαιου περιστατικού, ως εκ τούτου, ο τελευταίος προσφωνείται ως *βιοθάνατος* (ή *βιαιοθάνατος*). Η μαρτυρία για τέτοιου είδους θανάτους αποδίδεται με την ανάγλυφη παράσταση υψωμένων χεριών, όπου ενίοτε εικονίζεται η εσωτερική πλευρά των χεριών και άλλοτε η εξωτερική και πιο σπάνια αυτά είναι σταυρωμένα, σε στάση προσευχής εκφράζοντας ίσως την απόγνωση και τον πόνο των συγγενών που επικαλούνται τη διαμεσολάβηση των θείων. Ο συμβολισμός αυτός, αράς και επίκλησης, λειτουργεί λοιπόν ως θέσφατο για τους συγγενείς του πρόωρα χαμένου νεκρού, ούτως ώστε να επιδίωξουν την εκδίκηση για το χαμό του. Ταυτόχρονα, λειτουργεί και ως αποτροπαϊκό σύμβολο εναντίον εκείνων που θα τολμήσουν να παρεισφρύσουν στον τάφο. Περαιτέρω επί τούτου, σύμφωνα με διαδεδομένη δοξασία των Πυθαγορείων, οι ψυχές των βιαιοθανάτων (αλλά και των αώρων) περιπλανιόνταν στη γη δίχως ανάπαυση κατά το διάστημα που μεσολαβούσε από το θάνατο τους μέχρι και το προκαθορισμένο από τη φύση τέλος τους. Διάφοροι συγγραφείς υποστήριζαν πως οι ψυχές των ατόμων αυτών κατέβαιναν στη γη για να εκδικηθούν το θάνατό τους και να τιμωρήσουν τους δράστες των ειδεχθών αυτών εγκλημάτων. Οι παραστάσεις αυτές εμφανίζονται από το 2ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 4ο αι. μ.Χ.[318].

Τέτοιου είδους θάνατοι δεν είναι άγνωστοι στη ρωμαϊκή Κύπρο και δεν είναι ουδόλως τυχαίο το γεγονός πως αποτυπώνονται στα ταφικά μνημεία είτε μέσω λαλούντων συμβόλων όπως είναι η παράσταση των υψωμένων χεριών είτε σε συνδυασμό με επιτύμβιες επιγραφές.

Δύο ταφικά μνημεία κατατάσονται σε αυτή την κατηγορία. Το πρώτο είναι ένας κιονίσκος από ασβεστόλιθο με προέλευση την Κλήρου της Λευκωσίας (χώρα Ταμασσού) που χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ., όπου πέραν των της ανάγλυφης αποτύπωσης των δύο χεριών συνοδεύεται από την επιγραφή *Κειλικά|χαίρε χρεσταί (sic)|μνήμης|Μάρθα.* Στη μαρμάρινη πλάκα της βιαιοθάνατης *Καλλιόπης*, από την Έγκωμη Αμμοχώστου (χώρα Σαλαμίνας), που χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ. υπάρχει παρόμοια ανάγλυφη παράσταση όσο και μια επιγραφή, αποτελούμενη από έντεκα στίχους, όπου ο αναθέτης

[318]Σταμπολίδης και Οικονόμου 2014, σ. 134.

επικαλείται το Θεό *Ήλιο* όπως αποδώσει δικαιοσύνη, τιμωρώντας τον αυτουργό της δολοφονίας της εικοσιοκτάχρονης κόρης. Οι συγγενείς της νεκρής Καλλιόπης επικαλούνται την πιο πάνω θεότητα, η οποία σύμφωνα με τις ανατολικές θεότητες, ήταν σε θέση να απομονώσει και να τιμωρήσει τους ενόχους με παρόμοιο τρόπο και ταυτόχρονα να κτυπήσει μέσω των πρώτων ακτίνων του τα κακά πνεύματα[319].

ΝΟΘΟΙ

Σε περιπτώσεις νόθων παιδιών, ο νεκρός αναφέρεται με το μητρωνυμικό αντί του πατρωνύμου. Τάφοι νόθων παιδιών οι οποίοι σημαίνονται με επιγραφές σε ταφικά σήματα της ρωμαϊκής περιόδου στην Κύπρο εντοπίζονται αποκλειστικά στη χώρα Αμαθούντας με την εξαίρεση δύο η προέλευση των οποίων είναι αβέβαιη. Στην πλειονότητά τους είναι ενεπίγραφοι κιονίσκοι από ασβεστόλιθο (δύο από την πόλη της Λεμεσού και επτά από την αρχαία Αμαθούντα), ενώ η χρήση του μητρωνύμου καταγράφεται και σε μία από τις τρεις επιγραφές ακόσμητης επιτύμβιας στήλης από ψαμμόλιθο, με προέλευση την Αμαθούντα. Το αξιοσημείωτο είναι πως σχεδόν όλοι οι κιονίσκοι με προέλευση την ενάλια αυτή πόλη εντοπίζονται στη νοτιοδυτική της νεκρόπολη, με την εξαίρεση δύο από αυτούς . Σε καμμιά άλλη αρχαιολογική θέση στο νησί δεν έχει βρεθεί επιτάφιο μνημείο που να υποδηλώνει πως αυτό σήμανε τάφο νόθου παιδιού. Όλα τα μνημεία χρονολογούνται στο 2^{ο} – 3^{ο} αι. μ.Χ. με την εξαίρεση ενός που ανάγεται στα τέλη 1^{ου} ή στις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ.

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

Όπως προαναφέρθηκε, το φυλετικό και θρησκευτικό μωσαϊκό της Κύπρου στα χρόνια της ρωμαϊκής κατάκτησης (58 π.Χ. – 330 μ.Χ.) περιλάμβανε πέραν του ντόπιου ελληνόφωνου στοιχείου, μια εβραϊκή κοινότητα, όσο και αριθμό ξένων που δραστηριοποιούνταν εμπορικά στα μεγάλα αστικά κέντρα του νησιού, ενώ μια μειονότητα ρωμαίων πολιτών εντεταλμένη με διοικητικές ή στρατιωτικές αρμοδιότητες συμπλήρωνε το σκηνικό.

Οι αναφορές σε θεότητες της πρυτανεύουσας στο νησί ελληνορωμαϊκής λατρείας από επιτύμβια μνημεία της περιόδου είναι πενιχρές, αν και κάποιος θα ανέμενε το αντίθετο,

[319]ό.π σ. 134.

εντούτοις, αυτές αφθονούν ιδιαίτερα σε αναθήματα που είχαν βρεθεί σε διάφορα ιερά του νησιού. Επίκληση στον *Ήλιο* γίνεται στην επιγραφή μαρμάρινης επιτύμβιας πλάκας από την Έγκωμη της Αμμοχώστου (χώρα Σαλαμίνας), όπου καλείται ο θεός να συμβάλει στον εντοπισμό και στην τιμωρία των ενόχων που ευθύνονταν για το βίαιο θάνατο της νεκρής *Καλλιόπης*. Στη μαρμάρινη πλάκα του Ασβόλιου, με προέλευση τη χώρα των Σόλων, η οποία χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ., η μητέρα του παιδιού μέμφεται απροκάλυπτα το θεό *Πλούτωνα* για το χαμό του παιδιού της. Στις *υποχθόνιες* δυνάμεις καταφέρονται οι γονείς του νεκρού *Χάρμου*, στην επιγραφή πλάκας από ασβεστόλιθο ή πωρόλιθο, με προέλευση το Φρούριο της Κερύνειας, η οποία χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. Εξάλλου, επίκληση προς τις Ερινύες (*δαίμονες εγκότιοι*) γίνεται στην αρά μαρμάρινης στήλης, του 1ου – 3ου αι. μ.Χ., από τη νεκρόπολη της Σαλαμίνας στο χωριό Άγιος Σέργιος. Ο αναθέτης επικαλείται την εκδίκηση των Ερινύων σε όποιο θα τολμούσε να παραβιάσει ή να συλλήσει τον τάφο. Επίκληση προς τον *Κεραύνιο* (Δία) και στην *Κεραυνία* (υπονοώντας την Αθηνά) γίνεται στην επιγραφή μαρμάρινης βάσης αγάλματος από το Κίτιον, που χρονολογείται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ.

Από τη μελέτη των επιτυμβίων μνημείων, ουδέν προκύπτει αναφορικά με την παρουσία των Εβραίων στο νησί και την πρακτική της ιουδαϊκής λατρείας, παρά την σημαντική καταγραφή γεγονότων από φιλολογικές πηγές και την πιστοποίηση της ύπαρξης ιουδαϊκής κοινότητας στο νησί από διάφορες αναθηματικές επιγραφές.

Εντούτοις, η Κύπρος θα βιώσει τα χρόνια αυτά την εμφάνιση του χριστιανισμού, κάτι που καθίσταται εμφανές στα ταφικά συμφραζόμενα με την εμφάνιση του σημείου του σταυρού ή του χρίσματος σε επιτύμβια μνημεία κρυπτοχριστιανών που χρονολογούνται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ. και έχουν, κατά κύριο λόγο, ως χώρο προέλευσης την επικράτεια της Αμαθούντας και το Κούριον δευτερευόντως. Τα σωζόμενα μνημεία είναι στην ολότητα τους κιονίσκοι από ασβεστόλιθο ή ψαμμόλιθο και διακρίνονται λόγω του σημείου του σταυρού που αντικαθιστά το *χει* στις λέξεις *χρηστέ/ή* και *χαίρε* στον συγκεκριμένο τύπο ταφικού αποχαιρετισμού. Μόλις ένας τέτοιος κιονίσκος είχε βρεθεί στο χωριό Επισκοπή της Λεμεσού (χώρα Κουρίου). Η παρουσία των υπολοίπων μαρτυρείται στην περιοχή του «Αγίου Γεωργίου Χαβούζας» στην πόλη της Λεμεσού (ένα), στην Αμαθούντα (ένα), στα χωριά Απαισιά (ένα), Σπιτάλι (τέσσερα) και Γεράσα (ένα)(χώρα Αμαθούντας) καθώς επίσης και σε ένα κιονίσκο αβέβαιης προέλευσης. Η μοναδική περίπτωση στην οποία

βρίσκονται εγχαραγμένες δύο επιγραφές κρυπτοχριστιανών είναι αυτή κιονίσκου από το χωριό Παραμύθα της Λεμεσού (χώρα Αμαθούντας). Σε δύο κιονίσκους, ένα από την περιοχή «Τσιφλικούδια» της Λεμεσού και δεύτερο από την Κοφίνου (μεταίχμιο Αμαθούντας και Κιτίου), το σημείο του χρίσματος αντικαθιστά το *χει*, με τον ίδιο τρόπο.

Η κυπάρισσος θεωρείτο ως το ιερό δένδρο του Άδη λόγω του άκαμπτου της εμφάνισής της και του σκοτεινού της χρώματος, ενώ μέχρι σήμερα η φύτευσή της είναι διαδεδομένη στις περιφράξεις χριστιανικών νεκροταφείων. Το κυπαρίσσι θεωρείται το δένδρο της θλίψης, παίρνοντας το όνομά του από τον Κυπάρισσο, ένα όμορφο νέο της αρχαιότητας, που είχε ως σύντροφό του ένα ιερό ελάφι, το οποίο σκότωσε κατά λάθος. Τότε, πλήρης απελπισίας εκλιπαρούσε να πεθάνει και ζητούσε διακαώς από τον ουρανό όπως τα δάκρυα του κυλάνε αιώνια, μέχρι τη στιγμή που οι θεοί τον μετέτρεψαν στο ομώνυμο δέντρο[320]. Ένα ακόμη σύμβολο που παραπέμπει στα ταφικά συμφραζόμενα της υπό εξέταση περιόδου είναι αυτό του κώνου πιτύος (πεύκης), που συνδεέται με μια ακόμη μορφή χθόνιας λατρείας. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να ανακληθεί στη μνήμη του αναγνώστη πως δύο από τα σύμβολα (μαζί με άλλα οκτώ) που χρησιμοποιούνταν στα Ελευσίνεια μυστήρια, και συγκεκριμένα στην παραμονή της έβδομης μέρας, της λεγόμενης «Ιερής Νυκτός» ήταν μια Κλάδος και ένας Κώνος Πιτύος[321]. Ανάγλυφοι κώνοι κυπάρισσου ή πιτύος στέφουν επιτύμβια στήλη από ψαμμόλιθο, αβέβαιας προέλευσης, η οποία χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ.(?). Δύο ακόμη κιονίσκοι (ο ένας από ψαμμόλιθο), οι οποίοι έχουν ως προέλευση τη χώρα Ταμασσού και Λήδρας και χρονολογούνται στον 3ο αι. μ.Χ., επιστέφονται από κωνοφόρο.

Το κισσόφυλλο από την άλλη συνδέεται με τη λατρεία του θεού Διόνυσου, αφού οι συμμετέχοντες στη διάρκεια της πομπής των μεγάλων Διονυσίων κρατούσαν στο χέρι τους τον *Θύρσο*, το κατ' εξοχήν τελετουργικό εξάρτημα της διονυσιακής λατρείας, ένα καλάμι τυλιγμένο με φύλλα κισσού ή κλήματος και επίστεψη κώνου πιτύος[322]. Ίσως μάλιστα ο κισσός να έλκει τις καταβολές του εξ' ανατολών, και κυρίως από την Αίγυπτο, αφού ο Διόνυσος ταυτίζεται με τον Όσιρι, του οποίου οι μυσταγωγούντες ιερείς κρατάνε κισσούς και θύρσους. Ο κισσός μάλιστα ονομαζόταν στην Αίγυπτο ως φυτό του Όσιρι. Κλαδιά κισσού (αλλά και αμπέλου, του έτερου κατ'εξοχή Διονυσιακού συμβόλου)

[320]http://www.kairatos.com.gr/loyloydiamythologia.htm.
[321]http://archaia-ellada.blogspot.com.cy/2013/11/blog-post_4.html.
[322]http://autochthonesellhnes.blogspot.com.cy/2013/03/blog-post_3848.html.

περιέτρεχαν κιονίσκο από τη χώρα Λαπήθου. Η διακόσμηση με ανάγλυφο κισσόφυλλο διαπιστώνεται σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο και μαρμάρινη πλάκα, από τη χώρα Σόλων, που χρονολογούνται στο 2ο – 3ο αι. μ.Χ., ενώ βρίσκεται και σε συνδυασμό με κωνοφόρα στην προαναφερθείσα στήλη αβέβαιης προέλευσης.

Το ανάγλυφο στεφάνι ή γιρλάντα (από τον κιονίσκο με προέλευση το Κίτιον, του 3ου αι. μ.Χ., και αυτόν από τη χώρα Λήδρας με επίστεψη κωνοφόρου) όσο και οι καρποί σε κιονίσκο από ασβεστόλιθο, του 2ου αι. μ. Χ., με προέλευση τη χώρα Τριμυθούντας παραπέμπει στις επιμνημόσυνες τελετές που λάμβαναν χώρα γύρω από τους κιονίσκους όπως τα *ενιαύσια* που λάμβαναν χώρα στην επέτειο του θανάτου, τα *parentalia*, τελετές προς τιμή των νεκρών γονιών ή ακόμα και τα *rosalia*, που είχαν τις καταβολές τους στη βόρεια Ιταλία και στη συνέχεια διαδόθηκαν στην ελληνιστική ανατολή, όπου οι ζώντες συγγενείς του νεκρού άναβαν δάδες και έραναν τον τάφο με ρόδα, αφού τα λουλούδια αντιπροσώπευαν, σύμφωνα με τις επικρατούσες αντιλήψεις της εποχής, τη μεταβατική φάση της ίδιας της ανθρώπινης ζωής[323]. Τέλος, δύο ανάγλυφοι ρόδακες από ενεπίγραφη πλάκα από τη χώρα Κουρίου παραπέμπουν σε ένα από τα πλέον δημοφιλή με διαχρονική χρήση τόσο στα ταφικά όσο και στα αναθηματικά μοτίβα στο νησί, ήδη από την αρχαϊκή περίοδο.

[323]McLean, 2002, σ. 276.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Boardman, J. και Kurtz, D., 1994, Έθιμα Ταφής στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα.

Βοσκός, Α. Ι., 1997, Αρχαία Κυπριακή Γραμματεία 2, Επίγραμμα, Λευκωσία: Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης.

Βοσκός, Α. Ι., 2002, Αρχαία Κυπριακή Γραμματεία 3, Πεζογραφία, Λευκωσία: Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης.

Καραγιώργης, Β., 2002, Αρχαία Τέχνη της Κύπρου στη Συλλογή Γεωργίου και Νεφέλης Τζιάπρα Πιερίδη, Αθήνα:

Λαζανά.Β.Ι., 1989, Τα Αρχαία Ελληνικά Επιτύμβια Επιγράμματα, Τ. VII, Αθήνα.

Ματθαίου, Α.Π. και Παπαδοπούλου, Γ.Κ., 2003, Επιγραφές Ικαρίας, Αθήνα: Ελληνική Επιγραφική Εταιρεία.

Μεϊμάρη, Ι.Ε. και Μακρυγιάννη, Ν.Σ., 2008, «Έρνος Κύδιμον Παλαιστινής Γαίης» Ανθολογία Ελληνικών Επιγραφών Παλαιστίνης και Αραβίας, Αθήνα: Κέντρον Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας, Εθνικόν Ίδρυμα Ερευνών.

Μενάρδος, Σ., 1910, «Επιτύμβιοι Επιγραφαί εκ Κύπρου», στο *Αθηνά* 22, σσ. 119 – 143.

Περιστιάνη, Ι.Κ., 1995, Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου, Λευκωσία: Εκδόσεις Κ. Επιφανίου.

Potter, D, 2000, «Η Κύπρος Επαρχία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας», στο Ιστορία της Κύπρου, Τ. Β΄, Παπαδόπουλος, Θ. (επ.), Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, σσ. 763 – 864.

Σακελλαρίου, Α., 1991, Τα Κυπριακά, Τ. Α΄, Λευκωσία: Πολιτιστικόν Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄.

Σταμπολίδης Ν. Χρ. και Οικονόμου, Σ. (επ.), 2014, «Επέκεινα, ο Θάνατος και η Μεταθανάτια Ζωή στην αρχαία Ελλάδα», Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης.

Τσακαλώτος, Ευστράτιος Δ., Λεξικόν Λατινο-Ελληνικόν, Δ' Έκδοση, 1921.

Χατζηιωάννου, Κ., 1977, Η Αρχαία Κύπρος εις τας Ελληνικάς Πηγάς, Τόμος Δ΄- Μέρος Α΄, Λευκωσία, 1980, σσ. 246-7 και 258-9.

Χατζηιωάννου, Κ., 1977, Η Αρχαία Κύπρος εις τας Ελληνικάς Πηγάς, Τόμος Δ΄- Μέρος Β΄, Λευκωσία, 1980, σ. 79, 81, 106-7 και 110.

Χριστοφιλοπούλου, Αν., 1973, Δίκαιον και Ιστορία, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Aupert, P., 1980, «Inscriptions d' Amathonte II», στο BCH CIV – I, σσ. 259-272.

Aupert, P., 1982, «Inscriptions d' Amathonte V: Inedits des Fouilles Anglaises et Nouvelles Lectures», στο BCH CVI – I, σ. 245-262.

Aupert, P. και Masson, O., 1979, «Inscriptions d' Amathonte, I», στο BCH CIII, σσ. 361-389.

Beaudoin – Pottier, 1879, «Inscriptions de l' Ile de Chypre (1)», στο BCH 3, σσ. 63-176.

Cesnola, A. P. di, 1991, Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples, Nicosia: Star Graphics.

Cesnola, A. P. di, 1993, Salaminia (Cyprus), The History, Treasures, & Antiquities of Salamis in the Island of Cyprus, Nicosia: Star Graphics.

Corpus Inscriptionum Graecarum, ed. A. Boeckh, et alii, Berlin, 1825 - 1877

Corpus Inscriptionum Latinarum, ed. Th. Mommsen et alii, Berlin, 1862 -

Colonna-Ceccaldi, G., 1875, «Nouvelles inscriptions Grecques De Chypre», στο RA 29, σσ. 95 -101.

Dagron, G. και Feissel, D., 1987, Insciptions de Cilicie, Paris: De Boccard.

Dray, E. and Taylor, J. Du Plat, 1949 στο RDAC 1937-39, σσ. 24-124.

Gatier, P.L., 1986, Inscriptions de la Jordanie, T. B΄, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.

Gjerstad, E., Lindros, J., Sjoquist, E. and Westholm, A., 1935, SCE II, The Swedish Cyprus Expedition Finds and results of the Excavations in Cyprus 1927-31, 1935, Stockholm.

Hicks, E.L., 1891, «Inscriptions from Western Cilicia» στο JHS 12, σσ. 225-273.

Hogarth, D. G., 1889, Devia Cypria: Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888, London: Henry Frowde, Amen Corner, E.C.

Horsley, G.H.R. Mitchell, S., 2000, The Inscriptions of Central Pisidia, Bonn: Dr Rudolf Hafelt GMBH.

Jeffery, G., 1983, A Description of the Historic Monuments of Cyprus, Zeno: London.

Karageorghis, V., 1961, Chronique des fouilles et decouvertes archaeologiques a Chypre en 1960 στο BCH, LXXXIII, σσ. 256-315.

Karageorghis, V., 1967-I, Chronique des fouilles et decouvertes archaeologiques a Chypre en 1966 στο BCH, LXXXIII, σσ. 275-370.

Karageorghis, V., 1986-II, Chronique des fouilles et decouvertes archaeologiques a Chypre en 1985 στο BCH, LXXXIII, σσ. 823-880.

Karageorghis, V., 1987-II, Chronique des fouilles et decouvertes archaeologiques a Chypre en 1986 στο BCH, LXXXIII, σσ. 663-733.

Koch, G. Wight, K., 1988, Roman Funerary Sculpture Cataloque of the Collections from J. Paul Getty Museum, Malibu: The J. Paul Getty Museum.

Lattimore, R. 1962, Themes in Greek and Latin Epitaphs, Urbana: University of Illinois Press.

McLean, B.H., 2002, An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B.C. – A. D. 337), Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Michaelides, D., 2004, «Cypriot Painted Tombs and their Ceilings», στο Plafonds et Voutes a l'epoque antique, Actes du VIIe Colloque international de l' Association Internationale pour la Peinture Murale Antique, 15-19 Mai 2001, L. Borhy (επ.), Budapest-Vezprem (Budapest), σσ. 89-96.

Mitford, T. B., 1946, «Religious Documents from Roman Cyprus» στο JHS, LXVI, σσ. 1-95.

Mitford, T. B., 1950, «New Inscriptions from Roman Cyprus», στο OA, VI, σσ. 24-42.

Mitford, T. B., 1971, The Inscriptions of Kourion, Philadelphia: American Philosophical Society.

Mitford, T. B., 1980, «Roman Cyprus» στο ANRW II, 7,2, σσ. 1285 – 1384.

Mitford, T. B., 1990, «The Cults of Roman Cyprus», στο ANRW II, 18,3, σσ. 2176 - 2211.

Murray, A.S., Smith A.H., Walters, H.B., 1969, Excavations in Cyprus (Bequest of Miss E.T. Turner to the British Museum), London: British Museum.

Nicolaou, I, 1962 – 2009, «Inscriptiones Cypriae Alphabeticae II – XLVIII», στο RDAC 1963 - 2010.

Nicolaou, I., 1971b, Cypriot Inscribed Stones, Nicosia: Department of Antiquities.

Nicolaou, I., 1986b, «Cypriots in the East and the West. Foreigners in Cyprus (Archaic to Roman period)», στο Acts of the International Archaeological Symposium Cyprus Between the Orient and the Occident, σσ. 423-438.

Nicolaou, I., 1991b, «Inscriptions from the Necropolis of Amathus» στο V. Karageorghis, O. Picard, Chr. Tytgat (εκδ.), στο La Necropole d' Amathonte: Tombes 110 -385, Nicosia.

Ormerod, H.A. και Robinson, E.S.G., 1914, «Inscriptions from Lycia» στο JHS 34, σσ. 1-35.

Peek, W., 1995, Greek Verse Inscriptions, Epigrams in Funerary Stelae and Monuments, Chicago: Ares Publishers, Inc.

Perdrizet, P., 1896, «Inscriptions de Chypre», στο BCH 20, σσ. 336-363.

Philippou, L., 1948, «An inscription from Hierokepia, Cyprus», στο JHS, LXVII, σσ. 155.

Pogiatzi, E., 2003, Die Grabreliefs auf Zypern, von der archaischen bis zur romischen Zeit, A. G. Leventis-Stiftung, Mannheim und Mohnesee.

Pouilloux, J., Roesch, P. και Marcillet – Jaubert, J., 1987, Salamine de Chypre: XIII, Testimonia Salaminia 2, Corpus Epigraphique, Paris: GS Maison de L' Orient Mediterraneen.

Sandys, J.E., 1927, Latin Epigraphy, an Introduction to the Study of Latin Inscriptions, Chicago: Ares Publishers Inc.

Seyrig, H., 1927, «Inscriptions de L' Ile de Chypre», στο BCH 51, σσ. 138-154.

Sartre, M., 1993, Inscriptions de la Jordanie, T.E΄, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.

Supplementum Epigraphicum Graecum, Leiden, 1923-1990 / Amsterdam 1979 –

Tovar, S. T., 2013, «Egyptian burial practices in Late Antiquity: the case of Christian mummy labels» στο Cultures in Contact: Transfer of Knowledge in the Mediterranean Context. Selected Papers, Tovar, S. T. και Sala, J.P.M (επ.), Cordoba: Oriens Academic.

Toynbee, J.M.C, 1971, Death and Burial in the Roman World, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Verilhac, A.M., 1978, Παίδες Άωροι - Poesie Funeraire, T. A., Αθήνα: Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών.

Verilhac, A.M., 1982, Παίδες Άωροι - Poesie Funeraire, T. B., Αθήνα: Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών.

Yon, M., Amadasi-Guzzo, M.G., Malbran-Labat, F., Oziol, T., Sznycer, M. 2004, Kition dans les texts (Testimonia litteraires et epigraphiques et Corpus des inscriptions). Kition-Bamboula V, Paris.

Ηλεκτρονική

http://archaia-ellada.blogspot.com.cy/2013/11/blog-post_4.html

http://autochthonesellhnes.blogspot.com.cy/2013/03/blog-post_3848.html

http://www.kairatos.com.gr/loyloydiamythologia.htm

http://users.stlcc.edu/mfuller/abila/AbilaTombQ1.html

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Εντοίχια παράσταση και επιγραφική από τον τάφο της Λεωφόρου των Τάφων των Βασιλέων, επιτόπια φωτογράφιση περιοδικής έκθεσης στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού (κατόπιν αδείας του Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου).
2. Εντοίχια επιγραφική από τον τάφο Q1 στην Abila της Δεκάπολης, στην Ιορδανία, γνωστό ως τάφο του *Λουκιανού* (διαδίκτυο).
3. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Κρατήας*, Pogiatzi, 2003, πιν.: LVI 98.
4. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Αρτεμίδωρου*, Pogiatzi, 2003, πιν. LVI 99.
5. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Διονύσι*, Nicolaou, 1966, σελ.61.
6. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Ευοδίας*, ICA, Nicolaou, 1986, πιν. XL 1
7. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Πασικράτη*, Nicolaou, 1971β, πιν. XLIa.
8. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Αριστόγαρου* (Αρισταγόρα) (διαδίκτυο).
9. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Πρωτοτέλη*, Mitford, 1971, σελ. 292.
10. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Πραπίδος Φίλας*, φωτογράφιση μετά από αυτοψία στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού (κατόπιν αδείας από το Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου).
11. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Εμαφεροντίων θρεπτών*, Nicolaou, 1981, πιν. XXXIV:2.
12. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Μάρκου Κοσκώνιου Φίλωνος*, Nicolaou, 1971, πιν. XLVII:21.
13. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Τιμαγώρα*, Nicolaou, 1976, πιν. XV:4.
14. Επιτύμβιος ασβεστολιθικός κιονίσκος *Τίχωνος* και *Τίμωνος*, φωτογράφιση μετά από αυτοψία στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λεμεσού (κατόπιν αδείας του Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου).
15. Επιτύμβια μαρμάρινη πλάκα *C(aio) Dec(i)mio T(iti) f(ilio)*, Nicolaou, 1971β, πιν. XXXXVII.
16. Επιτύμβια μαρμάρινη πλάκα *Ιουλίας Δωνάτας Ολύμπου* (διαδίκτυο) http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/74.51.2393.
17. Επιτύμβια μαρμάρινη πλάκα *Ασβόλιου*, Voskos, 1997, σελ. 116.

18. Επιτύμβια μαρμάρινη πλάκα *Ευοδίας*, Voskos, 1997, σελ. 115.
19. Επιτύμβια ασβεστολιθική στήλη *Φίλωνος* και *Πνυτά*, Pogiatzi, 2003, πιν.XL:68.
20. Επιτύμβια ασβεστολιθική στήλη *Επαφροδίτου*, Pogiatzi, 2003, πιν. LIII:93.
21. Επιτύμβια ασβεστολιθική στήλη *Αγαθοκλίωνα*, Pogiatzi, 2003, πιν. LV:96.
22. Επιτύμβια ασβεστολιθική στήλη *Αρτεμιδώρας*, ICA, Nicolaou, 1971β, πιν. XLII.
23. Ασβεστολιθική αρά από τον Άγιο Σέργιο (Σαλαμίνα), Παπαδόπουλος, 2000, πιν. XIII.
24. Ενεπίγραφοι επιτύμβιοι κιονίσκοι από το νεκροταφείο του Κεραμεικού στην Αθήνα (διαδίκτυο).
25. Ενεπίγραφοι επιτύμβιοι κιονίσκοι από τη Σιδώνα του Λιβάνου (Κοίλη Συρία) στο Μουσείο του Λούβρου (διαδίκτυο).

2. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

1. Πίνακας κατανομής θέσεων επιτύμβιων ενεπίγραφων κιονίσκων με κριτήριο τον αριθμό επιγραφών.
2. Πίνακας κατανομής θέσεων επιτύμβιων ενεπίγραφων στηλών με κριτήριο τον αριθμό επιγραφών.

(i) ΕΙΚΟΝΕΣ

ΕΙΚ. 1

ΕΙΚ. 2

ΕΙΚ. 3+4

ΕΙΚ. 5

ΕΙΚ. 6

ΕΙΚ. 7

ΕΙΚ. 8

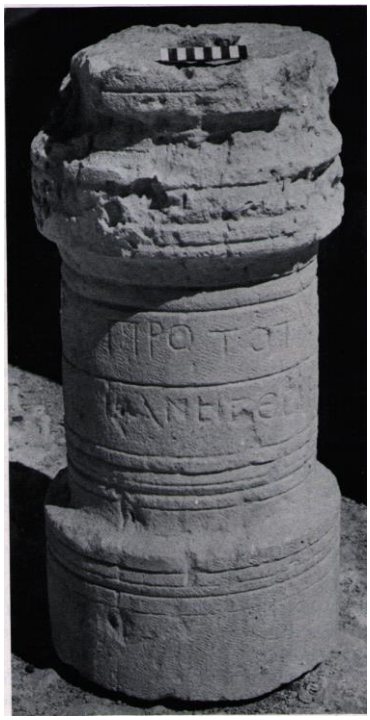

ΕΙΚ. 9

ΕΙΚ.10

ΕΙΚ. 11

ΕΙΚ. 12

ΕΙΚ.13

ΕΙΚ. 14 (πάνω) και 15 (κάτω)

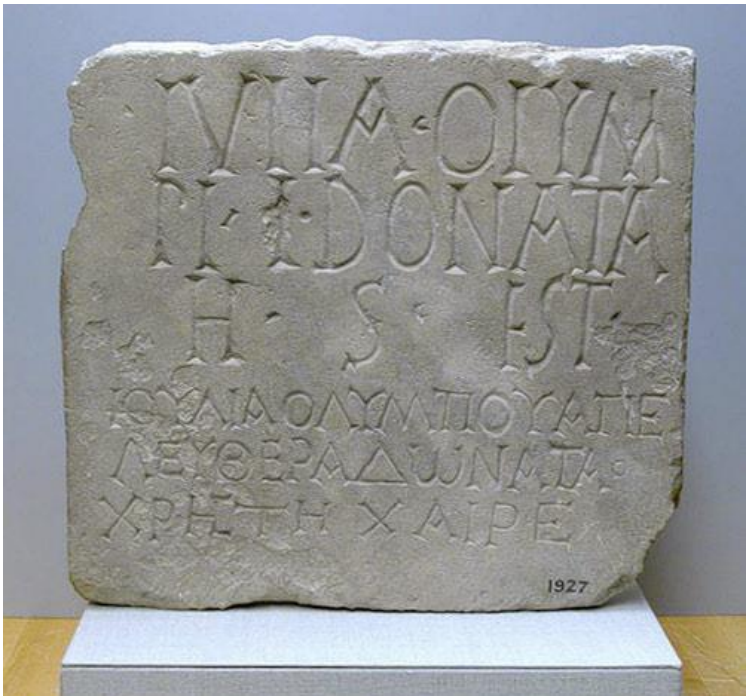

ΕΙΚ. 16

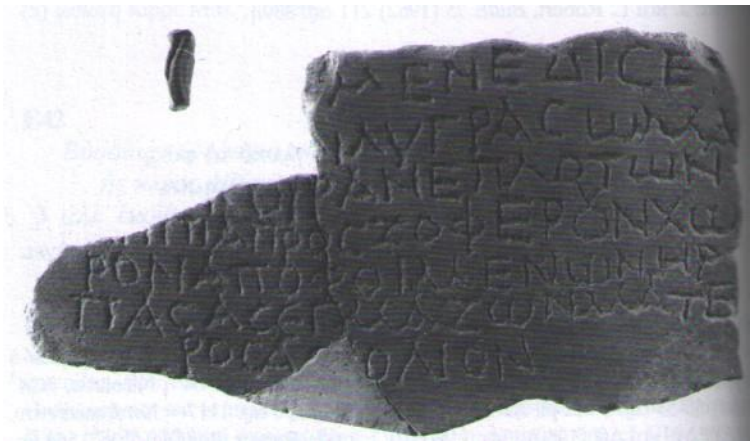

ΕΙΚ. 17

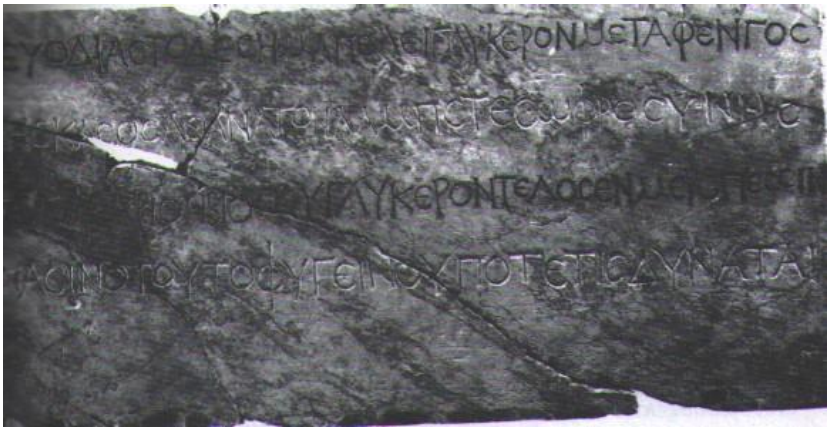

ΕΙΚ. 18

ΕΙΚ. 19 (πάνω) και 21 (κάτω)

ΕΙΚ. 20

ΕΙΚ. 22

ΕΙΚ. 23

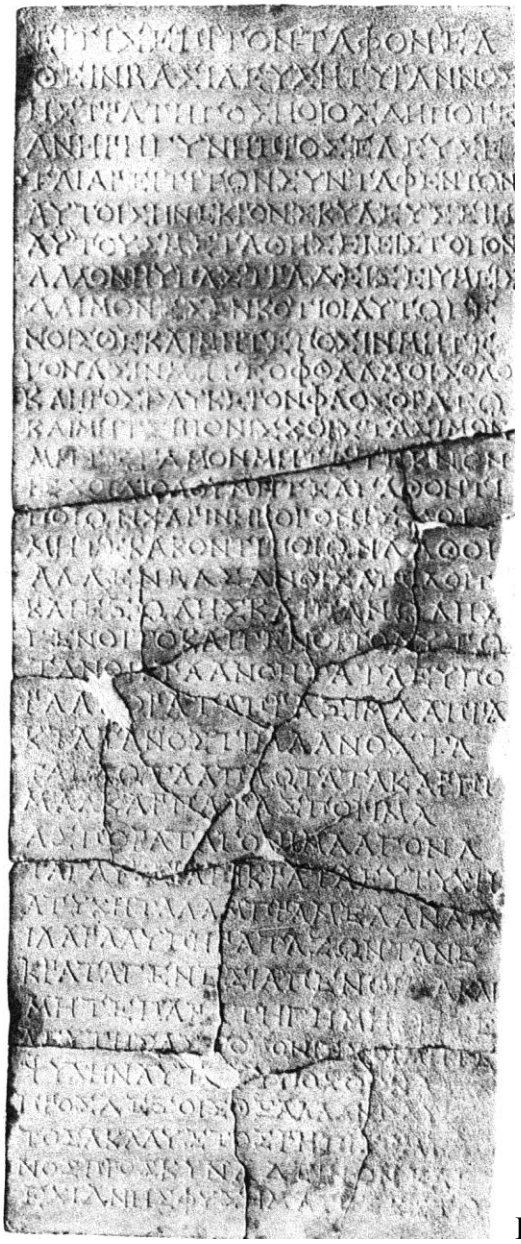

ΕΙΚ. 24

EIK. 25

EIK.26

Πίνακας 1. Κατανομή θέσεων ακόσμητων ενεπίγραφων κιονίσκων

α/α	Θέση	Αριθμός επιγραφών	Χρονολόγηση
1	ΝΔ νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Α π.Χ. + Β/Γ μ.Χ.
2	Άχνα (Σαλαμίνα)	2	Ρωμαϊκή
3	Αγ. Γεώργιος Πολεμιδιών	2	Α/Β
4	Έγκωμη (Σαλαμίνα)	2	Α/Β
5	Βορ. νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Β
6	Τ. 599/ Αν. νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Β
7	Αν. νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Β
8	Αγ. Τύχωνας	2	Β
9	Παρεκκλησιά	2	Β
10	«Τούρκος μικρός»/ Κούριον	2	Β/Γ
11	Αγ. Γεώργιος Πολεμιδιών	2	Β/Γ
12	Λεμεσός	2	Β/Γ
13	Αμαθούντα	2	Β/Γ
14	Απαισιά	2	Β/Γ
15	Σπιτάλι	2	Β/Γ
16	Σπιτάλι	2	Β/Γ
17	Σπιτάλι	2	Β/Γ
18	Σπιτάλι	2	Β/Γ
19	Αγ. Ρηγίνος Φασούλλα	2	Ρωμαϊκή
20	Αγ. Ρηγίνος Φασούλλα	2	Β/Γ
21	Τ.573 Αμαθούντα	2	Β/Γ
22	Αν. νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Β/Γ
23	ΝΔ νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Β/Γ
24	ΝΔ νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Β/Γ
25	Τ.191Α/ΝΔ νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Β/Γ
26	Δυτ. Νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Β/Γ
27	Δυτ. Νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Β/Γ
28	Βορ. Νεκρόπολη Αμαθούντας	2	Β/Γ
29	Άγιος Τύχωνας	2	Β/Γ
30	Σκαρίνου	2	Β/Γ
31	Κίτιον	2	Α/Γ
32	Λάρνακα	2	Ρωμαϊκή
33	Δυτ. νεκρόπολη Αμαθούντας	3	Β/Γ
34	Σπιτάλι	3	Β/Γ
35	Αγ. Ρηγίνος Φασούλλα	3	Β/Γ
36	Δυτ. νεκρόπολη Αμαθούντας	4	Β/Γ

Πίνακας 2. Κατανομή θέσεων ακόσμητων ενεπίγραφων στηλών

α/α	Θέση	Αριθμός επιγραφών	Χρονολόγηση
1	Σούνι (Κούριον)	1	Ρωμαϊκή
2	Τ. Α233 (Αμαθούντα)	1	Α μ.Χ.
3	Αν. νεκρόπολη Αμαθούντας	1	Α π.Χ. /Α μ.Χ.
4	Τ. Α21/Αμαθούντα	1	Α π.Χ. /Α μ.Χ.
5	Άγιος Τύχωνας	1	Α π.Χ. /Α μ.Χ.
6	Τ. 516-1/Αμαθούντα	1	Α/Β
7	Λεμεσός	1	Α/Β
8	Τ. 554/Αμαθούντα	1	Α/Β
9	Τ. 342/Αν. νεκρόπολη Αμαθούντας	1	Α/Β
10	Τ. 147/ΝΔ νεκρόπολη Αμαθούντας	1	Β
11	Τ. 581/Αμαθούντα	1	Β
12	Βορ. νεκρόπολη Αμαθούντας	1	Β
13	Αν. νεκρόπολη Αμαθούντας	1	Β
14	Αν. νεκρόπολη Αμαθούντας	1	Β/Γ
15	Τ. 635/Αν. νεκρόπολη Αμαθούντας	1	Β/Γ
16	Δυτ. νεκρόπολη Αμαθούντας	1	Β/Γ
17	Αμαθούντα	1	Β/Γ
18	Τ. 116/ΝΔ νεκρόπολη Αμαθούντας	1	Β/Γ
19	Λεμεσός	1	Β μ.Χ.
20	Αμαθούντα	1	Ρωμαϊκή
21	Αγ. Τύχωνας	1	Ρωμαϊκή
22	Αγ. Τύχωνας	1	Ρωμαϊκή
23	Πολιτικό (Ταμασσός)	1	Α/Β
24	Αλάμπρα (Ιδάλιον)	1	Β/Γ
25	Αγ. Ειρήνη (Απαισιά)	2	Β/Γ
26	Αγ. Τύχωνας	2	Α μ.Χ.
27	Αγ. Τύχωνας	2	Ρωμαϊκή
28	Δυτ. νεκρόπολη Αμαθούντας	3	Β
29	Τ.Α126 /Αμαθούντα	4	Β/Γ